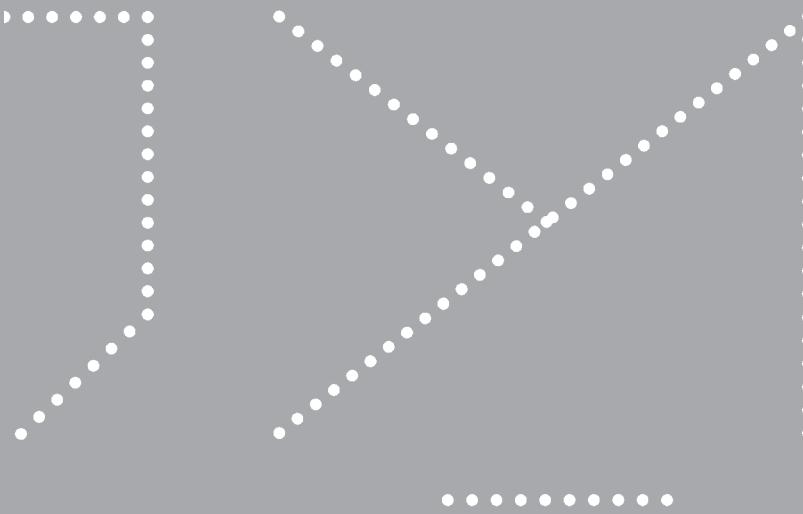

מִכְאָן
כתב עות מטעם עדالة
לענין קרקע, תכנון וצדקה

גיליאן 1, 2006
הזכות לעיר

תוכן עניינים

מִכְאָן
כתב עת מטעם עדالة לענייני קרקע, תכנון וצדקה
ג'ילון 1, 2006
הזכות לעיר
ISSN 1565-8031

מכאן יוצאה לאור מטעם עדالة: המרכז המשפטי
לזכויות המיעוט הערבי בישראל, בעברית, עברית
ואנגלית

עורכות

סוחאד בשארה
עו"ד במרכז עדالة
הנא חמראן
מתכננת ערים ואזורים במרכז עדالة

מערכת

ד"ר יוסף ג'באיין
מרצה, החוג לתוכנן ולמודדים אורבניים
מרצה מבקר בתוכנית אג'א-ח'אן לארQUITטורה
אסלאמית
מכון מס'ץ'ז'יסט לטכנולוגיה (MIT), ארצות הברית

מרואן דלאל
עו"ד במרכז עדالة

ד"ר טובי פנסטר
מרצה בכירה, החוג לגיאוגרפיה ולסביבה האדם
אוניברסיטת תל אביב

ד"ר מיכאל קריינז
מרצה בכיר, הפקולטה למשפטים
מנהל אקדמי, מרכז מינרבה לזכויות אדם
האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר אלכסנדר (סנדי) קדר
מרצה בכיר, הפקולטה למשפטים
אוניברסיטת חיפה

עו"ד רינה רוזנברג
מנהלת מחלקה יחסיו ציבור במרכז עדالة

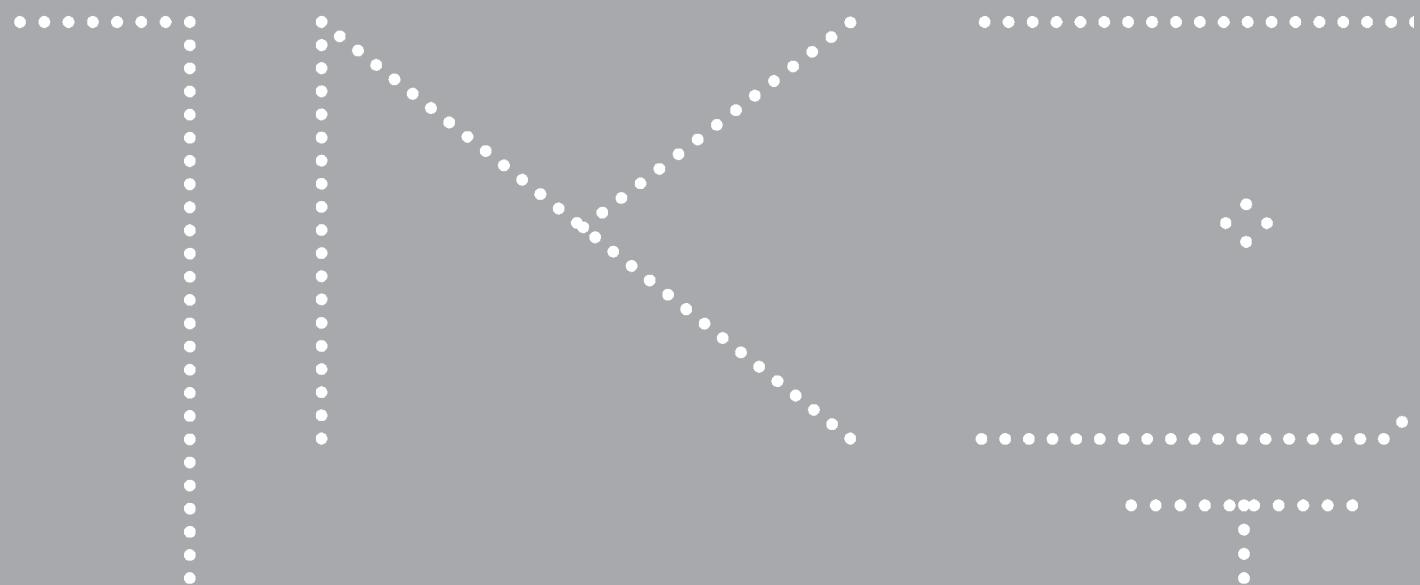
ד"ר מחמוד יזבק
מרצה, החוג להיסטוריה של המזרח התיכון
אוניברסיטת חיפה, וחבר בהנהלת עדالة

פרופ' אורן יפתחאל
פרופסור חבר, המחלקה לגיאוגרפיה ולפיזיון סביבתי
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

תרגום
לייאת הרט, אילית סקסטין

עורך לשוני
אורנה יואלין, רון שפירא

עיצוב והפקה
שריר ורד

46<44

אלימות מרחבית למען "הסדר" ההומוגני
הערכות

60<47

ארבעה מקרים של מרחבים מופרדים
שריף חמדאה, הנא חמדאן, סוהאד בשארה

69<61

אתגר המדיניות של מניעת מגורים מזרחי
המדינה הערבים על קרקעות השיכות לקרן
הקיימת לישראל
mobavot mahatirah lebith hamishpat ha'ulion, bg"z
עדала, נגד מינהל מקרקעי ישראל, שר
האוצר וקרן קיימת לישראל

mobavot matnogot kran kiymat lisrael leutiorot
עדала, bg"z 9205/04, Lalutirah nosfet, bg"z
9010/04

6<4

הקדמה
הערכות

20<7

הזכות לעיר: המקרה של משבר שיהאב אל-
דין בנצרת
יוסף ג'בארין

32<21

משכונות הרכבת לנווה שלום: תכנון, שונות
והזכות לעיר
חאים יעקובי

42<33

הזכות לעיר וחוי היומיום הממוגדרים
טובי פנסטר

הקדמה

העורכות

מתחומים שונים לשЛОח למערכת מאמרים חדשים, שלא פורסמו בעבר ושיש בהם עניין ציבורי. מאמריהם אלה יישלחו בעקבות פרסום "קול קורא" של "מכאן".

כתב העת יכול מאמרים אקדמיים העוסקים בנושאי תכנון ופיתוח, משפט וזכויות אדם, ויעסוק בניתוח ביקורת של פרקטיקת התכנון והפיתוח בישראל, מתוך בחינה של חקרי מקרה מניסיונים המעשי של ארגונים לזכויות אדם ולשינוי חברתי. "מכאן" פתוח להציג סוגיות הקשורות בתחוםיה המרחביים, התרבותיים והחברתיים של המיעוט הפלסטיני בישראל, כמו גם של קבוצות אחרות המ קופחות על רקע מעמדיו ו/או דתיו ו/או עדתיו ו/או מגדריו וכדומה.

כל גילוון של "מכאן" יתמקד בנושא ספציפי. הגילוון הנוכחי עוסק במושג "הזכות לעיר" (The Right to the City), שפותח על ידי ההוגה הצרפתי הנרי לפבר (Lefebvre, 1991, 1996). לפי לפבר "הזכות לעיר" היא קריאה להבניה מחדש של ההקשרים החברתיים, הפוליטיים והכלכליים הקשורים בעיר. על מנת לעשות זאת, יש להבנות מחדש את יחסינו הקיימים, הנחשים בסיסים ליצירת המרחב האורבני, על ידי העברת הכוח הרחק מההון והמדינה לכיוון התושבים האורבניים (urban inhabitants). לדבריו של לפבר (עמ' 158):
The right to the city is like a cry and a demand... it can only be formulated as a transformed and renewed right to the urban life.

עדאלת – המרכז המשפטי לזכויות המיעוטים הערבי בישראל, מנהל לפניכם/ן את הגילוון הראשון של כתב העת "מכאן" ("מקום"). כתוב עת זה, שייצא לאור באופן תקופתי בשלוש שפות, ערבית, עברית ואנגלית, נולד מתוך הכרה בכוחם המשותף של מערכות המשפט, החקיקה והתקנון לייצר מרחב העונה על צורכיהן של קבוצות אוכלוסייה שונות. מטרות אלה יכולות לייצר מרחב העיור להבדלים החברתיים שבין קבוצות מגוונות או לעצב מרחב שמבטיח את כוח השליטה במיעוטים ובקבוצות מוחלשות, מחזק אותו ואף מאפשר את הקיפות של קבוצות אלה. לבסוף, מערכות אלה יכולות לייצר מרחב ששולט במאפיינים ובתהליכיים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים באזורה נתון.

"מכאן" יעסוק, מוקודת מבעט בィוקרטית, בנושאי תכנון ופיתוח, משפט וזכויות אדם, במיוחד בקשר למיעוט הפלסטיני בישראל. כתב העת יעסוק בנושאים אלה מתוך התבוננות במיעוטים נוספים בעולםם וקבוצות שונות בישראל ולימוד וניתוח של ניסיונותיהם. יעדיו של "מכאן" הם, בין השאר, העלאת המודעות הציבורית והאקדמית לנושאי תכנון, פיתוח וזכויות אדם; תרומה להבנת הפערים הקיימים בין קבוצות אוכלוסייה שונות בתחום התכנון והפיתוח; קידום נושאים הקשורים בסביבה ובפיתוח בר-קיימא; וכמו כן, למידה מהניסיונות הבינלאומיים בתחומיים אלה. לאור יעדיהם אלה, עורכות "מכאן" מזמין/ות את ציבור המתכננים/ות, המשפטניים/יות והחוקרים/ות

it after our own heart's desire. We need to be sure we can live with our own creations [...]. But the right to remake ourselves by creating a qualitatively different kind of urban sociality is one of the most precious of all human rights.

המאמרים בחלק הראשון של גילוין זה דנים ב"זכות לעיר", מתיוך הצעת ניסיונו של קבוצות שונות למרחוב האורבני בחלק עירiy ישראלי ובלונדון. הגילוין פותח במאמרו של יוסף ג'בארין, "הזכות לעיר: המקרה של משביר שיהאב אל-דין בנצרת". במאמרו זה בוחן ג'בארין את מושג "הזכות לעיר" ברמה התיאורית ומראה כיצד הרכיב המוסדי הריבוצי בישראל פוגע בזכות העיר של המיעוט הפלסטיני. אבל לא רק הזכות לעיר של המיעוט נפגעת, אלא גם זכותם של אזרחי המדינה היהודים. שכן המבנה החוקי והפוליטי-האוני של ישראל, הקובלע את חלוקת הכוח ואת יחסיו הכוח בין השלטון המרכזי והשלטון המקומי ובין קבוצות הרוב והמיעוט במדינה, יחד עם העדר ייצוג מוחלט או העדר ייצוג הולם של המיעוט הפלסטיני, במנגנון קבלת החלטות בנושאי פיתוח המרחב, מותיר את המיעוט ללא כל אפשרות לימוש זכותו למרחב, כולל הזכות למרחוב אורבני מתחאים והשתתפות בייצור אותו מרחב. לאלמנטים ריבוציים אלה מתווסף אלמנט חשוב ביותר, של העדר מנגנון תכנון המביטה שתפקידו אמיתי של ציבור בוירה של הייצור המרחבי. ואכן, בחינה של חוק התכנון והבנייה, התשכ"ה-1965, מראה בבירור את מגמת הריבוציות בקבלת החלטות על פיו ומודגישה את העדרו של מנגנון מחייב, המביטה שתפקידו הציבור מן השלבים הראשונים של גיבוש רעיון התכנון ומטרתו ועד ליישומו. לבסוף, ג'בארין מציג חקר מקרה של תכנון "הכיבר המרכזית" בעיר הפלשינית נצרת. בהתבסס על מחקר אמפיריו שערק, מראה ג'בארין איך ריבוציות קבלת החלטות והעדר שתוף מלא של הציבור

מושג "הזכות לעיר" כולל בתוכו חסיבה מחודשת בדבר תוכנה הפוליטי של אזרחות. לפבר איןנו מגדיר את השיקות להילאה הפוליטית במונחים של מעמד אזרחי חוקתי, אלא מתבסס על ההדרה הנורמטיבית של תושבים (inhabitants), היינו: כל המשתכנים בעיר יש להם הזכות לעיר. על בסיס הדרה זו קיימים שני מרכיבים עיקריים לזכות לעיר: (1) הזכות לניכוס (right to appropriation); זכותם של התושבים להשתמש למרחוב האורבני ולעצבו באזות נפשם. (2) הזכות להשתתפות (the right to participation) זכותם של התושבים למלא תפקיד מרכז בקבלה החלטות סביבה הייצור של המרחב האורבני שהם חיים בו.

אמנם המרחב האורבני של ימיןו מורכב מגוון של קבוצות: קבוצות מיעוט, קבוצות אתניות, ילדים, נשים, גברים וקבוצות המשתייכות לתרבותות שונות ולמעמד כלכלי שונה, אבל הוא מעצב ומנהל, ברוב המקרים, על ידי הקבוצה הדומיננטית. התוצאה היא יצירת מרחב אשר משרת את האינטרסים של אותה קבוצה דומיננטית ותרום להמשך ההדרה של קבוצות מיעוט וקבוצות אוכלוסייה נחלשת, הרוחקות ממוקד קבלת ההחלטה ומהאפשרות להשפיע על התהליכים הקובעים את המדיניות האורבנית, המשפיעה על חיי היום-יום של תושבי העיר. מכאן נבעה הדרישת לשתף את הקבוצות השונות בתהליך ייצירתו ו/או שינויו של המרחב האורבני, להתחשב בצורכיהם השונים ולעצב את העיר בהתאם ל"תשוקת לבן" (Harvey, 2003). בין היתר, כדי להציג דרך חברתי. ייצוג המרחב האורבני וייצרו הם תהליכיים שבהם האדם מייצר ומשנה את המרחב ובה בעת יוצר מחדש את האני שלו או את עצמו. בלשונו של הארווי (Harvey, 2003, p. 939):

The right to the city is not merely a right of access to what already exists, but a right to change

מרחב שיתאים לצורכייהן היומיומיים, הן במרחב הפרטוי והן במרחב הציבורי. פנסטר מקשרת את הזכות למרחב הציבורי בעיר עם הזכות למרחבים הפרטויים. שני סוגים המרחבים מושפעים מהמבנה הפטרייארקי והתרבותי של קבועות האוכלוסייה השונה.

החלק השני של גילוון זה מכיל חקרי מקרה תכנוניים ומשפטיים, המצביעים על מדיניות של ייצור מרחבים אתניים הומוגניים בשתי מדינות ישראל, או במלחמות אחרות, על הפרדה מרחבית בין יהודים לעربים. חקרי המקרה המוצגים בחלק זה מדגימים את הכלים השונים ליישום מדיניות ההפרדה, פרי פיתוחו של משטר הקרקעות והתכנון בישראל.

עוד מובאים בחלק זה קטיעים מעתירה שהגישה עדalla ביום 13.10.2004 נגד מינהל מקרקעי ישראל, שר האוצר וקרן קיימת לישראל, בניסיון לאתגר את מדיניות מינהל מקרקעי ישראל בחלוקת קרקעות الكرן הקיימת שבניהולו ליהודים בלבד. בחלק זה מובאים קטיעים מתגובה الكرן קיימת לעתירה זו ולעתירה נוספת שהוגשה באותו הקשר.

מקורות

- Harvey, David. "The Right to the City." *International Journal of Urban and Regional Research* 27, no. 4 (2003): 939-941.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991.
- Lefebvre, Henri. *Writings on Cities*. Cambridge, MA: Blackwell, 1996.

בHALBI התכנון של הכיכר, יצרו קונפליקט בין קבועות אוכלוסייה שונות בתוך העיר, שבבסיסו עמידה על הזכות לנכס את המרחב האורבני והזכות להשתתף בהליך קבלת החלטות בנושא זה.

מאמרו של חיים יעקובי, "משכונת הרכבת לנווה שלום: תכנון, שונות והזכות לעיר", דין בזכות לעיר מתוך הצגה של פרויקט תכנוני שהיה מיועד לתחזיבת הפליטים של העיר המערבית לוד. יעקובי מפרש את הזכות לעיר כמתן חירות, זכויות לקיום של זהות ואורח חיים אינדיבידואליים וקולקטיביים ובזכות להשתתף בקבלת החלטות. מאמרו של יעקובי עוקב אחר תהליך פינוי התושבים הפליטים משכונת הרכבת לשכונה המתוכננת החדש נווה שלום, מנקודת מבט ביקורתית על תהליך התכנון של השכונה החדשה, אשר היה עיוור לשינוי התרבותי של התושבים הפליטים ולשוני בצריכים של אותם תושבים. התוצר היה מרחב זר, שאינו מתאים לצורcisיהם התרבותיים של התושבים ולאופי ichiim. אלה נאלצו, בכוחות עצם, לשנות את הסדר האדריכלי ולהפוך את המרחב שהועמד לרשותם למרחבי ידידותי יותר, העונה על צורcisיהם החברתיים והכלכליים. יעקובי טוען שפעולות אלו הן ביוטי למאמקם של תושבי השכונה על הזכות לעיר ולהכרה בשונות התרבותית שלהם.

במאמרה "הזכות לעיר וחיה היומיום המוגדרים", מתייחסת טובי פנסטר להקשר המוגדרי במרחב האורבני ומאתגרת את מושג "הזכות לעיר" מנקודת מבט מגדרית, בטענה כי מושג זה חסר תשומת לב מספקת ליחסים הכה הפטריארכיים. היא בוחנת את הניסיון היומיומי של נשים מירושלים ומלונדון, השיכות לקבוצות אתניות שונות, ואת ההשתקפות של ניסיון זה ביחס לרגשות של נוחות והשתיכות לעיר שהן מתגוררות בה. הנרטיבים של אותן נשים משקפים פגיעה בזכותן להשתמש במרחב ולהשתתף ביצירת

הזכות בעיר: המקהה של משבב שיהאב אל-דין בנצרת

יוסף ג'בארין

מרצה בחוג לתכנון ולימודים אורבניים
מרצה מבקר בתוכנית אגא-ח'אן לארכיטקטורה איסלאמית
מכון מסטיזוטס לטכנולוגיה (MIT), ארצות הברית

לניסיונות ליצור אזוריות אורבניות חדשות ומכילה. מאמר זה מבקש להציג את רעיון הזכות לעיר על פי לפבר ולהשתמש בו ככלי לניתוח היבטים שונים של הזכות לעיר בקרוב המציאות הפלסטיני בישראל, תוך התמקדות במרקחה של תושבי העיר נצרת. המאמר מורכב מארבעה חלקים. החלק הראשון מציג את רעיון הזכות לעיר, על כל חברו בו. החלק השני מציג תחת מדיניות ויאו-ליברלית. החלק השלישי מנתח את הזכות לעיר בישראל בכלל, ובאזורים אורבניים פלסטיניים בישראל בפרט. החלק האחרון מציג חקר מקרה של משבב שהתחפתח בשנים האחרונות בנצרת סביבה תוכנית פיתוח כיכר מרכזית בעיר – מקרה ידוע לרבים בשם "משבר שיהאב אל-דין".

ニアオリברליזם וdemocratie אורבניית
עמידת הגלובליזציה וההתפתחות המדיניות הניאו-ливרלית הובילו לשינויים מבניים במדינה, כגון ביזור, הפרטה ותהליכי נלוויים. שינויים מבניים אלה שחקו בתורם את הדמוקרטיה המקומית. יש הסבורים שהבעיה המרכזית העומנה בשינויים מבניים כלל-עולמייםニアオリברליים היא שלילת זכויות התושבים: השליטה מועברת מהאזורים ולאומות ולארגוני בינלאומיים בינלאומיים שאינם נבחרים. חוקרים רבים מתחום מדעי החברה מביעים חשש מפני תהליכי זה. לטענתם, השינויים המבניים

יצרו של מרחב אורבני חדש ומשמעותי, מרחב ציבורי של השתפות דמוקרטיית פעילה, מחייב את אותו להציג לאחר הגל הענק של ההפרטה, המנטרה של הניאו-liveralism הרסני. אנו יכולים לדמיין עיר מכילה יותר, גם אם בעיתית מאור, המבוססת לא רק על מדרוג שונה של זכויות, אלא על פרטיקות כלכליות ופוליטיות שונות. אם לעומת האורבני דומין ונווצר, הרי שניתן לדמיין וליצור אותו מחדש. הזכות המושרשת לעיר רואה שילומו בעברה.

David Harvey, 2003

הקדמה

הערים הן המקור הפוליטי והחברתי המתחדש של חיי היום-יום של חברות שונות. הן מספקות את המרחב לייצור ולשעתוק כלכלי, תרבותי וחברתי, וכן הן האתර האידיאלי להבניות זכויות. חוקרים רבים טוענים שתהליכי הגלובליזציה והمدنיות הניאו-liveralism שחקו ללא רחמים בזכויות מקומיות, שלו זכויות תושבי הערים והחלישו את הדמוקרטיות האורבניות. כתוצאה מהחשש הגובר בקרב אנשי מדעי החברה מפני היחלשות הצפופה של הדמוקרטיה ומפני שלילת הזכויות הגוברת בעיר, זכה הרעיון של "זכות לעיר" לפופולריות כלל-עולמית והפך למונחה של דמוקרטיה אורבנית רדיקלית חדשה (Purcell, 2002). האינטלקטואל Henri Lefebvre, (1991-1901) תבע את המושג זכויות לעיר, שהפך לסמל לזכויות האדם בתחום הערים ושימש תמרץ

הם חזאים לה" (שם, עמ' 158). לאחר שהזכות לעיר נעה סביר ייצור מרחבים אורבניים, אלה החיים בעיר וחוויים אותה הם אלה היכולים להציג תביעה לגיטימית לזכות לעיר. הזכות לעיר כוללת שתי זכויות עיקריות לתושבים: הזכות להשתתפות (the right to participation) והזכות לניכוס (the right to appropriation).

1. הזכות להשתתפות על פי רעיון הזכות להשתתפות, התושבים יملאו תפקיד מרכזי בכל החלטה התרמת לייצור המרחב האורבני. החלטה כזו יכולה להתקבל בחסות המדינה (לדוגמה, החלטה הנוגעת לקביעת מדיניות), ההון (כולל החלטה הנוגעת להשקעה או לפיתוח), מוסד רב צרכי (כגון החלטות בעניינים של ארגון הסחר העולמי) או כל ישות אחרת המשפיעה על ייצור המרחב בעיר מסוימת. יתר על כן, ההחלטה עשויה להתקבל במגוון רמות: בrama הלאומית, האזורית או המקומית של המדינה, או ברמה הגלובלית, הלאומית או המקומית של התאגידים. כך למשל, תושבים הנחנים מהזכות לעיר יהיו זכאים להשתתף בקבלת החלטה הנוגעת להשקעה של תאגיד בינלאומי, החלטה העתidea להשפעה על המרחב האורבני בעירם.

2. הזכות לניכוס על פי הגדרתו של לפבר, ניכוס הוא פרקטיקה מרחבית שבה הטבע עובר שינוי במטרה לספק את הצרכים האנושיים ולהרחיב את היכולות האנושיות. הזכות לניכוס כוללת את זכות התושבים לנגישות פיזית למרחב האורבני ואת זכותם להחזיק (occupy) במרחב ולהשתמש בו. לפיך, אלה התomics בזכותם של בני אדם להיות נוכחים פיזית במרחב האורבני התמקדו בראש ובראשונה ברעיון הזכות לניכוס (Capron, 2002; Isin and Wood, 1999; Lamb, 2002; Salmon,

הכל-עולםיים שחלו בתקופה האחורה העצימו את שלילת הזכויות, עודדו את הסמכותנות (authoritarianism) הדמוקרטיה (ראו לדוגמה Falk, 2000; Held, 1995; Swyngedouw, 2000) והראש ובראשונה, השינויים המבנאים הניאו-liberalים היו כרוכים בשינויים מקיפים בסיסות הממשל האורבני Brenner, 1999; Jessop, 1999; MacLeod and Goodwin, 1999) שנטו לשול את זכויות התושבים בהתאם להחלטות המעצבות את העיר Peck, 1998; Tickell and Peck, 1996; Ward, (2000).

נוכח החששות המתעצמים בעניין הדמוקרטיה והזכויות האזרחיות בעירם, החלו רבים מחוקרי מדעי החברה לבחון את הזכות לעיר ולראות בה תרופת נגד מבטיחה לניאו-liberalיזם ולהשפיעו Holston and Appadurai, 1999; Isin, 2000; Sandercock, 1998; Sassen, 2000; Smith, 1993; Soja, 2000 רעיון הזכות לעיר החל לשמש לעידוד תהליכי קבלת החלטות שיתופיים בעיר ולחיזוק זכויות האדם בה.¹

הזכות לעיר

בחלק זה של המאמר אני מtabסס בעיקר על ספריו של הנרי לפבר, *The Critique of Everyday Life; Writings on Cities ;The Production of Space* (Lefebvre, 1991a, 1991b, 1996). לפבר סייף את אחת הגדירות החשובות ביותר לתופעה האורבני: העיר היא השלה של חברה על הקרקע, "בלומר, לא רק האתר המשמש, אלא ברמה ספציפית, הנטפסת ונוהגת במחשבה, וקובעת את העיר ואת האורבניות" (Lefebvre, 1996). "הזכות לעיר מציגת את עצמה כצורה עליזונה של זכויות: הזכות לחופש, ליחוד בחברות, לשכן ולשבון. מן הזכות לעיר משתמשות גם הזכות לייצור אמנותית, להשתתפות לניכוס. אלה הגרים בעיר

הזכות לעיר ואזרחות אורבנית

במדינת הלאום, האזרחים רשאים להשתתף בהיבטים שונים של קבלת החלטות במדינה. על פי הזכות לעיר, לעומת זאת, חברות בקהילה של בעלי זכויות אינה תוצאה מקרית של לאום, של מוצא אתני או של לידה, אלא היא נרכשת באמצעות קיום השגורה הקבועה של חייו היומיום בתוך המרחב העירוני.

לדברי לפבר, הזכות לעיר אמורה לשנות את זכויות האזרח ולחפכו לקונקרטיות ולמעשיות יותר. התושבים האורבניים, המשמשים בשירותיהם אורבניים רבים, יכולים להשמיע את רעינוניותם לגבי המרחב והזמן של פעילויותיהם בשטח האורבני. כל המשמשים האורבניים – פועלים, מהגרים, תושבים "שולאים" ואףלו ה"מיוחסים" – יכולים להשתמש במרכז העיר, שהוא אזור מודרך, ולא להסתפר ולהיאlez להתיישב בגטאות (Kofman and Lebas, 1996, p. 34).

אם כן, חזונו של לפבר על הזכות לעיר הוא אחד השינויים הרדיקליים ביחסים החברתיים והמרקביים בעיר. רעינוניותו של לפבר דורשים הרבה יותר מחזורה לבנים הממוסדים של אזרחות ליברל-דמוקרטיות או מהרחבתם, אל מול השינויים במשל. עניינו לפבר, מגורים בעיר קוראים תיגר ישרות על התפיסה שלפיה האזרחות הלאומית היא הבסיס הדומיננטי להשתVICות פוליטית. לדידו, על התושבים להיות בעלי זכota להשתתפות ללא קשר לאום שלהם. לפיכך, הזכות להשתתפות עומדת בסתריה לרعيון הווטפל, שלפיו כל נאמנות פוליטית חייבת להיות כפופה היררכית לחברותו של היחיד במדינה לאום; (Hettne, 2000; Krasner, 2000). היא מציעה זהות פוליטית (תושבות) שאינה תלולה בלואומים ובו בזמן קודמת לה, בקשר להחלטות המייצרות את המרחב האורבני. יתר על כן, הזכות להשתתפות מרחיבת אפשרויות של קבלת החלטות מעבר למدينة. במקום המשטר הנוכחי, שבו אליטות השלטון

לפבר מניה שלኒוס יש משמעות וmobilitiy יותר. מהኒוס משתמש לא רק הזכות ליישוב מרחב אורבני שכבר יוצר, אלא גם הזכות לייצור מרחב אורבני המתאים לצורכי תושביו. מאחר שהኒוס מעניק לתושבים את הזכות לשימוש מלא ומוחלט" במרחב האורבני בחיה היום מוש (Lefebvre, 1996, p. 179). המרחב חייב להיווצר באופן המאפשר שימוש מלא ומוחלט בו. לכן, הזכות לניכוס מתנגדת לתפיסה של תהליך הייצור הקפיטליסטי, הרואה במרחב האורבני רכוש פרטי או סחורה שמיוחס לה ערך כלכלי או שימושים בה כדי ליחס ערך כלכלי ל███ אחרות.

יצור מרחב אורבני

יצור מרחב אורבני כרוך בהרבה מעבר לתכנון מקומות פיזיים בעיר; הוא מרכיב מייצור ומשתוק של כל ההיבטים בחים האורבניים. לדברי לפבר (שם, עמ' 158), "הזכות לעיר היא כמו זקה ותביעה... זו הזכות לחים אורבניים, בצורתה השונה והמחודשת". הדגש על יצור המרחב האורבני מבין באופן מובהק את הזכות לעיר מצורות עכשוויות של הענקת זכויות בדמוקרטיות ליברליות. צורות אלה נעות בעיקר סביב המבנים, קווי המדיניות והחלטות של המדינה הרשミ. לאזרחים בדמוקרטיות ליברליות, שמעדרם הרשמי כאזרחים מבוססים על הלאום שלהם, יש קול ממש בכוחות המדינה, וכך הם בערך השפעה עקיפה על כל תהליך חברתי שבו למדינה השפעה. הזכות לעיר, לעומת זאת, מעניקה לאנשים זכota בנוגע לכל החלטות המיצירות את המרחב האורבני. המעבָר אל הזכות לעיר מרחיב באופן קיזוני את היקף הענקת זכota הבחירה, מעבָר למבנה המדינה. הוא מגדיש את הצורך לבנות מחדש את יחסיו הכוחות הניצבים בסיסו יוצר המרחב האורבני, ולהעביר את השליטה הרחק מההון ומהמדינה. לביאו נס של תושבי העיר.

הממשלה המרכזית לערים ובין קבוצות אתניות שונות, בעיקר ערבים ויהודים.

בקשר האורבני, ההשפעה העיקרית של מלחמת 1948 על הפליטים בישראל הייתה אובדן ערים המרכזיות. רוב הפליטים תושבי הערים גורשו או אולצו לברוח מן הערים והפכו לפליטים. בתוצאה ממאורעות 1948, הפליטים בישראל שאפו לבנות מחדש את מרחביהם הפיזיים, הכלכליים והחברתיים על בסיס הצרכים הייחודיים להם ולתרבותם. אולם בהתקבש על התפיסה של לפבר, מפליטים אורבניים בישראל נשלת באופן מיוחד זכותם לעיר, הכוללת את הזכויות להשתתפות ולניכוס. במלחמות אחרות, נשלת מהם הזכות לייצור מרחב אורבני פיזי, תרבותי וככלי בהתאם למשאלות להם, לצורciיהם, לתרבותם ולשאייפותיהם.

מה עומד אפוא מאחורי האופי המוגבל של זכות הפליטים לעיריהם? מדוע הם נחנים פחות מזכותם לעיר בהשוואה לאזרחים היהודיים? סוגיות הזכות לעיר כוללת תחומיים ובים, אולם במקרה זה של המאמר אטרכו זכויות לייצור מרחב פיזי ולעיצוב העיר. ישנן שתי סיבות עיקריות למגבלות על הזכות לעיר, כפי שהווים אותן בחלוקת הפליטים בישראל. ההסבר הראשון נוגע לחלוקת הכוח החוקי והמוסדי בין הממשלה המרכזית לרשויות המקומיות – בין המדינה לערים. שליטה מוחלטת של הממשלה המרכזית על הערים שוללת מן האזרחים שימוש נאות בזכותם לעיר.

הכוח הפוליטי בישראל מרכזו בעיקר בידי הממשלה המרכזית. הרשותות המקומיות, שהן ישותות חוקיות, כפופה לминистр המרכז, ורובן נתפסות כחלשות במיוחד. הן מפעילות את כוחן באופן אופני חלקי בתחום החקיקה, המיסוי, הניהול הכלכלי ופעילויות משותפות עם גופים אחרים. בהתאם לחוק, משרד הפנים מוציא צוים מיניסטריאליים המנוטחים את כשריונותיהן של הרשותות המקומיות ואת תחומי השיפוט שלהם, אולם בדרך כלל אין

זהו בעל קול הרוב השליט. הטיעון הכללי של לפבר הוא שאזרחות כוללת את התהילה שבמציאותו אינדיידואלים משלבים בתוך הקהילה (Lake and Newman, 2002): "במושג 'אזרחות' ... אנו צריכים להבין לא רק אגד של זכויות רשות, אלא את האופן הכלול של שילוב האינדיידואל הספציפי או הקבוצה בחברה" (Shafir, 1998, p. 23). מנוקדת מבט זו אנו מחפשים אחר האזרחות לא באזרח היחיד, אלא כגורם הממוקם בפרקטיות החברתיות של אינטגרציה והכללה, המופעלות בידי מוסדות Rawls, 2000 (Young, 1993, p. 18). ההגדרה הבסיסית של האדם תלואה ביכולתו לעסוק בחיבים חברתיים: "אדם הוא מי שמסוגל להיות אזרח, כלומר חבר מלא ומשמעות בעולה בחברה" (ההדגשה של המחבר). מנוקדת מבט זו, הזכות להודמנויות שותות להיכלל בחברה ולהשתלב בה, המוקנית אפילו למוקופחים ביוור, מובילת לקטגוריה של אזרחות חברתית. דיוויד הארובי מצהיר כי "הזכות לעיר אינה רק הגישה למה שכבר קיים, אלא הזכות לשנותו על פי משאלות לבנו" (ההדגשה של המחבר) (Harvey, 2003, p. 939).

הזכות לעיר של תושבים יהודים ושל תושבים

פלסטינים בעיר ישראליות

במדינת ישראל הזכות לעיר נשלת על פי רוב מתושבי הערים, אין יהודים והן ערבים, גם אם באופן שונה. חולשתה של הזכות לעיר בישראל משתקפת בחסרונו של פרקטיקות הניכוס וה השתתפות. לטענתי, מאורחיה הפליטים של ישראל נשלת הזכות לעיר באופן חריף ובהיקף נרחב הרבה יותר מאשר מעמידיהם היהודים. מכך זה נובע ישירות מן המבנה הכוחי והאתנו-פוליטי של המדינה, מבנה הקובע את חלוקת הכוח בין

של הממשלה המרכזי בישראל בענייניו של השלטון המקומי. לדוגמה, משרד הפנים פירק תשע רשות מקומיות מסמכיותיהן וכפה במקומן את הנהגתו, המורכבת לעיתים קרובות מטכנוקרטים. יתר על כן, כתנאי לקבלת תמיכת כלכלית נוספת דורשת הממשלה מהרשויות המקומיות לאמץ רפורמות קיצונית ליעול, רפורמות המסתכמות על פי רוב בKİצ'רים. הממשלה אףلوحצת על רשויות מקומיות להפריט את מתן שירותיהן. בדבבד החלט הממשלה המרכזי לכפות מיזוגים על רשויות מקומיות השוכנות בסמיכות גאוגרפית זו לזו, במטרה להשיג כלכלה רחבת היקף (כמו המיזוג של עספיא ודלית אל-כרמל).

ההסבר השני למגבלות על הזכות לעיר המוטלות על האזרחים הפלסטינים בישראל טמון במבנה האתנו-פוליטי של המדינה. המיעוט הפלסטיני בישראל כמעט כמעט שאיןו מוצג במשלה המרכזי (ראו **תרשים 1**), ונבחרי הציבור הפלסטיני ומנגוניהם לא הוזנו מעולם להשתתף בקובאליציה הממשלתית. בתוצאה לכך, האינטරסים של הפלסטינים בכלל ושל עריהם בפרט אינם זוכים לייצוג במשלה המרכזי או במשדי הממשלה. במנוחים של הקצתה משאים והשתתפות בקבלת החלטות ברמה הלאומית, בכלל הנוגע לערים פלסטיניות אין לפלייטינים מספיק כוח או השפעה, וכל שנוטר להם הוא האפשרות להתנגד להחלטות שהתקבלו במרכז. לאזרחים הפלסטינים כמעט אין ייצוג במגזר הציבורי ובמוסדות הממשלתיים. כך למשל, בשנת 2003 מנת האזרחים הפלסטינים רק 5.5% מכלל עובדי הציבור בישראל.² בהתחשב באופייה הריבוצי במוחך של מדינת ישראל, בידי הפלטיינים כוח מועט בלבד לעצב את עריהם וליצור את המרחב הרצוי להם.

הדברים שלහן יבראו טיעון זה.

בתחום הייצור הפיזי של מרחבים, החוק הישראלי לתוכנן ולבנניה מ-1965 קובע את העקרונות שעל פיהם יתוכננו הערים ויפתחו. חוק

נותרות תלויות במשלה המרכזי בכל אחד מן התחומיים הללו. מבחינה חוקית וככללית, גופים במשלה המקומי בישראל הם חלשים ביחס לרוב מקביליהם במדינות מערביות (Alterman, 2001, p. 262). בהתאם לכך, רוב החלטות החשיבות בנושאי תקציב והוצאות בסופו טענות אישור של הממשלה המרכזי. בתקופה האחורה העמיק המשבר ברשות המקומיות, ושני שלישים מ-55-25 הרשותות המקומיות במדינה שקוועים בחובות. רבות מהן אינן יכולות לספק לתושביהן שירותים בסיסיים. ישראל משתמשת למספר קטן של מדינות בעלות כלכלה מתקדמת, שלא התרחשו בהן באופן رسمي תהליכי ביוזר והאצלת סמכויות. מבחינה חוקית, הממשלה המרכזי עדין מחזק בידיו את רוב הסמכויות שהיו בירושתו בשלבי הקמת המדינה (שם, עמ' 263).

הרשויות המקומיות בישראל הן ללא ספק חלשות יחסית במשאים, ואין להן כוח מספיק לשם יצורו המרחב. משרד החינוך, התרבות והספורט שולט כמעט על כל מערכת החינוך, כולל תוכניות הלימודים. הרשות המקומית, לעומת זאת, אחראית להספקה ולחזקה של מבני בתיה הספר ולצד זה הפיזי. דוח ועדת דוברת ממילץ לשנות מצב זה, ולהעביר חלק מן האחריות לחינוך ממשרד החינוך אל הרשות המקומית. משרד הפנים מפקח על פעילות הרשותות המקומיות ואחראי בראש ובראשונה על התחומיים הבאים: ייסוד רשותות מקומיות, אישור תקציביהן, קביעת מסגרת חוקית שתתאים לצורכיהן, בדיקת חוקי העוזר של הרשותות המקומיות והבטחה שתתכונן הפיזי ופרויקטים לפיתוח יותאמו לקוים הכלליים של התוכנית הלאומית והאזורית.

בעידן ניאו-liberal, שבו המדינה הריבוצית מוסגת לאחרור בתחוםים רבים על ידי הפרטה, מבקש הממשלה המרכזי לשנות את היחסים בין לבין הממשלה המקומי. ביום ישנה מעורבות מוגברת

אורבניים בישראל מוגבלים מאוד ביכולתם ליצור את מרחביהם בהתאם למשאלות לבם, לשאיופותיהם ולחזונם התרבותי והקהילתי. כתועאה מכך, עיריהם מתפקדות בקושי רב מבחינה מרחבית, סביבתית, פיזית, ארכיטקטונית, חברתית ותרבותית.

חקר מקרא: ייצור מרחב אורבני נצראת
בחלק זה של המאמר אנחנו מקרא של ייצור מרחב אורבני נצראת, העיר הפלסטינית הגדולה ביותר בישראל, הממוקמת בגליל. בעקבות איד-הגשמהה של הזוכות לעיר בקרוב תושבי נצראת פרצו ב-1999 עימותים אלימים בעיר.

עימותים נצראת ב-16 באפריל 1999 פרצו עימותים בלתי צפויים בין תושבים מוסלמים ונווצרים נצראת. עימותים אלה, שזיעזו את המיעוט הפלסטיני בישראל, היו הראשוניים בהיסטוריה בין קבוצות דתיות אלה, שעד אז ננהנו מדויקום בעיר במשך מאות שנים. המקור למתחים היה סכוך בנגע לתוכנית מוניציפלית לפיתוח הכיכר המרכזית של העיר, הצמודה לכנסיית הבשורה – המקומן שבו מאמנים כי המלאך גבריאל התגלה בפני מריה והכריין באזוניה שהיא תהיה אםו של ישו, וכן לקבר שהאב אל-דין, אחינו של הגיבור המוסלמי צלאח א-דין (צלאלדין) – האחראי לגירוש הצלבנים מארץ הקודש לפני 800 שנה. התוכנית המוניציפלית הייתה חלק מפרויקט בשם "נצראת 2000", שם לו למטרה לשקם את העיר ולהכינה לאירוע חגיון המילניום.

ואולם, במקום פיתוח הכיכר המרכזית רצו מוסלמים רבים בעיר לבנות מסגד ליד כנסיית הבשורה. בתגובה לתוכנית המוניציפלית הקימה קבוצת מוסלמים תושבי נצראת מהאל ענק באתר הכיכר המרכזית המתוכננת, הניחו יסודות לבניית מסגד ויזמו מחראת שבת שנמשכה ארבע שנים.

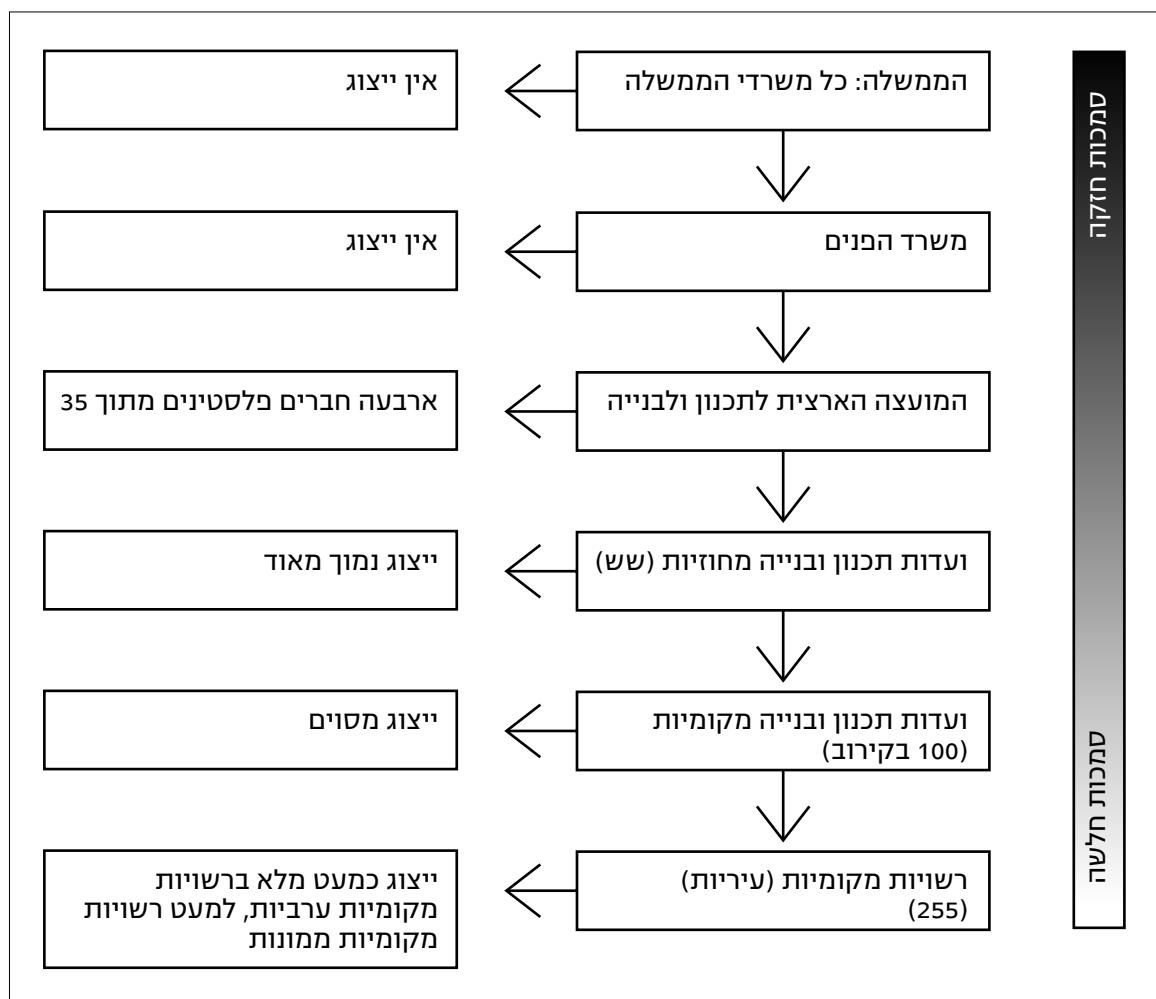
זה שולט הדוקות בכל החכנון והפיתוח בישראל, ובהתאם לכך פועלת מערכת תכנון מרכזי לשימוש בקרקע. המושל המרכזי מעורב במערכת זו בשתי דרכים: באמצעות כוחותיו הנרחבים לפתח על החלטות תכנון ברמה המקומית, ובאמצעות כוחו לנוכח תוכניות ארציות מחייבות לשימוש בקרקע. מעורבות המושל המרכזי מנוטבת דרך ההיררכיה של התוכניות, מתוכניות ארציות לתוכניות מחוזיות ועד רמת התוכניות המקומיות (Alterman, 2001, p. 272). התוצאה של המבנה הריבוצי והHIRARCHICAL של ייצור המרחב, שנובע מטהיליך התכנון הרשמי, היא שתושבי הערים נוטרים כמעט ללא כוח כלשהו להשפייע באופן משמעותי על ייצור המרחב בעירם ובշכונותיהם. מובן שהHIRARCHICAL הכוח, כפי שהוא משתקפת בהיררכיה התכנון, מחייבת את יכולתם של חושבי הערים הפלשטייניות לעצב באופן ממש את המרחב שלהם. הפלשטיינים רוחקים מלהיות מיוצגים באופן נאות בדרג הממשלתי או בדרג הארצי והמחוזי של עדות התכנון (ראו *תרשים 1*). על פי החוק, נוסף על חוסר השתתפותה של הקהילה בטהיליך התכנון, כמעט שאין לפשטיינים זכות להישמע בתהיליכי התכנון הסטוטוריים, פרט לזכותם להגיש התנגדויות רשמיות לתוכניות. *תרשים 1* מדגים את היררכיות המוסדotted, את כוחם ואת רמת הייצוג הפלסטיני בהם.

לסיכום, ערים בישראל מרכיבות את המרחב שבתוכו מדינת הלאום קבועת את נוכחותה, ובכך מלאימה ומחזירה את מה שיכל היה להישאר מוקומי וקהילתי בלבד. המבנה המוסדי, החוקי והאתנו-פוליטי של ישראל, ועלינותו של הלאומי על פני האורבני, הביאו לשילוח הזכות לעיר מרוב תושבי הערים ולהגבלה יכולות לנכס לעצם מרחב או להשתתף בתהיליכי ייצור המרחב. זכויותיהם של עירוניים פשטיינים נニיכו ולהשתתפות מוגבלות להיקפים ולתחומים ספציפיים. בסופה של דבר, אזרחים פשטיינים

הזכות לעיר: המקרה של משבר שיאב אל-דין בנצרת

תרשים 1: ייצור המרחב בישראל על פי היררכיות הסמכות ורמת הייצוג הפלסטיני

תוכנית "נצרת 2000" נוצרת היא עיר עתיקה, אחת הערים הקדושות ביותר לנוצרים. בשל חשיבותה ההיסטורית והדתית משכה אליה נוצרת מאו ומעולם תיירים, וביחוד צליינים נוצרים. קרוב ל-50% מתיירים המגיעים לישראל – כמיליון בני אדם בשנה בתקופות של שקט יחסית – מבקרים בנצרת. אף על פי שנוצרת היא אתר היסטורי ומוקור משיפה לתיירים, לא העניק לה הממשלה המרכזי יחס ראוי.

בקבות התערבות בינלאומית של מנהיגים רמי דרג – וביניהם נשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש, האפיפיור יוחנן פאולוס השני ונשיא רוסיה ולדימיר פוטין – שביקשו להrosis את המאהל ואת היסודות למסגד, שיגרה ממשלה ישראל באפריל 2005 מאות חיללים להrosis אותם. אך, מה שהחל כפרויקט תכנון באתר קטן בנצרת יצא משליטה וליבת משבר אורבני כלכלי, חברתי, תרבותי ופוליטי בעיר, וועל הכל הוא ליבת סבוך דתי.

נצרת 2000 הייתה פרויקט מרכזי לייצור מרחב אורבני פיזי, תרבותי וכלכלי, שהציג לתושבי נצרת הzdמונות יהודית להיות שותפים בייצור מרחב חדש בעיר. אולם כפי שנגלה מיד, הדברים לא התפתחו כמתוכנן.

תוכנית חדשה בחלוקת אחר התוכנית היה אזור עירוני מרכזי לעד כניסה הראשית לעיר העתיקה. קבוצה של בניינים ישנים מקיפים את האתר, ביניהם קברו של שיחא אל-דין. על פי תוכנית האב של נצרת 2000, "הכיכר המרכזית החדש של העיר תיבנה דרומית לכנסיית הבשורה... ותאפשר גישה לבנייה הראשית של הכנסייה, כך לא יהיה עוד צורך להיכנס אליה מהכנסייה הצדדית. הכיכר תשמש גם אתר מרכזי לפסטיבלים ולאירועים חוצות אחרים" (עיריית נצרת, 2005).⁴ המהכנות והדריכלים של הכיכר המרכזית ראו לעיני רוחם מקום שבו יתגגו המוניות התיירות והעתינות, שלהם עיטו בנצרת במשך 2000 שנים נצרות. ראש עיריית נצרת ומנהלו אף חזו שהכיכר תיהפך לאחר לפסטיבלים ולפעליות תרבותיות שונות, לא בהכרח כאלה הקשורות לחגיגות דתיות. בעברם, בשנת 2000 הציעה הzdמונות יחידה במינה לפיתוח העיר, תשתייה וכינרותיה. ברור אפוא שהם דמיינו את הכיכר במקום המיועד לכל תושבי נצרת, נוסף על התוכניות לאומיות ובינלאומיות. התוכנית לכיכר תוכנה תחילתה בידי האדריכל אריה רחמיימוב (Rahamimov, 1995, p. 79) ואושרה עיריית נצרת וברשות התכנון (ועדת התכנון המקומית ועדת התכנון האזורי). משהחל תחילת הפיתוח של הכיכר ב-1999 טענה קבוצה מקומית, המשוכבת לتنועה האיסלאמית ול尤ודת הוואקף בנצרת, כי הركע המיועד לפרוייקט שייכת היסטורית לוואקף. על פי השريعة האיסלאמית, וואקף הוא הענקה או העברה של הכנסות למטרותDat או דרך בעורת קרן נאמנות.⁵

בין השנים 1948 ו-1993 הפלטה הממשלה לרעה את העיר בתקציבים לתכנון ולפיתוח.⁶ ב-1992 נבחרה ממשלה שמאל בהנהגת ראש הממשלה יצחק רבין, שניטה לצמצם את פער הפיתוח והכלכלה בין הערים הפלסטיניות לערים היהודיות בישראל.

ראש עיריית נצרת ב-1993, תאופיק זיאד (שם ב-1994), ואנשי המינהלה שלו ניצלו את ההזמנות והוציאו פרויקט חדש ומואגר בשם נצרת 2000, שם לו מטרה לבנות מחדש את העיר המוזנחת. הממשלה החדשה קיבלה רשות את פרויקט נצרת 2000 ותמכה בו בתקציב גדול של כ-50 מיליון דולר, ובכך הכירה בנצרת כעיר בעלת פוטנציאל תיירותי עצום. הממשלה ניסחה תוכנית אב בעבור נצרת 2000 בשיתוף עם עיריית נצרת ועם כמה משרדי הממשלה. התוכנית עוצבה ונוהלה בידי חברה ירושלמית של אדריכלים יהודים (ראו ירושאmov, 1995) מטרות הפרויקט היו להכין את העיר לחגיגות המילניים, לפתח את תשתיתו התיירותית והפיזיות, לשפץ את השוק ההיסטורי שלה ולבנות מזיאונים ובניינים ציבוריים נוספים החסרים בעיר. כך מתאר ראמז גראיסי, ראש העיר הנוכחי של נצרת, את מחות הפרויקט: "במשך שנים רבות הייתה נצרת עיר מזונחת, שלא הייתה מסוגלת למש את הפוטנציאל התיירותי שלה. הקיימות שלה ופינוטיה הייחודיים נותרו חבוות תחת שכבה מאובקת של תשתיות מזונחת. בעקבות שיתוף הפעולה החדש בין הממשלה הישראלית ובין אורי היר נצרת, החל עידן חדש לעירנו העתיקה... בשנת 2000 היא הזרו לנו לשיפוץ תשתיות כולל זה, שכן שנת '0' ה恰恰 בעיר נצרת. כדי להגog את הרוגן ההיסטורי הזה, אנו פותחים בפרויקט מסיבי לשיקום תשתיות התיירות בנצרת ולפיתוחה. בכוונתנו לipyot את עירנו העתיקה ולשמר את האתר המסומן בהולדת ישו".

טבלה 1: תפקידם של גורמים שונים ביצירת המשבר בנצרת, באחוזים

הגורם	שם תפקיד	תקפיד משמעותי	תקפיד ביןוני	שם תפקיד
ממשלה ישראל		3.3	7.9	88.8
התנועה האיסלאמית		12.0	22.4	65.6
وعدת הוואקף האיסלאמית		14.6	35.1	50.2
המתכננים		20.3	32.1	47.7
עיריית נצרת		28.8	33.9	37.2

הקהילות, הנוצרית והאיסלאם" [כך במקור].⁷ משרד החוץ הישראלי דחה את ההאשמה בטענה שהוא "זוכה למרבה ה策ער את המנהג העתיק של הפנימית עצבע מסימה לגורם הלא-נכון", ובכך רמז לאנטיישמיות. לאחר התערבותה הוטיקן, הנשיאים בוש וופוטין ורבים אחרים, החליטה הממשלה ישראלי ב-9 בינואר 2001 לעצור את בניית המסגד. ב-4 ביולי 2003, בסיום המשטרה והצבא, הרטה הממשלה את יסודות המסגד שנבנו מאז טקס הנחת אבן הפינה.

האחריות למשבר בקייז 2004 נערך בנצרת סקר אמפירי, שהורכב מ-250 ראיונות אישיים על בסיסשאלון, במטרה לחkor את הסכסוך בעיר. אדון כאן אך ורק במצאי השאלון, המתיחסים לדעותיהם של אנשים אשר לתפקידם של מוסדיות רשמיים ובלתי רשמיים ביצירת הסכסוך. 53% מן המשתתפים היו נשים ו-47% היו גברים. כ-37% מן המשתתפים היו ערבים נוצרים, 38% היו ערבים מוסלמים והיתר, 25%, הגדרו את עצם ערבים וסירבו לדוח על השתיכותם הדתית.

כפי שעולה מטבלה 1, הרוב הגדל של המשתתפים (88.8%) השיבו כי ממשלה ישראל מילאה תפקיד משמעותי ביצירת המשבר בנצרת. רבים מתושבי נצרת האשימו את הממשלה בחוסר עקביות ובכך שהביאה לייצור המשבר. יתר על כן, רוב המשתתפים האמינו כי טבען המבולבל

ואיאפשר להעיבר הכנסות אלה למטרות אחרות. טענה זו חתרה תחת חוקיותו של הפרויקט. כחלופה לתוכנית האב המקורית ביקשה הקבוצה מן העירייה לבנות באתר מסגד, חלק מפיתוח הכיכר המרכזי. בד בבד, כמה מאות מוסלמים הקימו מהאל באתר עצמו, שהפך למקום מחאה נגד התוכנית העירונית ובعد בניית מסגד. המאהל שימש גם מסגד לתפילה, וביקרו בו מאות מתפללים לתפליות יום שישי (לפרטים, ראו (Rabinowitz, 2001).

בקבוצת העימותים שהתחוללו בעיר באפריל 1999, בספטמבר החליטה הממשלה על פשרה: לאפשר בניית מסגד בעיר בשטח של 500 מטר מרובע, אשר יחוור למסגד הקיים וחלקו ייבנה על קברו של שיחאב אל-דין. שאר האתר יפותח בהתאם לקו המנחה של תוכנית האב המקורי. נוסף על כך הציעו הווי החלטה לבנות חומה מפרידה בין היכר המרכזי והמסגד. הממשלה החלטה להניח את אבן הפינה למסגד בטקס שנערך ב-8 בנובמבר 1999.

ההחלטה עוררה כעס בוטיקן ושלבבה את המכורה הנוצרית בישראל. הוטיקן "גינה את החלטת ממשלה ישראל לאשר את תחילת העבודה על תוכנית זו".⁸ הסרת הלוט מעלה אבן הפינה למסגד לציד אתר נוצררי חשוב בנצרת העתיקה מחדש את הווי המר בין הוטיקן לישראל. הוטיקן העzieר כי "נראה שהחלטת ממשלה ישראל מניחה את הבסיס לסבוכים עתידיים ומתייחות בין שני

הכיכר המרכזית בתקופת הבנייה, 2006

האיסלאםית המקומית – מילאו תפקיד ממשמעותי או בגיןבי ביצירת הסכטור בנצרת. המஸלה: קרוב ל-67% משתתפי הסקר העדיפו כי הממשלה מלאה תפקיד ממשמעותי או בגיןבי ביצירת המשבר. חשובה העובדה שמאז ראשית הסכטור נתקבלו כל החלטות הנוגעות לפחות ברמה הממשלתית, מקום שיש בו מעט מאוד ייצוג פלסטיני. יתרה מזו, ועדת השרים שהקים ב-1999 בראש הממשלה אז, אהוד ברק – ועדת שנועדה לטפל במשבר – לא שיתפה את הקהילה המקומית בנצרת ולא עירבה אותה בתהליך קבלת החלטות. בסתיו זוכות לעיר, ובשעה שהדרישה את הקהילה המקומית, הגיבה הממשלה בכל זאת להצעים חיזוניים, בעיקר מצד נשים ארצות הברית ומצד הוותיקן. החלוצים הופעלו במטרה לשימם קץ למשבר בלבד להיענות לדרישות התנועה האיסלאמית.

התנועה האיסלאמית: הרוב הגדול של המשתתפים העדיפו כי הם מאמינים שה坦ועה האיסלאמית וوعدת הוואקף האיסלאמית תרמו משמעותית או במידה בינונית לייצרת המשבר (85.3% ו-88%, בהתאם). מנהיגי התנועה האיסלאמית לא התנגדו לתוכנית הפיתוח של היכיר המרכזיות כשות הוצאה בפני מועצת העיר, ולא התריעו בפני המועצה על ההשלכות השליליות שעתיותות לLOTOT את יישומה. אולם עבר המשבר, הייתה התנועה האיסלאמית האופוזיציה העיקרית בMOVEDת הוצאה בתוכנית היכיר. מנהיגי התנועה תרמו למשבר בכך שהשתמשו בתוכנית למטרות פוליטיות וגייסו מוסלמים רבים בנצרת להנגדות לתוכנית ברוטלית וקולנית וגרמה נזק למרקם החברתי של העיר ולכלכלתה.

המתכננים: כ-80% מהתשתתפים העדיפו כי מתכנני היכיר המרכזיות מילאו תפקיד ממשמעותי או בגיןבי ביצירת המשבר. המתכננים, שפעלו בהתאם לתוכניות של המוסדות המרכזיות, תרמו

של החלטות, שהתקבלו בממשלה וברשותה התכנון במהלך המשבר, ובראש ובראשו בועידה המחויזת לתכנון לבנייה, מוכיח שהממשלה "שחקת בגורלה של נצרת", לדברי רבים מן המרויאינים. רוב המשתתפים (65.6%) העדיפו כי התנועה האיסלאמית בעיר מלאה תפקיד ממשמעותי ביצירת המשבר. על פי 47.7% מן המשתתפים, מתכנני היכיר המרכזיות מילאו תפקיד ממשמעותי ביצירת המשבר. לעומת זאת, (37.2%) מן המשתתפים השיבו כי עיריית נצרת, הנשלטת באופן היסטורי בידי החזית הדמוקרטית לשולם ולשווון (ח"ש), מילאה תפקיד ממשמעותי ביצירת המשבר.

דיון וمسקנות מסכום

במאמר זה הצגתי את הרעיון של לפבר על הזכות לעיר ויישמחי אותו במסגרת לנתחה של זכות זו בקרב המיעוט הערבי בישראל בכלל ובקרב תושבי נצרת בפרט. כאמור, העדרה של הזכות לעיר – הזכות להשתתף, לנכס וליצור מוחבים אורבניים בהתאם למשמעותם של תושבים עירוניים – עשוי להזיק לבניינים התרבותיים, החברתיים והפוליטיים של העיר ולעורר סכסוכים פנימיים בתוכה.

הסכטור האורבני בנצרת, שניתן היה למונען, נבע מתוכנית היכיר המרכזית. יש מי שיטענו שהתוכנית עוררה סכטור רדום בעיר, הנעה והנעה אותה. אולם כפי שחקר המקרה מדגים, תושבי נצרת לא נטלו חלק בניכוסו וביצורו של המרחב החדש – היכיר המרכזית. חסירה גם השתתפותם בתהליך קבלת החלטות במשבר. על כן, סביר שהיעדרה של הזכות לעיר תרמו נזק משמעותי לייצרת הסכטור בין קבוצות שונות בעיר.

רוב המשתתפים בסקר בנצרת הסכימו כי המוסדות הרשמיים ובעלי העניין – ממשלה ישראל, המתכננים, עיריית נצרת וה坦ועה

כאמור, הSystemService נוצר ביל' משים בידי המתכננים וקובעי המדיניות. אין ספק שמתכנני האתר פעלו מתוך כוונות טובות וביקשו לפתח את האתר במסגרת תוכנית רחבה יותר, תוכנית נוצרת 2000. אף על פי כן, כפי שראינו,SystemService נוצרת היה תוצר של קונפליקט בין הדרכים שבහן תפסו ועדות התכנון המרכזיות ומוסדות הממשלה את הביצר המרכזיות לבין הדרכים שבහן תפסו תושביה של נוצרת את העיר ואת המקומיות הספציפיות בתוכה.

העיר נוצרת היא אתר סבור של מושל אורבני, שיש בו ריבוי שחננים, זירות ומאבקים על זהויות, על שדות שיח ועל פרקטיקות. האירועים סביב הביצר המרכזיות הם דוגמה ל"סיפור כישלון" של תחילת תכנון, שלא נעשה תוך שיתוף פעולה, הכללה או השתפות, ושלא הקדיש כל תשומת לב להקשר הרב-תרבותי או לאינטראיסם של קבוצות מגוונות. היילי (Healey, 2003, p. 115) טוענת כי תחילך מכליל, המבוסס על שיתוף פעולה, אינו מבטיח את עדמת התחילה או את תוצאותיו החומריות; אולם מבחינה אחרת, כל מתכנן השוקל את השפעותיה ארוכות הטוח של התהברות על אנשים ועל מקומות, ראוי לו שיאמץ גישה מכילה ככל האפשר לגבי טווח ההשפעות והתפלגותן. במילים אחרות, אתSystemService נוצרת ניתן היה למנוע לו להיות לתושבים הזכות לעירם ולו קולם היה נשמע במוסדות המרכזיים. יתרה מזאת, לתכנון יש כוח לעצב מחדש עירוניות ולטפחן. נוסף על כך, לאחר שמרחבים ומקומות מומוקנים בתוך יחסיו כוח, אליהם למתכננים להעתלם מכוחו של מקום. ג'ון פרידמן (Friedmann, 1998) מציע, כי "משמעות אחת של תכנון מתייחסת להתערבות מודעת של שחננים קולקטיביים – בל' לדijk המדבר במדינה, בהן ובחברה אזרחית מאורגנת – בייצרו של מרחב עירוני, כך שתאות התוצאות ניתן להטוט לטובה משתתף אחד או לטובתו של אחר". נובע

רבות לייצרתSystemService נוצרת באמצעות התכנון הפיזי שהצעו לכיכר. בכך שיחות שניהלת בנטצת טענו תושבים לעיתים קרובות, כי מתכנני הביצר המרכזיות היו אדישים לתרבות המקומית ותיכננו מקום מרכזי בעיר בלי ללמידה את ההקשרים החברתיים והתרבותיים. המתכננים לא בחנו לעומק את ההשלכות של תוכנית הביצר המרכזית, למרות טبعו הרגיש של האתר. נראה שהם לא הבינו את המבנה החברתי-תרבותי של העיר ואת הפוליטיקה המקומית שלה ופعلו, למehrבה הצער, בטכנוקרטיים המתבססים רק על ההיבטים הפיזיים של התכנון. תחילך התכנון לא יהיה תחילך מכליל. המתכננים לא חקרו את משאלותיהם של תושבי נוצרת ולא אפשרו להם להשתתף בקביעת התפיסה הכלכלית של התכנון. תחת זאת, הם פעלו בהתאם לתרבות התכנון. הרוחות בישראל – חרבות של אי-הבללה.

עיריות נוצרת: כ- 71% מן המשתתפים טענו שעיריות נוצרת מילאה תפקיד משמעותי או בינוני בהתפתחותSystemService, ורק 29% טענו שהעירייה לא מילאה תפקיד כלשהו. מועצת העיר, הנבחרת בבחירות דמוקרטיות, אישרה את התוכנית לביצר המרכזית בהצבעה רוב. באותו הזמן רוב חברי המועצה היו נציגי התנועה האיסלאמית (חר"ש), והאחרים היו נציגי התנועה האיסלאמית ונציגי מפלגות אחרות. הוועדה המקומית לתכנון ولכניתה, הcapsophah לסטבות העירייה, אישרה את התוכנית והמליצה על אישורה הרשמי בפני הוועדה האזורית לתכנון ולכניתה. בעקבות זאת אישרה הוועדה את התוכנית.SystemService נוצרת מגלה כי העירייה לא פנתה לתושבי העיר ולא התייעצה עמה בעניין ייצרו של מרחב כה מרכזי בעיר, כפי שהיתה צריכה לעשות על פי רעיון הזוכות לעיר. העירייה אינה יהודית בא-הכללות של תושבי העיר; אי-הכללה מעין זו היא המורשת של קבלת החלטות בישראל, ברמה המקומית והלאומית גם יחד.

הזכות לעיר: המקרה של מושב רישיון אל-דין בנצרת

4 <http://www.nazareth.muni.il/home.html> על פי השיעיה האיסלאמית, זהו מעnek קבוע או קרן, על פי רוב של נכסים דלא-ניידי, שההכנסות ממנו משמשות למטרות שיעוד הנדרן. בדרך כלל הכנסות הללו מיועדות למטרות צדקה, למשל תזקוקת מוגר או בית חולים. נכסים ואפק בולטים להיות בניינים דתיים, מוסדות חינוכיים, בתים חורדים וכיווץ באלה.

5 על פי השיעיה האיסלאמית, זהו מעnek קבוע או קרן, על פי רוב של נכסים דלא-ניידי, שההכנסות ממנו משמשות למטרות שיעוד הנדרן. בדרך כלל הכנסות הללו מיועדות למטרות צדקה, למשל תזקוקת מוגר או בית חולים. נכסים ואפק בולטים להיות בניינים דתיים, מוסדות חינוכיים, בתים חורדים וכיווץ באלה.

6 ציטוט מדברי דובר הוותיקן:

Joaquin Navarro-Valls, CNN, "Nazareth mosque dispute divides Israel, Vatican," Vatican spokesman Joaquin Navarro-Valls, November 23, 1999.

7 ראו הערה 6.

מקורות

- Alterman, Rachelle. "National-level Planning in Israel: Walking the Tightrope between Centralization and Privatization." In *National-level Planning in Democratic Countries: An International Comparison of City and Regional Policy-Making*, edited by R. Alterman, 257-288. Liverpool: Liverpool University Press, 2001.
- Brenner, Neil. "Globalisation as Reterritorialization: The Rescaling of Urban Governance in the European Union." *Urban Studies* 36, no. 3 (1999): 431-451.
- Brenner, Neil. "The Limits to Scale? Methodological Reflections on Scalar Structuration." *Progress in Human Geography* 25, no. 4 (2001): 591-614.
- Brodie, Janine. "Imagining Democratic Urban Citizenship." In *Democracy, Citizenship and the Global City*, edited by E. Isin, 110-128. New York: Routledge, 2000.
- Capron, Guénola. "Accessibility to 'Modern Urban Public Spaces' in Latin-American Cities: Physical Appearances and Socio-spatial Pertinences." Paper presented at a conference on Rights to the City, Rome, May 2002.
- Emmett, Chad. *Beyond the Basilica: Christians and Muslims in Nazareth*. Chicago: Chicago press, 1994.
- Falk, Richard. "The Decline of Citizenship in an Era of Globalization." *Citizenship Studies* 4, no. 1 (2000): 5-18.
- Friedmann, John. "Planning Theory Revisited." *European Planning Studies* 6, no. 3 (1998): 245-254.
- Gilmore, Ruth. "Globalization and US Prison Growth: From Military Keynesianism to Post-Keynesian Militarism." *Race and Class* 40 no. 2/3 (1998): 171-188.
- Goodwin, M. and J. Painter. "Local Governance, the Crises of Fordism and the Changing Geographies of Regulation." *Transactions of the Institute of British Geographers NS21* (1996): 635-648.
- Harvey, David. "The Right to the City." *International Journal of Urban and Regional Research* 27, no. 4 (2003): 939-941.
- Harvey, David. "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation of Urban Governance in Late Capitalism." *Geografiska Annaler, Series B: Human Geography*, 71, no. 1 (1989): 3-17.
- Hay C. and B. Jessop. "Introduction: Local Political Economy, Regulation and Governance." *Economy and Society* 24, no. 3 (1995): 303-306.

מוך שהמתכוונים צריכים לפתח הבנה עמוקה של תהליכי עיצוב העיר לפני שפנוי להם כופים עליהם מבנה נורטובי או מתוכים בין האינטרסים השונים. נוסחה זו מניחה שתהליכי עיצוב העיר קודמים לככל דין וציני בהתרבות אסטרטגית. מאות שנים התרבותו נוצרים ומוסלמים בשלהם בנצרת. מקובל להאמין כי מוסלמים ונווצרים היו בעיר אלה לצד אלה מאז שכבשו העربים המוסלמים את פלסטין בשנת 638. מחקרים מוקדמים יותר, שנכתבו לפני המשבר בנצרת, תיארו יחסים חיוביים באופן יוצאת דופן בין המוסלמים לנוצרים בעיר. עוד אמר, לדוגמה, בספרו *Beyond the Basilica: Christians and Muslims in Nazareth* (Emmett, 1995) מתאר את נצרת כדוגמה מפתיעה של הרמונייה אתנית באזורי הנשלט בידי סבסוך. אמר, שביסס את מחקרו על ספר שנערך בקרב 299 משפחות נוצרת, מצא ש-83% מן המשתתפים השיבו כי היחסים בין הנוצרים למוסלמים הם חיוביים, ורק שלושה אחוזים החווו את היחסים שליליים (שם, עמ' 225-226). יתר על כן, 51% מהמשתתפים סברו שהיחסים נמצאו במגמות השתפות. אולם תוכנית הכיבר המרכזית, שייעדה שטח קטן של קרקע לשימוש ציבוררי, ה策ילה לקרוואת המרכיב החברתי ארוך השנים זהה וליצור סבסוכיים חברתיים ופוליטיים חדשניים בנצרת, משומש שלתושבי העיר אין "הזכות לנצרת".

הערות

1 ראו את הדר"ח: Worldwide Conference on the Right to Cities Free from Discrimination and Inequality, 2002, <http://www.unhabitat.org/conference/m.htm>.

2 יעקב ברגר, דוח של ועדת חוקה, חוק ומשפט של הבנטה, יציג הולם בקרב עובדי שירות המדינה (מאי 2004). הדוח מופיע ב: <http://www.edu.technion.ac.il/> TechnionWomenreport_ovdim2003.pdf.

3 על פי דוח כספי של העירייה לשנת 1993, תקציב הפיתוח הסתכם באותה שנה בסכום נ莫ך של 30,000 דולר.

- Mitchell D. and L. Staeheli. "Clean and Safe? Redevelopment and Homelessness in San Diego CA." Paper presented at a conference on Rights to the City, Rome, May 2002.
- Peck, Jamie. "Geographies of Governance: TECs and the Neoliberalisation of Local Interests." *Space & Polity* 2, no. 1 (1998): 5-31.
- Peck, J. and M. Jones. "Training and Enterprise Councils: Schumpeterian Welfare State, or What?" *Environment & Planning A* 27(9) (1995): 1361-1396.
- Purcell, Mark. "Excavating Lefebvre: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant." *GeoJournal* 58 (2002): 99-108.
- Rabinowitz, Dan. "Strife in Nazareth: Struggles over the Religious Meaning of Place." *Ethnography* 2, no. 1 (2001): 93-113.
- Rahamimov, Arie. Nazareth 2000: A Plan for the Development of Tourism Infrastructure for the Years 1995-1999. Jerusalem: Ministry of Tourism, 1995.
- Rawls, John. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1993.
- Salmon, Scott. "The Right to the City? Globalism, Citizenship, and the Struggle over Urban Space." Paper presented at the 97th Annual Meetings of the Association of American Geographers, New York, February 2001.
- Sandercock, Leonie. "The Death of Modernist Planning: Radical Praxis for a Postmodern Age." In *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, edited by J. Friedmann and M. Douglass, 163-184. New York: John Wiley & Sons, 1998.
- Sassen, Saskia. "The Global City: Strategic Site/New Frontier." In *Democracy, Citizenship and the Global City*, edited by E. Isin, 48-61. New York: Routledge, 2000.
- Shafir, Gerson, ed. *The Citizenship Debates*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- Smith, Neil. "Homeless/Global: Scaling Places." In *Mapping the Futures: Local Cultures Global Change*, edited by J. Bird et al., 87-119. London and New York: Routledge, 1993.
- Soja, Edward. *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. Malden, MA: Blackwell, 2000.
- Swyngedouw, Erik. "Reconstructing Citizenship, the Re-scaling of the State and the New Authoritarianism: Closing the Belgian Mines." *Urban Studies* 33, no. 8 (1996): 1499-1521.
- Swyngedouw, Erik. "Authoritarian Governance, Power, and the Politics of Rescaling." *Environment and Planning D: Society and Space* 18 (2000): 63-76.
- Tickell A. and J. Peck. "The Return of the Manchester Men: Men's Words and Men's Deeds in the Remaking of the Local State." *Transactions of the Institute of British Geographers* 21 (1996): 595-616.
- Ward, Kevin. "A Critique in Search of a Corpus: Re-visiting Governance and Re-interpreting Urban Politics." *Transactions of the Institute of British Geographers* 25, no. 2 (2000): 169-185.
- Young, Iris Marion. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Healey, Patsy. "Collaborative Planning in Perspective." *Planning Theory* 2, no. 2 (2003): 101-123.
- Held, David. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press, 1995.
- Hettne, Björn. "The Fate of Citizenship in Post-Westphalia." *Citizenship Studies* 4, no. 1 (2000): 35-46.
- Holston J. and A. Appadurai. "Introduction: Cities and Citizenship." In *Cities and Citizenship*, edited by J. Holston, 1-20. Durham, NC: Duke University Press, 1999.
- Isin, Engin. "Global City-regions and Citizenship." In *Local Places in the Age of the Global City*, edited by R. Keil, G. Wekerle and D. Bell, 21-36. New York: Black Rose Books, 1996.
- Isin, Engin. "Introduction: Democracy, Citizenship and the City." In *Democracy, Citizenship and the Global City*, edited by E. Isin, 1-21. New York: Routledge, 2000.
- Isin, E. and P. Wood. *Citizenship and Identity*. London: Sage, 1999.
- Jessop, Bob. "Towards a Schumpeterian Welfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy." *Studies in Political Economy* 40 (1993): 7-39.
- Jessop, Bob. "Post-Fordism and the State." In *Post-Fordism: A Reader*, edited by A. Amin, 251-279. Oxford: Blackwell, 1994.
- Jessop, Bob. "A Neo-Gramscian Approach to the Regulation of Urban Regimes: Accumulation Strategies, Hegemonic Projects, and Governance." In *Reconstructing Urban Regime Theory: Regulating Urban Politics in a Global Economy*, edited by M. Lauria, 51-73. London: Sage, 1997.
- Jones, Martin. *New Institutional Spaces: Training and Enterprise Councils and the Remaking of Economic Governance (Regional Policy and Development)*. Jessica Kingsley: London, 1998.
- Kofman E. and E. Lebas, "Lost in Transposition: Time, Space, and the City." In Henri Lefebvre, *Writings on Cities*, 3-60. Cambridge, MA: Blackwell, 1996.
- Krasner, Stephen. "Compromising Westphalia." *International Security* 20, no. 3 (Winter 1995-1996): 115-151. Reprinted in Held D. and A. McGrew, eds. *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Lake, R. and K. Newman. "Differential Citizenship in the Shadow State." *GeoJournal* 58 (2003): 109-120.
- Lamb, Mike. "Vernacular Practice and the Emergence of Policy: An Analysis of Trespassing on a Brooklyn Golf Course." Paper presented at a conference on Rights to the City, Rome, May 2002.
- Lefebvre, Henri. *Critique of Everyday Life*. London: Verso, 1991a.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991b.
- Lefebvre, Henri. *Writings on Cities*. Cambridge, MA: Blackwell, 1996.
- MacLeod, G. and M. Goodwin, "Space, Scale and State Strategy: Rethinking Urban and Regional Governance." *Progress in Human Geography* 23, no. 4 (1999): 503-527.

מישכנות הרכבת לנווה שלום: תכנון, שונות והזכות לעיר

חיים יעקובי

מרצה, המחלקה לפוליטיקה וממשל
אוניברסיטת בן גוריון בנגב

שנוסף על התיאיחסות לצרכים תכנוניים אוניברסליים יובאו בחשבן צרכים תכנוניים הנגזרים ממאפייני השונות התרבותית של הקבוצות שבבעורן נועד התכנון. הזהות האתנית והזהות האזרחות ניצבות זו מול זו במתה מתמיד, בעיקר כאשר מדובר בהקשר לאומי שבו הזהות האתנית של קבוצת המיעוט "מסכנת" את ההומוגניות שלהיה שואף הפרויקט הלאומי. עם זאת, יש שיטענו כי הבחנה בין השתייכות האתנית לבין האזרחות בהקשר התכנוני היא מתנסחת, משום שהתייחסות לזהות האתנית אמורה להיות חלק בלתי נפרד מהגדרת זכויותיה של הקהילה. אלא שהמציאות בחברות רבי-אתניות, וברוב מרכיבות התכנון הפועלות על פי עקרונות התכנון הכלולני, מוכיחה כי יש צורך בהבחנה זו, שהרי התכנון הכלולני מחזק מטעמו את צורכי המדרינה תוך הגדרתם כ"צורכי הכלל" (public interest) ותוך התעלמות מצריכים הנובעים מזהויותיהם של קבוצות מיעוט (, Sandercock, 1998).

במאמר זה אבקש להרחיב את הדיון בזכות לעיר מעבר לממד הפוליטי-כלכלי. לשם כך, אציג פרויקט תכנוני ספציפי המספק דוגמה ליוזמה של הרשות. בפרויקט זה פונו משפחות ערביות מישכנות הרכבת לשכונות נווה שלום בעיר המערבית לוד. המאמר מבוסס על עבודה שדרה בעיר לוד, שבה ראיינתי תושבים, פעילי ארגונים וארגוני מסדר.

מרחבים עירוניים נוחווים בידי אנשים רבים ושונים החיים בהם. "תרבות" בעבר חלום עלולה להיות "דיבוי" בעבר אחרים... (Zukin, 1995, 293-294)

הקדמה

הנרי לפבר פתח את הדיון למרחב העירוני להיבטים הקשורים בזיהות, בתרבות, בשנות חברותית, במחאה ובהתנגדות (Lefebvre, 1996). לפבר ניסח את הזכות לעיר (the right to the city) וככל בה לא רק שינוי במוצר המعمדי, אלא גם רבדים אחרים המבטאים יחסיו כוח חברותיים בגון אתניות והגירה. פרשנוטי לדבריו של לפבר בנוגע לזכות לעיר נסכת על הטענה כי ניתחו של לפבר – הרואה בתנasset המרחבית ביטוי ליחסיו כוח ולהבניה של שונות – למורת היותו נטווע בחשיבה המרקסיסטית, פותח פתח להבנת הpolloיטיקה של המרחב גם מתוך שדות ביקורת אחרים, כגון הפמיניסטי והפוסט-קולונילי (Deutsche, 1988, p. 29). לפבר מרחיב את הזכות לעיר מעבר להקצת משאבי חומרים – גישה המונגנת במחשבה המרקסיסטית שמן צמיחה כתיבתו. לדידו, הזכות לעיר משמעותה גם מתן חירות, הזכות לא להיות מודר, הזכות לקיים והזכות ואורה חיים אינדיבידואליים וקולקטיביים והזכות להשתתף בקבלת החלטות. על רקע זה אבקש לטעון כי תכנון מרחבי עשיי לשמש כליל יעיל למימוש הזכות לעיר, בתנאי

מהם הגורמים שהובילו לשינוי בהרכב הדמוגרפי ולהידרדרות במצב המבנים וברמת השירותים באזורי את התשובה לשאלת זו יש למצוא לטענתי בקונפליקט התמידי המתקיים בעיר המעורבת. עוד בטרם יצא את פרויקט נווה שלום, שבו יתרוכץ המאמר, אזכיר כי בשנות החמשים והשישים, כחלק ממדיניות הרשותות, היגרו לאזורי משפחות בדויות מהנגב ומהשרון. חלק מן המשפחות, ובעיקר אלה שהגיעו מאזור שיח' מואניס ומהמשולש, קיבלו כפיצווי קרקעות חקלאיות בלבד, שגודלה בין עשרה ל-15 אקרדים משטח הקרקעות שהופקעו מהם.

ציפיות המגורים בשכונות הרכבת הלבנה והחמירה כאשר שני תהליכי, שנערכו גם בערים מעורבות אחרות, התרחשו במקביל: האוכלוסייה היהודית שיפרה את תנאי מגורייה ועוזבה לאזורי מגורים חדשים ומורוחים יותר, בעוד האוכלוסייה הערבית שהגיעה לעיר התקיימה בשכונה שציבורנה היהודי הלך והתחזק. דרישותיה של האוכלוסייה הערבית שהגיעה אל העיר לפתרונות מגורים לאנענו, וכך החלו להיבנות בשכונות הרכבת מבנים ותוספות בניה ללא היתר, לעיתים תוך פלישה לאדמות מדינה. בעקבות זאת הובאה הסוגיה לדין בcourt. חבר הכנסת לשעבר רפאל סוויסה (מערך), שהעלה בראשית שנות התשעים הצעה לסדר היום בנושא "טיפול בשכונות נחלות ברמלה-לוד", אמר:

אם ברמלה ראייתי מאות עצברים וחולדות, הרי שבשכונות אלה בלבד אתה רואה להקות של אלפי חולדות בגודל חתול וגיל... לפני כשנה הגשתי שאלתה בעניין פיתוח שכונות אלה ונעניתי שהנושא נמצא בתחוםן. מאז ועד היום לא השתנה דבר... תיירים ואורהחים, כשהם מגיעים לשכונות העربيות, רואים עזובה, הזנחה, זהומה, חוסר אסתטיקה וחוסר שוויון (אלגזי, 1991).

בראשית שנות השבעים הוקמה שכונת נווה ירק,

שכונות הרכבת

שכונות הרכבת בלבד הוקמה בתקופת המנדט הבריטי כשבונות מגוריים לעובדי הרכבת הבריטים ובני משפחותיהם, ונבנתה כיחידה עירונית מבודדת על פי עקרונות שאפיינו את התכנון הקולונייאלי הבריטי (Yacobi, 2003). לאחר מלחמת 1948 שימש מאגר ייחודי המגורים האיכוטיות בשכונות הרכבת את המהגרים היהודים שি�ושבו בלבד.

בדוח שפורסם ב-1969 מטעם הרשות לבינוי ופיתוח אזורי שיקום תוארו השינויים שהלו באזורי הצפוני של לוד, המכול את שכונת הרכבת (המשמעותי, 1969). הדוח פירט את הידרדרות המבנים, התשתיות והשירותים העירוניים באזור. דוח נוסף שפרסמה הרשות ב-1972 פירט את התמורות שהלו בשכונת הרכבת: מתוך 243 משפחות שחיו באזור (1,206 נפשות), היו 176 משפחות ערביות (96 נפשות) שהטאפיינו בניהות כלכלית וחברתית. בדוח צוין עוד כי 62 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית במקום הם מהגרים יהודים מזרחים, וכי גודלה הממוצע של משפחה יהודית הוא 4.3 נפשות לעומת 5.2 נפשות בקרבת האוכלוסייה הערבית.

בשכונה, כך פורט בדוח, ניצבו 242 מבנים; 190 מהם, כ-79 אחוזים, שימשו למגורים. המסמר אף ציין כי בתוך השכונה עצמה התקיימה סרגזיה: האוכלוסייה הערבית, שמנתה אז כשני שלישים מתושבי השכונה, הייתה מרוכזת בלב השכונה ובפרדס-שניר, ואילו התושבים היהודיים, שמננו אז כשליש מהאוכלוסייה, התגוררו באזור הסמוך לככיש רملלה-לוד. בעת הבנת הדוח היו בשכונת הרכבת בתים בני קומה אחד בלבד, ורובם, כ-37 אחוז, היו בניינים מאבן והשאר מחומרם קלים כגון פח ועץ. אף על פי שרוב הבתים היו בניינים מחומרים קשיים, הקפידו מבעלי הדוח לצוין כי "רק 19 משפחות גרות מבנים המוגדרים כתובים" (הרשות לבינוי ופיתוח של אזורי שיקום, 1972, עמ' 1).

קהילה תקיננים" (בארץ ישראל, 1983). אולם ב- 1986 הודה לוי בכישלון תפיסתו וטען כי אין שליטה על גל האוכלוסייה הערבית המגיע אל העיר; צווי הריסת השוואצ'ו וההריסות שבוצעו בפועל, כך אמר, אינם מסיעים לפתרון הבעיה: "... אלה אזהרי המדינה, יש להם תעודת זהות. אבל משרד הפנים שנותן להם תעודת זהות, לא מוכן להכיר בהם כתושבים, בגלל שם לא רשומים במפקד האוכלוסין. לעירייה אין תקציב לשכונה... אף גורם לא מכיר בהם, אפילו אלה סתם אנשים... באתי כגיבור גדול ואמרתי אני אהרווט בתים, אבל תקפה מיד ראייתי שאין מקום אחר לזרוק את האנשים. זו הייתה טעות גדולה להרשות שם. צווי הריסת יש, אבל בפתרון אף אחד לא מתענין. ככל משתמשים (קפרה, 1986).

בנובמבר 1983 העבירה הבונשח את הטיפול בשכונות הרכבת לוועדת הפנים ואייבות הסביבה, שטענה כי הטיפול בשכונת הרכבת יכולתה הכספייה של העירייה ולפיקר המליצה להעביר את האחריות למשרד הפנים, למשרד השיכון, למשרד החינוך ולמנהל מקרקעי ישראל (עיריית לוד, 2000, עמ' 19). אולם נראה שהשינויים הדמוגרפיים בלבד בכלל ובשכונות הרכבת בפרט המשיכו להתנהל ללא שליטה. בדו"ח שיזמו עיריית האוכלוסייה הערבית בעיר הולכת וגדלה, וכי אף אחד מהגורמים הרשומים אינם יודע במדוקן מה חלקם של העربים באוכלוסייה, משומם שאינם מופיעים בסקרים הרשמיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (עיריית לוד ומשרד הבינוי והשיכון- 1987, עמ' 2). כפי שעולה מדו"ח של עיריית לוד לשנת 2000, מצב זה לא השתנה כליל ועיקר:

תושבי שכונות הרכבת אינם יושבים על אדמותם, אלא על קרקע שפלשו אליה, השיכת לבלים פרטיים ובחלקה שייכת למנהל מקרקעי ישראל והוא כולה שטח חקלאי מוכrho ולא ניתן להקים עליו

שנבנו בה כ-300 יחידות מגורים בעבר האוכלוסייה הערבית שחיתה אז בשכונות הרכבת על פי הרישומים. היה זה וו אחד היוזמות הראשונות שביקשו לפתח את מצוקת המגורים של תושבי לוד העربים, אולם פרטן זה לא ייחס חשיבות לצרכיה החברתיים והתרבותיים של האוכלוסייה, שמנתה בעיקר משפחות בדוויות שהיגרו לולד לאחר שאדרמותיהם הופקו. צרכיהם תכנוניים אלו כוללים, בין היתר, התחשבות במספר הנפשות במשפחה הגרעינית והעדפת מגורים בסמיוכות למשפחה המורחבת. על כן, סיירבו רבים מתושבי שכונות הרכבת לעBOR לשכונה החדשה. יתרה מזו, היו אף משפחות שטענו כי פרויקט נווה יrisk רק ייחמיר את תחומי הגטו איזוציה שלחה: השכונה שם, היום יש לה שתי בניוונות, שני פתחים, אבל לפניו אין היה רק כניסה אחת, נכון שזה כביש עני, וזה כאילו מסודר זהה, אבל רק מקום אתה נכנס בו מקום אחד אתה יוצא בו. כל הנידות פנימה זה כמו מלcold, או קי? אתה מכיר את הצירום האלה של מלcoldות לעברים? במקרה זה היה (ראינו עם חנאן ט', 1.2001).

בפגיעה שקימתי עם נציגי השכונות הערביות בלוד באפריל 2000, טענו נציגי שכונות נווה יrisk כי גם המשפחות שעברו אל השכונה החדשה בראשית שנות השבעים נקלעו למצוקת דירור עקב הגידול הטבעי. רובן ניצלו כבר את זכויות הבניה המותרות במקום, וכשהלא לא סייפו את צורכיהם החלו לבנות במקום לא יותר. משנות השבעים ואילך הלכו וגברו תפיסה של אדרמות מדינה בשכונות הרכבת ובניה של מבני מגורים נוספים ללא היתר. מקרים לוי, שהיה אז ראש עיריית לוד, הוביל גישה חד משמעית של "מחיקת" האזוריים הללו. הוא העביר על כך ב亞מרו: "מחקתי במסגרת הפינויים המואצים שכונות שלמות, כאשר התושבים מועברים ומפוזרים בתוך שכונות חדשות ומשתלבים בחני

מהו המנגנון המבצע מדיניות זו ובאיזה אמצעים היא מושמת? בניסיון לענות על שאלות אלה פניתי לחברת לור"ם – חברה לפיתוח אזור לוד ורملה – וראינתי כמה מעובדיה. לור"ם היא חברה ממשלתית המשותפת למשרד הבינוי והשיכון המחזיק ב-75% מנויותיה, למנהל מקצועי ישראלי המחזיק ב-20% מהמניות ולעיריית לוד המחזיקה בחמשה אחוזים מהמניות. החברה נוסדה ב-1964 לצורכי תכנון תשתיות לבניית מגורים, פיתוחן וביצוען, ומדיניותה מעוצבת תוך "ראיה" כוללת של צורכי הממשלה, התושבים והאזורים בהם היא פועלת.² חברת לור"ם מצהירה כי היא מוסתת את מחירי הדיור ובכך מאפשרת לזוגות צעירים לרכוש דירות באזורי פעילותה. החברה אף עוסקת בפינויים ובהריסות, בשיקום שכונות ובניהול ובפיקוח על עבודות הבניה (לור"ם, 1995).

מהנדסת החברה, האדריכלית מיכל ברקוביץ', הדגישה בראיון שנערך ב-29.1.2000 כי מקבל החלטות הם שוקעים את עקרונות התכנון וכי "החברה אחראית רק על ביצוען". האחריות על פינוני המשפחות העربיות משכונת הרכבת הועברה לידי "קבלן פינויים פרטיז", המבצע בפועל את הליך המשא ומתן עם מיכה אברהם, מנהל פרויקטים בחברת לור"ם, (29.1.2000). חנן שחר, קבלן הפינויים של חברת לור"ם, סיפר כי את שכרו הוא מקבל בהתאם למספר הפינויים שהוא מבצע, וכי תהליך זה מלווה לא אחת בלבד (ראיון שנערך ב-1.4.2001). מן הנתונים שהוצעו לפני עולה, כי רק 40 מתוך 200 המשפחות שעמן נihil לאחר מסא ומתן ב-15 השנים האחרונות קיבלו פיצויי כספי ועזבו את העיר. בתיאב שאינם בעלי רכוש במקומות אחרים, שהסכו לחתונות לפרויקט המגורים החדש נווה שלום, מקבלים פיצויים על פי קרייטרוניים מפורטים.

הבסיס למשא ומתן נקבע על פי מידע שאוסף קבלן הפינויים. המידע שנאסף בחברת לור"ם על

מבנה, אלא למטרת חקלאית בלבד... תושבי השכונה סגורים מבחינה חברתית בתחום עצםם, אינם מובוססים מבחינה כלכלית ועוסקים בכל מיני עיסוקים מפוקפים. מצב התברואה ואיכות הסביבה ירודים והמגורים בתנאים תת-אנושיים (עיריית לוד, 2000, עמ' 19).

ההשלכה המרחבית של תהליך זה היא התפתחותו של שוק מגורים בלתי פormalי בשכונות הרכבת. במסגרת שוק זה, ניתן לשכור יחידות מגורים במבנים שנבנו ללא היתר; יתרה מזו, ניתן אף "לרכוש" זכויות בניה מאנשים פרטיים שהשתלטו באופן בלתי חוקי על קרקעות מדינה ומוכרים אותן לאחרים. שוק מגורים זה מנוהל בידי בעלי מדות כוח בראשות החברויות המקומיות, והিירותיumo הוגבלה תוך כדי עבודה השדה.

"ויפה שעה אחת קודם"

ב-1985 הוחלט לפנות לחלוtin את שכונות הרכבת. כל תושבי המתחם הרשומים התבקשו לנחל משא ומתן עם הרשותות לגבי פינוי ופיצוי. משא ומתן זה התימר לשכנע משפחות לעקו מלוד ולעבורה לערים ערביות אחרות כגון רהט וכפר קאסם (פגישה עם נציגי השכונות הערביות בלוד, 11.4.2000). משפחות שהסכימו להסדר זה קיבלו פיצויי גובה יותר, וכך נעשה ניסיון לשלוט ב"ماזון הדמוגרפי", כפי שאף הצהיר או ראש עיריית לוד מקסים לוי:

בהתחשב בנתונים הדמוגרפיים המיוחדים של העיר... ראוי לשקל גם פתרונות בלתי שגרתיים ולפעול בכיוון של פיזור קבוע אוכלוסין מהוץ לעיר לוד ולמנוע ככל, המשך פלישה בלתי חוקית של תושבים לעיר בעתיד.

בעית האוכלוסייה הערבית בעיר הינה, כאמור, בעיה קשה ורחופה ודורשת פתרון כולל, יסודי ומידי, על כגון זה נאמר "ויפה שעה אחת קודם" (עיריית לוד ומשרד הבינוי והשיכון, 1987).

בית המשפט על פי עדויות שימושי מסרבים להוציא צוים". דברים דומים השימוש באזני מהנדס עירית לו, עוד ארנון, שטען בראין שנערך ב-13.12.2000 כי לאחר הריסת המבנים שפנו מושביהם נתפס השטח הריק בידי תושבים אחרים המשיכים לבנות בו את בתיהם. כדי למנוע השתלטות חוותת ונשנית על מגרשים שפנו מושביהם, החלה חברת לורם להציג בשטח סלעים לאחר פעולות ההריסה. כך, נמנעת פולת הבנייה ללא היתר לאחר פינוי המשפחה [ראו תמונה 1].

צלאח אידין פינת רבין

שאלתי את טلال, אחד התושבים שעברו לשכונת נובה שלום, אם זו הפעם הראשונה שרחוב בלבד נקרא על שם דמות כמו צלאח אידין. "נכון", הוא ענה בגאווה, "אבל אתה צריך לראות את השם של הרחוב הראשי בפינה, אתה רואה מה כתוב שם?" התקרכנו לקון הרחוב וראיתי שאנו חנו עמודים בפינת הרחובות צלאח אידין ורבין (ראין עם טلال א/ז. תושב שכונת נובה שלום, 10.5.2001).

מלבד ניסיון הפינוי של תושבי שכונת הרכבת לשכונת נובה יرك בראשית שנות השבעים, נבנתה בסוף שנות השמונים שכונת רדה, ובה כ-80 יחידות דיור באבעה שכוננים. על פי התכנון, תושבי שכונת הרכבת אמרורים היו להתפנות אל שכונה חדשה זה, אלא שהיא הוקמה ללא שום התיעצות עם נציגי התושבים, והמשפחות הבודדות אכן סייבו לחיות בשיכון שלא תאמו לטענתן לՏגנון חיהן. לבסוף עברו להtagorder במתחים זה רק שמונה משפחות, ושאר הדירות הועברו למשפחות של "משתפי הפעולה" (פגישה עם נציגי השכונות העربים בלבד, 11.4.2000; ראיין עם חנן שחר, 1.4.2001). בניסיון להפיק לקחים מכישלונם של פרויקט נובה יرك ושל שכונת רדה ביקשו הרשותות להציג לתושבי שכונת הרכבת

אודות הנכס המיועד לפינוי מוצלב עם המידע הקיים עליו בחברה המשכנת (בדרכם כל מדובר בחברת עמידר). חנן שחר ציין כי "ברוב המקרים אין התאמה של המבנה המיועד לפינוי מבchinת גודלו והשתח שעליו הוא בניו למה שרשם בעמידר, מאחר שההדר חוק התושבים עשו לעצם דין; בניו תוספות והשתלטו על שטח". הكريיטריונים לפיצוי מתיחסים למציאות זו: נקבע כי כאשר מדובר בפינוי של משפחה מדירת מגורים, יקבלו המפוניים פיצוי של 100% עבור המבנה החוקי על פי רישומו בעמידר, בערך של 4,650 ש"ח למ"ר בניו כחוק. בתמורה לתוספת שנבנתה ללא היתר יפוצו הדיריים ב-75% למ"ר. ואולם, נראה שהרצון לפנות את התושבים מן האזור הוא כה עז עד שלדברי שחר, במקרים שבהם ייחידת המגורים, יחד עם הח:right, קתנה מ-50 מ"ר, יקבלו המפוניים תוספה של 35%, כדי שיוכלו לרכוש דירה חלופית. זאת ועוד, משפחות מרובות ילדים יקבלו, על פי קритריונים מסוימים, עוד תוספת על סך 25% מערך הנכס המפונה. מנתוני דוח' מפוניים לפי מועד הריסה בפועל, המתיחס לשכונת הרכבת, עולה כי 57 משפחות פנו מ-29 מגורים ששימשו למגורים, וגובה הפיצויים הכללי הגיע לסכום של 28,421,386 ש"ח (ישראל היום השקעות ופיתוח בע"מ, 2001).

למרות המאמצים והמשאבים הרבים שהושקעו בפינוי המשפחות לשכונת הרכבת, ישן עדיין עשרות משפחות רשומות במסיבות להתפנות. יתרה מזאת, במקום מתגוררות עוד שירות משפחות שאיד-אפשר לאמוד את מספן המודיעין מושום שאינן מתועדות; לדברי חנן שחר בראין עמו, שנערך ב-1.4.2001, מדובר בכ-100 משפחות. לבנים אלו הוצאו צווי פינוי והריסה, אך לדברי האחראי על הפינויים, "ייתכן שיש גורם ממלכתי לא יכול להוציא צווי הפינוי לפועל. המשטרה חששת להגביר את המתח והעירייה שיש לה נציגים רבים לא מעוניינת להעתמת. אפילו פקידי

יפו, רמלה ועכו, כל זאת בתנאי ש"התושבים ישתפו פעולה עם משרד הבינוי והשיכון, מtower אמון ורעצון טוב".⁵ שר השיכון אף הבטיח כי בקרוב ייבנו תחנה לביריאות המשפחה, בית ספר יסודי, גני ילדים, מעונות יום וגן ציבורי. הוא ציין כי רבים הטילו ספק בהצלחתו של פרויקט מסוג זה, אך מי שኒיצח הם אלה המאמינים בדו קיום יהודית-ערבי במדינת ישראל". ואולם, מתחזיות ומסדרת פגישות שקיימת עם קבוצות תושבים מנוהה שלום ומשכונת הרכבת⁶ עליה תמונה שונה.

תכנון, צרכים אتنיים וצרכים אזרחיים

ב- 11.4.2000, זמן קצר לאחר אכלאוסן של 50 המשפחות הראשונות בנוהה שלום, בירתי לראשונה בשכונה. כבר אז ניתן היה להבחין בפער בין האופן שבו תפסו הרשות – עירית לוד ומשרד הבינוי והשיכון – את פרויקט נוהה שלום לבין השימוש התרבותי במורח, שבו אמרום היו התושבים לזכות ב"חיי רוחה וכבוד".

על הוויה בין הגדרות צרכים תכנוניים לבין זכויותיהן של קהילות נתן למוד מעבודתה של טובי פנסטר (Fenster, 1996), הגורסת כי ככלים אנליטיים מתחום המחקר המגדרי עשויים לשיער ביצירת פרמטרים להערכת תוכניות תכנון ופיתוח בעבר קהילות אתניות. ההיגיון העומד מאחוריו השימוש במתודולוגיה זו נובע מהדרימון בין ייחסים מגדריים לייחס רובי-מיוט. כשם שביחסים מגדריים הנחות יסוד המוטות על ידי תפיסת העולם הגברית גורמות להדרתן של נשים, במקרה שבו אדון, הדומיננטיות של קבוצת הרוב גורמת להתעלמות מן הצרכים התכנוניים הייחודיים של ה"آخر". על בסיס זה מוגדרות שתי קטגוריות: צרכים תכנוניים-אזרחיים, המקבלים מענה כאשר קבוצות שונות, אתניות או מגדריות, זוכות ליחס זהה במצבים דומים ולבן עקרון השוויון ממושך בתחוםי התשתיות, התעסוקה, השירותים העירוניים וכדומה; וצרכים תכנוניים-אתניים,

חולפה אטרקטיבית בדמות פרויקט נווה שלום, שעלותו מוערכת ב-110 מיליון ש"ח והוא אמור לאכלס כ-200 משפחות. עד כה נבנו רק חלק מהיחידות המתוכננות.

כבר מוקדם ניתן להבחין בהבדל בין שכונות הרכבת לבין שכונות נוהה שלום. המתחים בניו ממערך רחובות אורתוגונלי של ארכו מבנים קוビיטיים המכוסים בטיח צבעוני. בתו השכונה צמודי הקרקע הם בני קומה אחת או שתים ומוקפים גדר בנוי; הדריכים בשכונה סוללות והמדרונות מרוצפות באבן משטלבת; לאורך הרחובות הותקנו פנסי תאורה וכל הבתים מחוברים למערכות התשתיות העירוניות. המפתח לחולקת ייחידות הדיור למשפחות המפוננות משכונות הרכבת נקבע על פי גודלה של המשפחה הגרעינית: משפחות המונות עד ארבע נפשות יקבלו יחידת מגורים שגודלה 80 מ"ר, משפחות המונות עד שבע נפשות יקבלו יחידה בגודל של 100 מ"ר ומשפחות המונות מעל שמונה נפשות יקבלו יחידה שגודלה 130 מ"ר; חשוב לציין כי כל היחידות תוכננו כך שנitin יהיה להרחבן בעתיד. בדו"ח שהגישה מדינת ישראל לכנס של האו"ם הזכיר פרויקט נוהה שלום כהישג חיוויי (Ministry of Construction and Housing, 2000) בטקס חנוכת המתחים, שנערך ב-17.9.2000, שיבח שר הבינוי והשיכון אז, בנימין בן אליעזר, את הפרויקט:

בימים אלה בהם מנסים חוגים קיצוניים בмагזר הערבי ללבות עוניות כלפי המדינה ומוסדותיה, אני שמח לchnוך את שכונות נוהה שלום בלבד, שנבנתה במקום שכונות הרכבת המפושטת במשך שנים רבות במרכז פשע וסמים. במקום הפחונים המתפוררים מקבלים היום התושבים בתים חד קומתיים יפים, ובמקום עזובה וזהמה יזכו עתה לחיי רוחה וכבוד;

לדברי בן אליעזר, פרויקט זה הוא דוגמה למה שניתן יהיה לבצע גם בעירם מעורבות אחרות כגון

1. שכונות הרכבת – סלעים שהונחו למניעת בנייה

2. שכונות נווה שלום – מכולות

3. שכונת נווה שלום – שיק שנבנה בחזקית הבית

4. שכונת נווה שלום – תוספות בניה על גבי גדרות ומדרגות

גם הבטחו של בניין בן אליעזר, כי בשכונה יסופקו שירותים עירוניים כגון "בית ספר יסודי, גני ילדים ומעונות יום, וכן ציבורי שיכלול מתקני משחקים",⁷ לא נתקיימה, ומלבך גן ילדים ומרכז בריאות לאשה, שהקמתם הושלמה בפברואר 2002, אין באותו מקום שירותים עירוניים אחרים. רק ב-2004-2005 נפתחו במקום כיתות גן נספנות ובית ספר יסודי; הגישה אל חלוקם היא בשביili עפר. היעדום של שירותי עירוניים מסוימים בקנה מידה שכונתי הביא את אחת המשפחות לפתוח בקומת הקרקע של ביתה מכלה המשרתת את תושבי נווה שלום, נראו תמונה 2]. פועלה זו, שנעשתה ללא הilter, מנוגדת לתוכנית התכנוני והיא מדגימה כיצד נאלו תושבי השכונה למצוא פתרונות בלתי פורמליים לצורכייהם האזרחיים.

בתגובה על המענה החלקי שניתן לצורכייהם התכנוניים-האזורניים, נוקטים תושבי השכונה החדרה פעולות נקודתיות הקשורות בצריכים יומיומיים. לעומת זאת, תגובתם על ההעתמלות מצורciיהם התרבותיים מאופיינית בפעילות אינטנסיבית יותר, המבעיטה על הפער שבין כוונת המתכננים לבין השימוש היומיומי למרחב. בנויגוד לתכנון המוכתב "מלמעלה", מפירותם התושבים את הסדר האדריכלי המתוכנן של השכונה על ידי תוספות בנייה ללא הilter. לטענתי, פעולות המבאות אליהם אלה, הבאות "מלמטה", אין אלא ביטוי אדריכליות בלבד, הבאות "מלמעלה", או שניתן מטען של חזקה מילולית של תושבי השכונה החדרה על נסף למאבקם של תושבי השכונה החדש על הזכות לעיר. פעולות אלה מקפלות בתוכן לא רק את המאבק על הזכות החומרית לקורת גג, אלא גם את המאבק להכרה בשונות תרבותית כמרכיב מרוצי בחיי היום-יום למרחוב.

ניתן לו היות שני תחומיים מרכזיים שבהם לא ניתן מענה – או שניתן מענה חלקית בלבד – לצורciים התרבותיים של המשפחות הבדוויות הגרות בנווה שלום. התחום הראשון קשור בהיבטים הסמליים של התרבות הבדוית. הדוגמה הבולטת ביותר היא בניטת ה"שייך אל מקעד" –

הזכים למען הולם כאשר קבוצות אתניות נבדלות מקבלות יחס שונה במצבים שונים הנובעים ממארג תכונותיהן התרבותיות- החברתיות, כגון מערכות יחסים פנים-קהילה, יחסי מגדריים או בין-דוריים וتبניות מסורתיות של בעליות על קרקע. נשאלת השאלה, כיצד ניתן לתרגם היבטים תרבותיים לצרכים תכנוניים-אתניים? על פי אחת ההגדרות (Duncan, 1985), תרבות פירושה אורח חיים של קבוצה מובחנת, החולקת תפיסת עולם משותפת הבאה לידי ביטוי בסגנון חיים ובאופן ההקזאה של משאים כלכליים וסמלים. לטענתי, בהתייחס למשמעותו של המושג תרבות בתהליכי פיתוח ותכנון, אין לבחון סוגיה זו מבט אנתרופולוגי גידיא, שהרי תרבות היא גורם סוציאו- פוליטי המשלב בתוכו הדרה ושינוי חברתי (Zukin, 1995).

בחינה של פרויקט נווה שלום בהשוואה לצריכה התכנוניים-האזורניים ולצריכה התכנוניים- האתניים של האוכלוסייה המקומית מחדדת את סוגיות הזכות לעיר. מתוך מתוכנן זה אכן מיציע לדיריו שיפור ניכר בתנאים הסביבתיים לעומת אלו שבבנייה הרכבת שמנה הגיעו, שיפור העונה על צרכים תכנוניים-אזורניים בתחום התשתיות כגון חשמל, ביוב, מים ודרך. אולם בחינה מדוקדקת של רמת התשתיות, של איכות הבניה של יחידות המגורים ושל הפיתוח הסביבתי מגלה אפליה ברורה ברמה האזורית, בעיקר בהשוואה לשכונות היהודיות שנבנו בעיר באותה תקופה. כך לדוגמה, בנווה שלום לא הושלמו סילילת הדריכים ועובדות הפיתוח, וכך בעונת החורף נקיים מי הגוף ויוצרים מפגע בטיחותי וסביבתי. איכות הבניה היורדה של הבתים באה לידי ביטוי לא רק בבדיקות הנפעררים בקירות הבתים ובדורות זמן קצר לאחר תום הבניה, אלא אף למי הגוף המחלחים אל הבתים.

שטחים אלו משמשים את הנשים לפועלות משק הבית, כגון בישול או גידול בעלי חיים, ומכאן הוצרך לגדרם ולספחם למרחוב הפרט.

"מבחן של פועלות אוטונומיות"
במסגרת עבודת השדרה ראיינתי תושבים רבים בלבד. אחד מהם הוא תאמר אל נפאר הגור בשכונת רמת-אשכול, אחת השכונות שתהיליך ה"ערבייזציה" ניכר בה מאו נבנתה בשנות השבעים. נפגשנו במכות השכונתית, צרייך פח הבניי לא היתר על שפת הרחוב הראשי. תאמר הופיע בבדוי רاضף והוביל אותה אל בית הוריו – דירתה שיוכן טיפוסית ומטופחת, הניצבת בניגוד בולט להזנחה של חדר המדרגות ושל הרחוב. בראיון סייר תאמר על תחשויותיו, שהן ניתן ללמידה רבתה על משמעות התהיליכים המרחביים בלבד:

בוא תשווה בין שכונה טוטלית של יהודים; איך גני אכיב מבחינת הלווק? איך בנה-ביתה? תנ' לי עבשו שתי שכונות ערביות... הרכבת, אז מצא את ההבדלים. על הפנים! נכנסת שם?... איך שאתה נכנס לגני אכיב, ראיית את הגשר? יפה אה?... איך שאתה נכנס לרכבת, ראיית תחנה פה, תחנה שם [הכוונה לתחנות סמיינס]. עכשו אם אתה יلد, אתה מסתכל איך אתה גור; בוא הנה כולם יהודים ואיזה יופי הם נראים. לידם הרכבת, אנשים מכוערים שם (ראיון עם תאמר אל נפאר, 22.1.2001).

מדבוריו של תאמר אל נפאר, כמו מדברי מראיאינים אחרים,⁸ עולה בבירור כי ההיבט המרחבי מייצג את יחסיו הכהות בעיר. הדבר בא לידי ביטוי בדיםומיים המתארים את השכונות הערביות בעיר ובמשמעותם החברתית. לוד מתוארת בעיר של חומות וゲටאות, של סדר ואיסדר, של מקומות מלוכדים ומקומות נקיים היוצרים הבחנה בין "המקום המותר" לבין "המקום האסור"; "המקום הערבי" ו"המקום היהודי" בהתאם. הגבולות בין המקומות הללו, גבולות סמליים הנקשרים

אוול מאסף מסורת של גברים. בשכונה החדשה הפרק השיק המסורתית לבניה הבינוי מחומרם קשיים כגון קורות עץ, לבנים ומחצלות, ובדומה לשיק המסורתית הוא מקבל את פני הבאים ובכך אף שולט על התנועה מהמרחב הציבורי (הרחוב במקרה זה) אל המרחב הפרט (הבית). השיק של משפחת אבו-עודה, לדוגמה, נבנה בתוך שטח המגרש שבו הוא נשען על קירות הבית ומשמש מקום אירוח ומפגש לגברים מhog המשפחה וה��יפות הלאו-רתיים. בתקופת עבודת השדרה וה��יפות הלאו-רתיים. בתקופת עבודת השדרה ובניגוד לתקנון התכנוני, מוכרת גם ביישובים רובם פונים אל חזית הרחוב [ראו תמונה 3]. חשוב לציין כי תופעה זו, של הקמת מבנה שיק קבוע ובניגוד לתקנון התכנוני, מוכרת גם בתמונה 4. (Yacobi, 2004).

התמונה השני קשור לחולקת התפקידים בין גברים לנשים בחברה המסורתית. החברה המסורתית מתאפיינת בחולקה מגדרית של המרחב היומיומי ובקיום של מרחבים "אסורים" לנשים (Fenster, 1999, 235-239) – עובדה המסבירה את היעדרן הבולט מהמרחב הציבורי בשכונות נווה שלום. על התعلامות המתכננים ממרכיב וזה ניתן ללמידה מכמה שינויים אדריכליים שביצעו התושבים מיד עם המעבר לשכונה החדשה. בתמונה 4 ניתן לראות כי על רוב הגדרות המקיפות את הבתים נבנו תוספות שונות כדי להגביהן וליצור הפרדה ברורה בין המרחב הציבורי (מערך הרחובות) לבין המרחב הפרט (חצרות הבתים). בתמונה 4 ניתן להבחין גם כי גשמי המדרגות החיצוניים, שנבנו בחלוקת מיחידות המגורים, כoso בשטחי פח ופלטטי – חומרים קשיחים שנעודו למנוע חשיפה של הנשים העולות ויורדות. שינוי אדריכלי נוסף נראה בתים הנמצאים בשולי המתחם: השטחים שמחוץ לגבולות המגרשים של בתים אלו גודרו בידי התושבים ווסףו לשטחיהם. על פי התכנון המקורי, החצרות ממוקמות על שפת הרחוב, ב מגע ישיר עם המרחב הציבורי. ואולם,

מסקנתי זו היא עצם ראשוני בניסיון להאיר את עצמת הפרקטיות של הימויום. בהתייחס לדבריו של מישל דה סרטו (1997), זהו ניסיון לאתגר את התפיסה הרואה את אופני העשייה היומיומיים כ"רקע חשוך של הפעולות החברתיות" (שם, עמ' 15). עמדה זו זוכה למשנה תוקף מחקרו של אדריאנה קמף (2002, עמ' 42), הגורסת כי הבחנה הבינארית בין ההתקנות ה"קטנה" והיומיומיות לבין הממחאה המודעת וה"פוליטית" מחייבת את הדיבוריה; פרקטיקות ההתקנות היומיומיות נעוטות תמיד בין הסטוי למודע, בין הישיר לבליyi ישיר. דברים אלה, הנשנים על גישתו של דה סרטו, מעלים את חשיבות המחקר העוסק בפעולות המשתמשים, אלה שנוהג ליחס להם פסיביות ומשמעות" (דה סרטו, 1997, עמ' 15). זאת ועוד, עצמתן של פעולות אלה על פי דה סרטו חרוגת מן החלוקה הדיבוטומית בין התקנות לאי- התקנות ומבעתא "מבחן של פעולות אוטונומיות", שבוחן לסתור ולהטוט את העבודות הגלויות לעין של שליטה כוללת.

על בסיס דיוון זה ברצוני להאיר את משמעותה הסמלית של הממחאה ה"קטנה" ולטען שלמרות עצמתו הרבה של המרחב המקצוע, המתרגם את יחסיו הכוח לתוצר מרחבי, הסביבה הבנויה בלבד מאופיינית לא רק בארכיטקטורה ובתכנון של שליטה. אחת מהמבנהו הנוף הדומיננטיות בלבד היא הבניה הבלתי פורמליות, שנوعדה אמן לספק ערכיהם בסיסיים, אך בו בזמן היא מאיימת על הווייתה התרבותית של העיר ועל דימוייה. כך מערער המעשה האוטונומי, שבבסיסו המאבק לזכות לעיר, גם על הישגיו של המרחב המקצועי, הסגור בפני מי שאינו חלק מהקהילה המקצועיית. אל מול המאמצים והמשאבים הרבים שהפעילו מתכניתה של לוד, הופכת זו לעיר "ערבית".

להשתיכות האתנית-לאומית בעיר, מובנים על ידי המאבק על זהותה של העיר, אך גם מייצרים את המתח והסרגציה במובנים הסמלי. אחד ההיבטים שעלו בבירור בכל הרαιונות הוא השימוש במקומות שונים בעיר כ"מרחבים מייצגים", בלשונו של פבר, המוחברים על ידי שימוש במטפרות, בתיאורים ובسمלים וביצירת זיקה בין ה"אתני-הלאומי" ל"מקום".

אולם ברצוני להציג פרשנות מרחבית שונה, פחות בינארית. המרחב הפיזי בשכונות העerbיות בלבד, כגון פרדס-שניר ונווה שלום, מספק את הביטוי הבולט ביותר למחאות של תושבי לוד העerbים. תופעת הבניה ללא היתר באה אמנים בתגובה פרטנית על העדר המענה לצורכי הבסיסי לקורת גג, אולם נראותה, היקפה הרחבה וחוסר היכולת של הרשות בעיר להתמודד עמה פותחים פתח להתוכנות אחרת בתופעה. ניתן לראות בבניה ללא היתר לא רק פתרון מגוריים, אלא גם בתווי מחאתה החורג מן ההגדירה הבינארית של התקנות ואי-התקנות כשתי קצוות – האחד מבטא התארגנות קולקטטיבית ומודעת והאחר מציע על פסיביות. תחת זאת, אני מציע להזכיר במארג הפעולות האישיות, הנערכות לרוב ללא תיאום, ובעצמתן המערערת את האינטראקציונוני.

איני טוען כמובן שזו היא עשייה מודעת. ואולם, סימונים של אזורים שלמים בלבד באזוריים ערביים נעשה מתוקף נוכחותה ונראותה של עשייה זו, ה"מסכנת" את הנוף העירוני המבקש להיות יהודי, מערבי ומודרני. יש להימנע אמן מאידי-אליזציה של הבניה ללא היתר, שהרי זו מסכנת את הוונם של תושבי העיר ואני לאפשרת הספקת שירותים ותשתיות ברמה סבירה. עם זאת, באמצעות פעולה אלו מועצת נוכחותם של האזוריים הערביים בלבד והופכת להצהרה מרחבית ומחאתית, המצטיירת במעשה חתני מול ניסיונות יהודיה של העיר.

- Ministry of Construction and Housing. *Preliminary National Report Habitat*. Jerusalem, 2000.
- Sandercock, Leonie. *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*. Chichester: Wiley, 1998.
- Yacobi, Haim. "The Architecture of Ethnic Logic: Exploring the Meaning of the Built Environment in the 'Mixed' City of Lod - Israel." *Geografiska Annaler* 84, no. 3-4 (2003): 171-187.
- Yacobi, Haim. "Social Exclusion, Housing Environment and Tolerant Planning: The Case of the Jahelin Bedouin Tribe." *Hagar - International Social Science Review* 5, no. 1 (2004): 69-84.
- Zukin, Sharon. *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell, 1995.

הערות

- 1 שם פרטי.
- 2 רוא אתר חברת לורם: www.loram.co.il.
- 3 שם פרטי.
- 4 לשכת דובר משרד הבינוי והשיכון. 17.9.2000.
- 5 שם.
- 6 פגישות עם תושבי שכונות הרכבת ושבונות נווה שלום: 11.4.2000.
- 7 לשכת דובר משרד הבינוי והשיכון. 19.2.2002; 8.11.2001; 10.5.2001.
- 8 לניות נרטיבי נרחב של ראיונות שקיימי עם תושבי לוד, ראו יעקובי, 2003.

מקורות

- אלגוז, יוסף, 1991. " מתחת לפנסים הכבויים", הארץ.
- בארץ ישראל (מוקמו), 1983, ראיון עם מקסים לוי, מראיין: חנן שחף.
- דה סרוו, מישל, 1997. "המצאת היום", תיאוריה וביקורת, 10: 24-25.
- הרשות לבינוי ופיתוח של אורי שיקום, 1972. שכונות הרכבת בלווד: סקר כלכלי חברתי.
- המשנוני, צבי, 1969. לוד: סקר איזור בעטן העיר הישנה, הרשות לבינוי ופיתוח אורי שיקום.
- יעקובי, חיים, 2003. "על חייהם השגרה בעיר המערבית לוד", ג'מעה, 69: 109-109.
- ישראל היום השקעות ופיתוח בע"מ, 2001. דוח מפונדים לפי מועד הריטה בטוטול.
- לורם, חברה לפיתוח אזור לוד ורמלה בע"מ, 1995. תוכנית עבודה 1995-1997.
- עיריות לוד, 2000. ועדת הייגו עירונית לטיפול נקודתי, לוד.
- עיריות לוד ומשרד הבינוי והשיכון, 1987. האוכלוסייה הערבית בלווד.
- קמפ, אדריאנה, 2002. "נדירת העמים' או 'העיר הגודלה': שליטה מדינית והתנגדות בספר הישראלית", בתוך מזרחים בישראל, ערכו חנן חבר, יהודית שנבה וונינה מוצפי-האלר, מכון זן ליר בירושלים וחקירץ המאוחד, ירושלים ותל-אביב, עמ' 36-67.
- כפריא, מ, 1986. "מקסים לוי איש חזק", מעריב סופשבוע.

- Deutsche, Rosalyn. "Uneven Development: Public Art in New York City." *October* 47 (1998): 3-52.
- Duncan, James. "The House as Symbol of Social Structure: Notes on the Language of Objectives among Collectivist Groups." In *Home Environments*, vol. 8, edited by I. Altman and C.M. Werner. New York: Plenum Press, 1985.
- Fenster, Tovi. "Ethnicity and Citizen Identity in Planning and Development for Minority Groups." *Political Geography* 15, no. 5 (1996): 405-418.
- Fenster, Tovi. "Space for Gender: Cultural Roles of the Forbidden and the Permitted." *Environment and Planning D: Society and Space* 17 (1999): 227-246.
- Lefebvre, Henri. *Writings on Cities*. Cambridge, MA: Blackwell, 1996.

הזכות לעיר וחיה היומיום הממוגדרים¹

טובי פנסטר

מרצה בכירה, החוג לגיאוגרפיה ולסביבת האדם
אוניברסיטת תל אביב

במיוחד על רקע מגדרי (Yuval-Davis, 2000;). Yuval-Davis, 1997, Kofman, 1995 הספרות העכשווית על אזרחות מצבעה על כך שנשים הן מושא לאפליה בתרבותם ובמסגרות פוליטיות שונות, בכלל המוגדרים – במגזר הפרטי (הבית) ובמגזר הציבורי (העיר והמדינה) – ובהחותמים שונים כגון כלכלה, חברה, רווחהopolitica (Young, 1990; Lister, 1997; McDowell, 1999; Yuval-Davis, 1997) זו, אבקש להאריך את הפן הממוגדר של השיח על אזרחות ועל שיכות לעיר, ולא למדינה. אבחן במילבד את הרעיון של לפבר על אזרחות עירוניות המקשר את חייו היומיום של הפרט לפעילויות של השלטון המקומי, איננו מבחין בהשפעות של יחסינו (citadanship), ככלומר הזכות לעיר. רעיון זה, אבחן כיצד היומיום של מימוש זכותן של נשים בעיר. במאמר אדגים כיצד הפגיעה בזכות לעיר הפכה לחוויה יומיומית רווחת של נשים רבות, כפי שהן מבטאות זאת בנרטיבים שלهن.

בחלק הראשון של המאמר אמוקם את מושג הזכות לעיר במסגרת השיח העוסק בעורות חדשות של אזרחות. בחלק השני אנתח את הזכות לשימוש ממוגדר בעיר, על ידי חשיפת הקשרים ההדוקים שבין הזכות להשתמש במרחביכים ציבוריים (העיר) לבין הזכות להשתמש במרחב הפרטי (הבית). בחלק השלישי אדון בשיכות יומיומית ובפרקטיות ממוגדרות, בהדרות ממוגדרות מן הזכות לעיר הנובעות מסוגיות של פחד ושל חוסר ביטחון,

הקדמה
בעידן הגלובליזציה הולכים ומתגברים מבנים חדשים של אזרחות עירוניות וצורות חדשות של שייכות לעיר. מאמר זה מבקש לבחון מנקודת מבט מגדרית ופמיניסטית את הנסיבות ואת המבנים הללו ואת קשריהם לחיה היומיום של נשים, לתכנון הערים ולשלטן בהן. בכך קורא המאמר תיגר על The Right (to The City). מתוך ביקורת מגדרית ופמיניסטיתẤן, שהגדרת הזכות לעיר של לפבר אינה מותייחסת כראוי ליחס הכוח הפטוריארכליים. כדי לפתח ביקורת זו אתבונן בחוויות היומיום של נשים ובאהן ביצד הן משפיעות על תחושות הנוחות והשייכות שלתן ועל מחויבותן לעיר שבהן חיה. בימינו, בעידן של בנייה מחדש פוליטית ובכלכלי, עלות הגדרות חדשות של אזרחות ושל שייכות. על פי ההגדרות המסורתיות של אזרחות, העוסקות בהיבטים המשפטיים של המושג, שוויון, קהילתיות והומוגניות הם רכיביה המשמעותיים של האזרחות. ההגדרות החדשות של המושג, לעומת זאת, כוללות ביטויים נורמטיביים של שייכות, המציגים סוגיות של שוני. הן מדגישות את המגוון התרבותי, האתני, הגזעי והמגדרי של המושג אזרחות.² כתוצאה מכך, הדין הנוכחי במושג פונה לפרשנויות של הדירה, שהן מורכבות ומתחכמות יותר – ויש האמורים אופטימיות פחות – מן המשגה שרווחה עד כה. הדין החדש מגבש הגדרות נורמטיביות חדשות של שייכות,

על צורות מסורתיות ומשפטיות של אזרחות הוא המושג הנורטטיבי שפיתח לפבר – הזכות לעיר (Lefebvre, 1991a; Lefebvre, 1991b; Kofman and Labas, 1996). הזכות לעיר, על פי לפבר, היא חשיבה מחדש ורדיילית על תכליתה של שייכות לקהילה פוליטית, על הגדרתה ועל תונכנה. בהגדירו שייכות לקהילה פוליטית, לפבר אינו משתמש בטרמינולוגיה הכרוכה במעמד המשפט הפורמלי של האזרחות, אלא מעגן את הזכות לעיר בהגדירה נורמטטיבית המבוססת על התגוררות (inhabitance).

לפי הגדתו, הזכות לעיר מוקנית לאלה הגרים בה. היא נקנית באמצעות מגוריים בעיר ושיכת לשוכנים בה, בין שהם אזרחים ובין שהם זרים.

מトーך מושג הזכות לעיר של לפבר צומחות שתי זכויות נוספות (Purcell, 2003). הראשותה היא הזכות לנכס את המרחב העירוני, במובן של הזכות להשתמש בו; זכותם של התושבים לשימוש מלא ושלם במרחב העירוני בחיה היומיום שלהם. זהה הזכות לחיות במרחב העירוני של עיר מסוימת, לשחק ולעבד בו, לייצגו, לאפינו ולהחויק בו. השניה היא הזכות להשתתק. מדבר בזכותם של התושבים למלא תפקיד מרכזי בתחום קבלת החלטות הנוגעות לייצור המרחב העירוני – ייצור המתבצע בידי גורמים שונים בכל הרמות: המדינה, בעלי הממון ושחקנים אחרים.⁵

הזכויות לנכס ולהשתתק נקבעות על ידי נשיאה באחריות ובהתחייבות: כל אדם חי את חייו היומיום שלו במרקבים העירוניים עוזר לבוא את העיר ביצירת אמנות.⁶ נקודת מבט זו מרחיבת את הדיוון באזרחות ורואה בה "אסטרטגייה מרחבית", תהליך מרחבי שבו זהויות, תיחומים ותצורות של שייכות מקובעים ולאחר מכן עוברים דקונסטרוקציה (Secor, 2004).

השאלה המ提בשת היא עד כמה מושג הזכות לעיר ניתן לטוגיות של הבדלי זהות. לפבר אמן כלל את הזכויות לשוני כזכות המשלים את הזכויות לעיר (Dikec, 2001). הוא הגדר את הזכויות לשוני

ובפרקטיות של "קידוש" מרחבים ציבוריים. המאמר מבוסס על מחקר שערךתי בשנים 1999-2002, שבמהלכו ראיינתי תושבות לונדון וירושלים על חוות היומיום שלהם בעיר ועל תחושות הנוחות, השיכות והמחויבות – שלושה מרכיבים הקובעים יחד את איות החיים. הנשים הציגו את פרשנויותיהם לשולשה מרכיבים אלה, תוך התייחסות למסגרות בעלות סדרי גודל שונים בסביבתן היומיומית: הבית, הבניין, הרחוב, השכונה, מרכז העיר, העיר והפארקים העירוניים (Fenster, 2004).

ازחות ושייכות בעידן הגלובליזציה
כפי שמצוין פרסל, הבניות מחדש ודקיליות של האזרחות הפורמלית מלמדות על שלוש תמורות עיקריות בתצורתה (Purcell, 2003). התמורה הראשונה היא שינוי במעמדה של האזרחות: ההגמוניה שהיא הייתה בעבר נחלתו של הממד הלאומי נחלשה עם התהווות של מדדים רלוונטיים אחרים.⁴ התמורה השנייה היא רה-טריטוריאלית של האזרחות: הקשר הדוק בין הריבונות הטריטוריאלית של מדינת הלאום לבין הנאמנות הפלטית אליה מוטל בספק. מצב זה נובע מהקצתה מחדש של סמכות לדרג המקומי לעיר. התמורה השלישית היא רה-אוריינטציה של האזרחות והרחקתה מן הלאום כקהילה פוליטית שלטת ומין האזרחים כישויות הומוגניות. רעיון (differentiated citizenship) האזרחות המבודלת (Young, 1998), או רעיון שהצעיגה איריס מריוון יאנג (Young, 1998), או רעיון האזרחות הרב-שכבותית (multi-layered) שהצעיגה נירה יובל-דיויס (Yuval-Davis, 2000). תופסים את מקומו של אידיאל האזרחות האוניברסלית השולט בגישה הדמוקרטית הליברלית. כפי שטען פרסל (Purcell, 2003), רה-אוריינטציה של האזרחות מובילה לריבוי זהויות ולנאמניות לקהילות פוליטיות רבות. אחד הקולות האלטרנטיביים בשיח המתפתח

a). נשים שיכוכת לתהום הפרט. ואולם, הנרטיבים של הנשים שיוצגו להלן²² חושפים שזכות השימוש נשלה מכאן גם בתחום הפרט. בכך, כדי להבין לאשרם את שורשי הפגיעה בזכות השימוש, علينا התבונן בה משתני נקודות מבט: ציבוריות ופרטית. הדיוון בזכות להשתתף בקבלה במרחבים הציבוריים ובזכויות נזקפת להשתתפות ברמת הבית. למרות ההשלכות חייבות להתחיל ברמת הבית. למרות האידיאליותיה של הבית הפרט כמרחב של האשה – מרחב של יציבות, של אמינות ושל אוטוניות – ולמרות הנוטalgיה לדבר נקי שabd (Massey, 1994), הררי בפועל עשויה הבית להיות מרחב שהאשה צריכה להיאבק עליו, מרחב שבו נפגעות זכויותיה לשימוש ולהשתתפות. להלן שני נרטיבים המדגימים כיצד הזכות לשימוש ולהשתתפות נפגעות ברמת הבית. הנשים מדברות על החששות הנוחות וחוסר הנוחות שלהן:

אני מרגישה מאד לא בnoch וכאלו אני לא שוכנת בבית, משומ שאני גרה עם בן הזוג שלי והוא – יש לו את הצרכים והטעמים שלו, שהם שונים ממשי. צורת הארגון של הבית היא לא בדיקן כמו שהוא היווני מארגנת אותו. הוא מסודר מדי. אני לא אוהבת את הרהיטים... זה גורם לי להרגיש שאני פחות שוכנת. שיכוכת בשביili היא להיות במרחב הפרט שלי, ואני מחליטה מה יהיה בו. שליטה מוחלטת عمלה, אשה נשואה ואם ליד, בשנות השלושים לחיה, יהודיה ישראלית המתגוררת בלונדון, לונדון,

22 באוגוסט 1999).

נרטיב זה ממחיש את הפגיעה בזכות השימוש ובזכות ההשתתפות ברמת הבית, כתוצאה מן השליטה הפרטיארכלית שהיא שגרת היוםם של נשים רבות בכל רחבי העולם. הסדר וארגון המרחב בביתה של عمלה, שנקבעו בלי השתתפותה, גורמים לה לחוש חוסר נוחות וחוסר שיכוכת. חוויה זו מחזקת את הביקורת הפמיניסטית על החלוקה בין פרטי לציבורי הטעואה ברעיונותיו של לפבר.

בתווך הזכות שלא להיות מסווג לקטגוריות שנקבעו על ידי כוחות היוצרים הומוגניות. עם זאת, כפי שdiskick מציין, לפחות מדגיש את ה"להיות" שבזכות להיות שונה, ולאו דווקא את ה"שונה" עצמו. לכן הגדרתו אינה מתייחסת למשגים כוח ושליטה, הקשורים להזות ולמגדר, ואני מתארת את יחסינו הכוח הממוגדרים, אף על פי שהם בין הגורמים המרכזיים המשפיעים על היכולת למשם את הזכות לשימוש בעיר ואת הזכות להשתתף בחיים העירוניים. ההיבט הממוגדר אינו היבט היחיד החסר במודל של לפבר. סוגיות נוספות של זהות והשפעתן על שימוש הזכות לעיר חסרות אף הן (Mitchell, 2003).

הזכות לשימוש ממוגדר בעיר – ה"פרט" וה"ציבורי" בתיאוריה של לפבר

עובדת רבה הושקעה בהגדירות ובפרטפקטיביות השונות של הפרט ושל הציבורי. נבחנו Fenster, 1999b; האוריינטציה התרבותית שלהם (Charlesworth, 1994; Fenster, 1999b; Charlesworth, 1994) קשוריהם עם התהום הפליטי (או לפחות קשוו של המרחב הציבורי עם תהום זה) (Yuval-Davis, 1997; Cook, 1994; Um-Tal, 1994). צורות שורשיהם בהגות הליברלית המערבית; צורות שונות של פטריארכליות (Pateman, 1988, 1989); והפרטפקטיביות הפמיניסטיות שלהם. בקשר זה, הזכות לעיר על פי הגדרתו של לפבר מתייחסת לבירור לציבורי – לשימוש של תושבי העיר במרחבים הציבוריים, שימוש המגבש את "היצירה האמנותית" (oeuvre). היצירה האמנותית – תוצר יצירתי של חייו היוםם של תושבי העיר – היא הציבורי, הנחפט בעיני כמה מברחות פמיניסטיות כנהלתו של הזכר הלבן, הטרוסקסואל, בן המעדן הבינווני העליון. משמעות הדבר היא שנשים בערים מערביות ובערים לא מערביות כאחד אין יכולות להשתמש במרחבים ציבוריים כגון רחובות וಗנים, במיוחד כשהן לבדן (Massey, 1994), ובכמה Fenster,) תרבויות הן אינן יכולות לשוטט בהם כלל (

להיות היא-עצמה. "הערים האלה", כותבת אליזבת וילסון (Wilson, 1991, p. 125) בספרה *The Sphinx in the City*, "הביאו شيئاً לחיי הנשים. הן ייצגו בחירה". דבריה מתייחסים לערים הקולוניאליות החדשות של מערב אפריקה, אולם נראה כי תפיקdon של הערים במקומות בהם הינה רלוונטי גם לנשים במקומות אחרים.

הדוגמאות שהוצעו מדגישות את הצורך לדון בזכות השימוש ברמת הבית כחלק בלתי נפרד מן הדיוון בזכות בעיר. הנרטיבים מרמזים כי נשים רבות, אפילו אלה המזוהות את עצמן כערביות או חלקן הרוב, חוות בבית יחסית כוח ושליטה פטריarcylic. עם זאת, כפי שראינו, ישנו נרטיבים ממוגדרים. פטריarcylic נשים החווות שליטה חזקה של כוח המאפשר להן לשאת ולתת על תחושות השיכות והازורות שלהן. נרטיבים אלה ממחישים עד כמה חשוב לחבר בין התחום הפרטיאלי לתחום הציבורי בבואנו לדון בזכות השימוש מרחב.

הדוגמאנטיות של יחסיו הפטריacylicים בתחום הפרטיאלי משפיעה בבירור על הדריכים השונות שבוחן נשים מגישות את זכותן על התחום הציבורי – העיר. לדוגמה, נשים הנתנות לשיטטה פטריarcylic נוקשה בתחום הפרטיאלי אין יכולות לעזוב את ביתהן ולעסוק בפעילויות בתחום הציבורי כגון למידים, ועל אחת כמה וכמה בפעילויות פוליטיות. נ麝יר בעת ונבחן את הזכות לשימוש בעיר ואת תצורות השיכות השונות, כפי שהן עולות בנרטיבים של נשים.

שicityות יומיומית ופרקטיות ממוגדרות
הזכות לשיכות טבועה בזכות להשתמש בעיר. למעשה, שימוש יומיומי במוחבים הירוניים הוא שיווצר תחושה של שייכות לעיר. ספרו של מישל דה סרטו, *The Practice of Everyday Life* (de Certeau, 1984), מבהיר בין שני יסודות אלה – השימוש והשיכות. לדידו, השייכות היא רגש,

כפי שטוענות פמיניסטיות, אלה הנדרשים לחילוקה זו עושים זאת כדי לבדוק את כפיפותן של הנשים ואת הדרתן,cdc להסתיר מן התחום הציבורי את הפגעה בזכויות האדם בבית (Bunch, 1995). בבודדו את הדיוון בזכות לעיר מן הדיוון בזכות על הבית, לפבר יוצר תחום ציבורי ניטרלי למדרי, המתעלם מן העובדה שיחסו הכוח הממוגדרים הם גורם דומיננטי במימוש זכות השימוש. לבן, דבריו של לפבר אינם נוגעים למציאות חיה היימים של נשים בעיר. מובן שאין בכך כדי לומר שנשים החווות שליטה פטריarcylic חזקה בבית סובלות בהכרח גם שימוש מוגבל בעיר, אולם בבואנו להעיר את מושג הזכויות לעיר על פי לפבר, חשוב להציג את הזיקות ההדוקות בין הפרטיאלי לציבורי. זיקות הדוקות אלה מוצאות לעיתים דרכי ביטוי סותרות, כפי שמלמד הנרטיב של פטמה. פטמה מתארת מצב של יחסינו כוח פטריarcylicים חזקים ברמת הבית, ההופכים את חייה בבית לנוחים פחות מחיה בעיר; גם תחושות השיכות שלה בבית פחותה מזו שעיר. מאחר שלשליטה בתוך ביתה מוגבלת מאוד, הפכה בעברה העיר למרחב משוחרר:

הבית – כלל! אמנם בחדר שלי יש לי כל מה שאינו צרכה כדי לצאת – מחשב, אינטרנט, וידיאו, טלזיזיה בכבלים עם חמישים ערוצים... יש לי הכל, אבל זה לא מספיק... העיר – חופש, חופש איש, אווירה, אביב.

בשביל פטמה, מוסלמית רואה בשנות הארבעים לחייה הגרה עם אמה, הבית הוא מקום שבו אין לה זכויות כלל. הבית הוא מקום שהובנה על ידי התרבות, והוא חשה בו מוגבלת בגלל השליטה הפטריarcylic הנוקשה של המשפחה המורחת ושל הקהילה המקומית. בעיר, לעומת זאת, היא חשחה משוחררת. בעיר קל לה למש את אורחותה בתהיליך של משא ומתן. העיר הופכת למעשה למרחב הפרטיאלי האינטימי שלה, שבו היא יכולה

בשנות השלישי שלושים לחייה, נשואה ואם לילד, ירושלים, 13 ביולי 2000).

אני מרגישה קשורה לרחוב צלאח א-דין ולמקומות מסוימים בעיר העתיקה. יש לי זיכרונות משנותי בבית הספר ובפנימיה בחזית האוריינט האוס. השתמשתי באוצר ההרבה במהלך במהלך חי, כך שאני מרגישה קשורה אליו (סעדיה, פלטינית מוסלמית בשנות השלישי שלושים לחייה, רוקה, ירושלים, 25 בדצמבר 2000).

השימוש למרחוב וההיכרות עמו הם鄙טוי של הזכות להשתמש למרחבים ציבוריים ושל הזכות לנכס אותם. ההיכרות מלאה בשימוש אינטימי ובתחות השיכות. פרקטיקות יומיומיות הן鄙טויים של הגדרות תפקדים ממוגדרות בתוך הבית. נשים חוות את הפרקטיקות היומיומיות שלהן – האסטרטגיות והתקטיות של גיבוש מטרות השיכות שלהן – כאשר הן ממשות את תפkidיהן המוגדרים ואת האחריות המוטלת עליהם לשמר את הנורמות התרבותיות של קהילותיהן על ידי גידול ילדים או בישול. כדי לבצע את חובותיהן החברתיות והמשפחתיות עליהם לפולס דרך פרקטיקות אזרחות מרחביות, הכרוכות במימוש זכות השימוש בעיר, שכן חובותיהן כוללות יציאה מן הבית: עליהם לצאת לעבוד, לעורך קניות, לקחת את ילדיהם לבית הספר או לרופא. במקרים אלה, הזכות להשתמש למרחבים הציבוריים נוגעת לזכויות האדם הבסיסיות של הישרותאנושית, כגון הזכות למזון, למחסה, לבリアות ולתעסוקה (Kaplan, 1997). גם כאן מתבהר הקשר בין הפרט לציבור. כדי שנשים תملאננה את תפkidיהן בתחום הפרט, עליהם לפולס דרך אזרחות ציבורית.

הדרה מן הזכות לעיר על בסיס מגדרי
הנרטיבים שהוצעו עד כה חשפו פרקטיקות של חי היומיום שבהן זכות השימוש בעיר מומשה

ההולך ומפתח עם הזמן מתחדש פעילות חיה היומיום ושימוש יומיומי למרחבים. דה סרטו מכנה זאת "תיאוריה של טריטורייאליזציה" באמצעות טקטיות מרחביות: "המרחב הוא מקום של פרקטיקה. משםvr, הרחוב, שהתכוון העירוני מגדרו אותו גיאומטרית, הופך למרחב הבודד להולכים בו" (שם, עמ' 77). לשיטתו של דה סרטו, פעילותם היומיום הגופניות המתרכשות בעיר הן חלק מהתהליך של ניכוס ושל טריטורייאליזציה. הוא טוען למעשה שתוחות השיכות מתחבשת על ידי שימוש חזרה ונשנה של זכות השימוש. השיכות והקשר לעיר נבנים על בסיס מצטרב של ידע, זיכרון וחוויות גופניות אינטימיות של שימוש יומיומי, ובעיקר הליכה. פרקטיקות יומיומיות אלה של ניכוס וניכוס מחדש של המרחב – "tekтика" בלשונו של דה סרטו – מאפשרות להתעמת עם היפות האזרחות הగמונייה ולערער עליה (Secor, 2004). על פי גישתו, אזרחות נתפסת כתכניתה של ארגון מרחבי, שבו זהויות ממוגדרות, תפקדים ממוגדרים וכוחות פטיארבליליים הופכים לסמנים במשא ומתן ובעימותים המתנהלים על זכויות ועל תצורות של שיכות למרחבי העיר. דה סרטו סבור כי אזרחות היא אסטרטגיה שנועדה להגדר מרחב שיוכות מתחום וلتבעו בעלות עליו (de Certeau, 1984; Secor, 2004).

אם כן, תביעה חזקה על מרחוב וניכoso מובנים על ידי פרקטיקות ההליכה היומיומיות. פרקטיקות אלה, החווורות על עצמן, משתמשות במה שויקי Bell, 1999) מגדירה "פרפורטטיביות ושיכות".¹⁰ שימוש מרחבים עירוניים, שנועד לקדם את פרקטיקת השיכות ואות תחוות האזרחות, מעורר אצל נשים תחושה של הכרת המרחב. התחוות מתגבשת כאשר הן טובעות חזקה על המרחב ומנכשות אותו באופן סמלי:

אני מכירה את הרחוב. אני גרה כאן. אני מכירה את הבניין – כלabin בו. אני מכירה אותו יותר ויותר. היכרות מאוד אינטימית (סוזנה, יהודיה ישראלית

השדרה ברוחב של מפheidah כי יש לה רק יציאה אחת – אי אפשר לעזוב אותה מכל מקום שרצוים. ויש ספסלים שעלייהם יכולים לשבת כל מיני “טיפוסים” מזרירים שיכולים להטריד אותך ואת מרגישה לכודה... אז זה לא כל כך נעים... אם את נכנסת לשדרה את אבודה... היא ממש מתוכננת על ידי גברים – “הם” עשו את זה בגלל התchapורה, אבל זה מונע ממני ללבת בשדרה (רבקה, יהודיה ישראלית בשנות השלושים לחיה, נשואה, ירושלים, 3 בפברואר 2000).

רבקה מבטא חוויה המשותפת לנשים רבות. השימוש היומיומי שלחן בעיר מופרע מפני שעיצובם של מרחבים עירוניים הופך אותם ל”מלכודות תכנוניות” לנשים: המתכוונים לאקדישו תשומת לב מספקת לריגישיות מגדריות, וכך יצרו מרחבים שאינם נעימים ולבן הן איןן משתמשות בהם. במקרים אלה, הנשים מגבילות מרצון את נידותן ואת תנועתן למרחב ומצמצמות את זכות השימוש שלחן בעיר. התנגדות להבנות גבריות של המרחב יכולה לשמש לנשים דרך להגדיל את טווח השימוש שלחן במרחבים ציבוריים.

פארקים עירוניים מעלים אסוציאציה דומה. נשים רבות רואות בפארקים ”אזורים גבריים עוניים”: ”אליה שתחים ’כבושים’. אני מרגישה כבש עלך שאינני יכולה להשתמש בהם” (עוזיה, רוקה פלטינית בשנות השלושים לחיה, אזרחית ישראל, ירושלים, 7 באוגוסט 2000). עוזיה מבטא בעיקר תחושה של הדירה מן המרחבים הציבוריים בעיר פחד וחוסר ביטחון. ייתכן שהיא גם מבטאת בغال כעסה על הניצול הלקוי של מרחבים ציבוריים, את כעסה על הניצול הלקוי של מרחבים ציבוריים, באופן המונע منها להשתמש בהם, ובכל זאת משום שהם נמצאים בפיקוחם ובשליטתם של גברים. תחושת הפחד, כך נראה, הופכת את הפארקים למרחבים אסוריים אחרי שעה מסוימת ביום. רוב הנשים, הן בירושלים והן בלונדון, נמנעות

במידה מסוימת, בהקשר של תפקידיהן הממוגדרים והמסורתיים של נשים. אולם חוות אחרות מלמדות על הפרת זכות השימוש בעיר וזכות השicityות אליה בידי כוחות פטריארכליים, תרבותיים ודתיים, המבנימים את המרחבים הציבוריים כאסורים לנשים.

צורות הדירה שנהפכו לגיטימיות הקשורות בדרך כלל להגדרות מסורתיות של אזהרות.¹¹ הגדרות אלה נתפסות כתליות זהות, שכן הן מכתיבות אילו זהויות כלולות בקהילה hegemonית ואילו מודדות ממנה. להגדרות אלה עשויה להיות השלכה שלילית על קבוצות רבות: נשים, ילדים, מהגרים, בני מיעוטים אתניים וגזעים, הומוסקסואלים ולסביות ולעתים גם קשישים. במובן זה, דומה שההגדרה הנורמטטיבית של הזכות לעיר מבטא הכללה כלפי קבוצות שלמים, כגון מהגרים טרנס-לאומיים או בעלי זהויות שונות המתגוררים בעיר, וגם כלפי נשים. עם זאת, לא פעם פרקטיקות אלה של הכללה אינן מתמשחות, דווקא בשל השליטה הפטרייארכלית ברמות השונות – בבית, בבניין, ברחוב, בשכונה או בעיר. בפרק הקודם ראיינו כיצד הפטרייארכליות פוגעת בזכות השימוש ברמת הבית. ברמת העיר, הפרקטיקות הפטרייארכליות מעוררות תחושות של פחד ושל חוסר ביטחון וmdirות נשים ממרחבים ציבוריים בהתאם לנורמות דתיות ותרבותיות. שתי הפרקטיקות יוצרות מרחבים ”אסורים” לנשים ומגבילות את זכותן בעיר.

א. פחד וחוסר ביטחון
פחד מפני שימוש במרחבים ציבוריים – ובמיוחד ברחוב, בתchapורה הציבורית ובפארקים עירוניים – הוא המונע מנשים רבות למש את זכותן בעיר (Madge, 1997; Pain, 1991; Valentine, 1998). אפשר לראות בנושא הפחד והביטחון סוגיה חברתית ואף מרחבית, הקשורה במקרים רבים לתכנון המרחבים העירוניים ולביצובם:

גברים בכל הגילים ונשים מבוגרות, מכתיבים את גבולות המרחבים המקודשים ומתייררים את השימוש בהם רק למקפידים על כללី לבוש מגבילים (Fenster, 1999a). מרחבים סימבוליים אלה הם לא פעם סמלים של קולקטיביות לאומיות (Yuval-Davis, 1997) של שורשיה ושל רוחה (Fenster, 1998). נידותן המרחבית של נשים מוכתבת, ואולי אף נשלטת, בידי המשמעות התרבותיות הסמליות של המרחב. נורמות תרבותיות ודתיות יוצרות מרחבים של שייכות ושל איזי-שייכות, שהופכים למשל למרחבים אסורים ומותרים לנשים בתרבותיות מסוימות. מרחבים אלה משפיעים ללא ספק על פרקטיקות של זכות השימוש בעיר כביתי של אזרחות (Fenster, 1999b; Fenster, 1999c).

ב-1999 כתבתי על ההבניה התרבותית של המרחב אצל נשים ערביות בדרכות החיים בנגב (Fenster, 1999b; Fenster, 1999c). שם צייתי שהדיבוטומיה פרטוי/ציבורית מבה מרחבים תרבותיים מותרים ואסורים, המגבילים את תנועתן של הנשים הערביות הבדויות בעירן. הנרטיבים של נשים החיים בירושלים ובלונדון מגלים כי טרמינולוגיה זו רלוונטית לא רק לנשים ערביות בדרכות, אלא גם לנשים בערים ברוחבי העולם. בירושלים, למשל, רוב הנשים ששוחחות עמן, יהודיות ופלסטיניות גם יחד, ציינו שהן חשובות תרבותיים המקובלם במקומות. הן חשובות מאיימות באזורה זה ולכון הן נמנעות מללכת בו (Fenster, 2004).

מסקנות

מאמר זה חושף את אופיין הרב-שבתי של השicityות ושל האזרחות היומיומיות הממוגדרות, הגלומות ברענון הזכות לעיר על פי לפבר, ומציע ביקורת פמיניסטית על רענון זה. הנחת היסוד של המאמר היא שיש לפרש את האזרחות ואת רגש

מלה השתמש למרחוב זה בלילה. ואמנם, מחקר אחר (Madge, 1997) מראה שהפחדר מפארקים עירוניים, בעיקר בלילה, הוא הגורם העיקרי לאירועים בהם, לא רק מעד נשים אלא גם מעד גברים.

מהם אפוא מרחבים בטוחים? אלה הם מרחבים המאפשרים פרקטיקות של אזרחות ומימוש של זכות השימוש. הנרטיב של עזiosa ממחיש את מאפייניהם של אזורים בטוחים:

אני מרגישה הכى בnoch בשכונה הזאת כי היא המקום הכי יפה בעיר ירושלים. אני אדם עם מגבלות: אני אשא, פלסטינית, בלבד. [השכונה הזאת היא כמו] מיקרו-קוסמוס – היא מזוכה לי את לונדון; מוגן של בני אדם... במקומות כאלה אני משגשגת, כמו דג במים, זה הימש שלי. אני מרגישה מאוד מוגנת בגלל שהשכונה הזאת היא על הגבול בין מזרח ירושלים למערבה והיא המקום האידיאלי בשביבי. פעם גרתי ברחבה [שכונה יהודית] והרגשתי חנוקה. מכאן אני יכולה להגיע בקלות אל העיר העתיקה.

דבריה של עזiosa מבטאים במדויק את הרעיון הגלום בזכות לעיר. בעבורה, מרחוב בטוח הוא מרחוב עירוני, המאפשר לה להיות כאדם אNONימי. זהו מרחב המאפשר לה לבטא את זכויותיה כאזרחית. עזiosa מכירה בהgelות החלות על אשה בתרבות הפלשתינית, ועל אשה רוקה בפרט; היא מכירה גם בהgelות המוטלות על בני הלאום שללה, הנתונים במצב פוליטי של כיבוש. הזכות לעיר מתמשת כאשר הזכות לשוני לאומי מתחממת אף היא, ובעלי זהויות אתניות, לאומיות ומגדריות שונות יכולות לחלק אותן מרחבים עירוניים ולהשתמש בהם.

ב. "קידוש" והדרה ממוגדרת כתוצאה מנורמות חזיות ותרבותיות הדוגמה השניה להדרה ממוגדרת בעיר היא תוכאה של נורמות תרבותיות ודתיות של הגוף ושל ייצוגיו. "שומריו התרבותות" של החברה, היינו

הערות

- 1 מאמר זה מופיע במאודורה מרחיבת יותר תחת הכותרת: "Identity Issues & Local Governance: Women's Everyday Life in the City." *Social Identities*, 11(1) (2005), pp. 23-39.
- 2 אף על פי כן, עדין רוחות מאור פרשנותו של מושג אורות (Marshall 1950; 1975; 1981). על פי הגדרתו של מרשל, אורות הן "חברות מלאה בקהלת", הכוללת זכויות אזרחיות, פוליטיות וחברתיות. מבקרים ההגדירה הוו מבססים את טיעוניהם על מושגים של פוליטים וחברתיים בני זמנו, שבהם מאותגרת הפעלת הכוח של מדינת הלאום.
- 3 בהרatty בשתי ערים אלה משומש שמן משקפות דימויים וסמלים מגודרים. ירושלים היא בית לאנשים בעלי זהויות מגוונות, בעיקר לאור תרדייתה באחת הערים הדרשות בעולם – עיר הנושאת עמה סמליות למוסלמים, נוצרים ויהודים. ירושלים מעלה גם גמוננטיציות בגין קשייתן, קנאותן, כללים וגובלות נוקשים. מאפייניהם אלה באים לידי ביטוי במחבי השיכרות המקורשת, הנוטים להדר נשים (ראא: Fenster, forthcoming; Romann and Weingrod, 1995; Cheshin, Hutman and Melamed, 1999; Bollens, 2000 בצלם, 1991; Cheshin, Hutman and Melamed, 1999; Bollens, 2000). היא לנדרן ידועה בעיר קוסמופוליטית שהושפעה מן הכלוביזציה. היא נהנית מודמיות של עיר סובלנית המתאפיינת בפתיחות. עם זאת, יש לה גם גמוננטיציות של דיכוי, בעיקר כלפי מי שאינו אנגלי וראא: Thornley, 1992; Raban, 1974; Pile, 1996; Jacobs, 1994). ניתוח הנרטיבים של נשים המתגנגורות בשתי הערים מסיע לחשוף את אופייה הרב-שבחי של השיכרות המוגדרת, המבוססת על פרקטיקות עירוניות יומיומיות.
- 4 שינוי זה פועל בשני ביונים: שיפור במעמדה של האורותות (כולל אורות באיחור האירופי), המביא לצורות חדשת של אורות קוסטומפליטית של דמוקרטיה גלובלית; או החלשת מעמדה של האורותות ומעבר לממדים תחת-לאומיים, בגין רשות מקומית, שכונות, אזורים או מחוזות, במיוחד בערים קוסטומפליטיות.
- 5 כפי שמצין דיקק (Dikec, 2001) החותם להשתפות מיציפה מעורבות של התושבים בשליטה מוסדית על החיים העירוניים, כולל השתתפות בחברים הפוליטיים, בניהול העיר ובאדמיניסטרציה שלל.
- 6 לפחות גורס כי יש להחשב על העיר בעל יצירת אמנות. האמן הוא סך כל שגות חי היומיום של שכני העיר ושל תושביה. העיר היא תוצר יצירתי של חי היומיום של תושבם, ובד בבד היא גם ההקשר שלהם.
- 7 מיטשל (Mitchell, 2003), למשל, בדק כיצד נמנע מהחרי בית להשתמש במרחבים ציבוריים על ידי חיקקה המחשיבה את האסתטיקה יותר מאשר את צורכי ההישרדות של בני האדם. חוקים נגד חסרי בית, הוא טוען, מערערים על עצם הזכות לעיר. דוגמה זו ממחישה שוב את המשמעות המונגורות והסתורות לעיתים של האורותות, וממלמת עד כמה חשוב להרחב את הגדרת האורותות כדי להחות תצורות חדשות של שיכרות.
- 8 בשל קוצר היריעה מוצגת במאמר דוגמאות מנרטיבים בודדים בלבד. לניטהח מפורט, ראו (Fenster, 2004).
- 9 דוגמאות לפרקטיות מסווג זה הן השינויים החדשים שעושים יחידים וקובוצות מרחבים ציבוריים, בעיקר בפארקים עירוניים, חלק מההפגשים היומיומיים האקראיים בין בני אדם. יחידים מבקשים לנכס חלקים מן הסביבות הציבוריות כדי להציג אינטימיות או אלמנזיות, או לצורך מפגשים חברתיים. רוב הנוכחות הללו

השיכרות כתהיליכים מרחביים דינמיים, ולא כהגדירות סטטיות הבאות לידי ביטוי בחיי היום-יום של נשים ובזהויותיהן.

המאמר מדגיש עד כמה הזכות לעיר – ככלומר, זכות השימוש וזכות ההשתתפות – מופרת בשל יחסן כוח ממוגדרים. ההפרות ניכרות בחיי היום-יום של נשים בירושלים ובلونדון ומשתקפות בדבריהן על תחושות הנוחות והשיכרות שלן ועל מחויבותן כלפי העיר.

לסיכון, בובאנו לדון ביחסן כוח פטריארכליים علينו לבחון את זכות השימוש בעיר ואת זכות ההשתתפות בתהיליכי קבלת החלטות בה. علينו גם לבחון עד כמה יחסן הכוח הפטריארכליים מונעים מנשים, מבני מיעוטים אתניים וגזעים ומאהרים למשם את זכותם בעיר. דיוון כזה נדרך מן המשגה של לפבר, וכשל זה הופך את מושת הזוכות לעיר לאוטופי בעירו.

הזכות לעיר וחיה היומיום הממוגדרים

- Fenster, Tovi. "Culture, Human Rights and Planning (as Control) for Minority Women in Israel." In *Gender, Planning and Human Rights*, edited by T. Fenster, 39-51. London: Routledge, 1999a.
- Fenster, Tovi, "Space for Gender: Cultural Roles of the Forbidden and the Permitted." *Environment and Planning D: Society and Space* 17 (1999b): 227-246.
- Fenster, Tovi. "On Particularism and Universalism in Modernist Planning: Mapping the Boundaries of Social Change." *Plurimondi* 2 (1999c): 147-168.
- Fenster, Tovi. *The Global City and the Holy City: Narratives on Planning, Knowledge and Diversity*. London: Pearson, 2004.
- Fenster, Tovi. "Globalization, Gendered Exclusions and City Planning and Management: Beyond Tolerance in Jerusalem and London." *Hagar - International Social Science Review* (forthcoming).
- Forman, Charlie. *Spitalfields: A Battle for Land*. London: Hilary Shipman, 1989.
- Jacobs, Jane. *Edge of Empire: Postcolonialism and the City*. London: Routledge, 1996.
- Kaplan, Temma. *Crazy for Democracy: Women in Grassroots Movements*. New York: Routledge, 1997.
- Kofman, Eleonore. "Citizenship for Some But Not for Others: Spaces of Citizenship in Contemporary Europe." *Political Geography* 14, no. 2 (1995): 121-137.
- Kofman E. and E. Lebas, "Lost in Transposition: Time, Space, and the City." In Henri Lefebvre, *Writings on Cities*, 3-60. Cambridge, MA: Blackwell, 1996.
- Leach, Neil. "Belonging: Towards a Theory of Identification with Space." In *Habitus: A Sense of Place*, edited by J. Hillier and E. Rooksby, 281-298. Aldershot: Ashgate, 2002.
- Lefebvre, Henri. *Critique of Everyday Life*. London: Verso, 1991a.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991b.
- Lister, Ruth. *Citizenship: Feminist Perspectives*. New York: New York University Press, 1997.
- McDowell, Linda. "City Life and Difference: Negotiating Diversity," In *Unsettling Cities*, edited by J. Allen, D. Massey and M. Pryke, 95-136. London: Routledge, 1999.
- Madge, Clare. "Public Parks and the Geography of Fear." *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 88, no. 3 (1997): 237-250.
- Marshall, Thomas Humphrey. *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press, 1950.
- Marshall, Thomas Humphrey. *Social Policy in the Twentieth Century*. London: Hutchinson, 1975.
- Marshall, Thomas Humphrey. *The Right to Welfare and Other Essays*. London: Heinemann, 1981.
- Massey, Doreen. *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press, 1994.
- Mitchell, Don. *The Right to the City: Social Justice and The Right for Public Space*. New York: The Guilford Press, 2003.
- Moser, Caroline. *Gender, Planning and Development*. London: Routledge, 1993.
- הם זמינים, אבל איפילו ניכושים ומנים עשוים להיות משא ומתן על הזכות להשתир, על הזכות להיות חלק מן הקהילה ועל הזכות לנראות (Fenster, 2004).
- 10 פרטומטיות היא שבpollo וזרה על מעשים מסוימים, הקשורים לפקטיקות לרטואלים שבמציאות קהילות קוגנות אחהיה בטיטוריות שונות. מעשים אלה ממשים למעשה את הזכות להשתמש במרחבים מסוימים, ובאמצעות מתפתחים קשר ושיבוכות (Leach, 2004).
- 11 מקרים רבים, מיינץ ומשמאל כאחד, מזכירים בכך שהארחות מעטים הגדרתעה עסקת בהדרה יותר מאשר עסקת בהכללה (McDowell, 2004).
- 12 פחד מפני הטרדה במרחבים ציבוריים חזק הופיע בכל חוויות חייו. גם היוםום של הנשים שראיינתי, הן בלונדון והן בירושלים. הוא גם חזקה והווית כגון לאום, מצב משפחתי, גיל והעדפה מינית.

מקורות

- B'Tselem. *A Policy of Discrimination: Land Expropriation, Planning and Building in East Jerusalem*. Jerusalem: B'Tselem, 1995. Available at www.btselem.org.
- Bell, Vicki. "Performativity and Belonging: An Introduction." *Theory, Culture & Society* 16, no. 2 (1999): 1-10.
- Bollens, Scott. *On Narrow Ground: Urban Policy and Ethnic Conflict in Jerusalem and Belfast*. Albany: State University of New York Press, 2000.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge, 1984.
- Bunch, Charlotte. "Transforming Human Rights from a Feminist Perspective." In *Women's Rights, Human Rights: International Feminist Perspectives*, edited by J. Peters and A. Wolper. New York: Routledge, 1995.
- Cheshin, A., B. Hutman and A. Melamed. *Separate and Unequal: The Inside Story of Israeli Rule in East Jerusalem*. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Charlesworth, Hilary. "What are 'Women's International Human Rights?'" In *Human Rights of Women: National and International Perspectives*, edited by R. Cook. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994.
- Cook, Rebecca. "Women's International Human Rights: The Way Forward." In *Human Rights of Women: National and International Perspectives*, edited by R. Cook. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994.
- Cuthbert, Alexander. "The Right to the City: Surveillance, Private Interest and the Public Domain in Hong Kong." In *Cities* 12, no. 5 (1995): 293-310.
- de Certeau, Michel. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Dikeç, Mustafa. "Justice and the Spatial Imagination." *Environment and Planning (A)* 33, no. 10 (2001): 1785-1805.
- Fainstein, Susan. *The City Builders: Property, Politics and Planning in London and New York*. Oxford: Blackwell, 1994.
- Fenster, Tovi. "Ethnicity, Citizenship, Planning and Gender: the Case of Ethiopian Immigrant Women in Israel." *Gender, Place and Culture* 5, no. 2 (1998): 177-189.

- Pain, Rachel. "Space, Sexual Violence and Social Control." *Progress in Human Geography* 15, no. 4 (1991): 415-431.
- Pateman, Carole. *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity, 1998.
- Pateman, Carole. *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*. Cambridge: Polity, 1989.
- Pile, Steve. *The Body and the City*. London: Routledge, 1996.
- Purcell, Mark. "Citizenship and the Right to the Global City: Reimagining the Capitalist World Order." *International Journal of Urban and Regional Research* 27, no. 3 (2003): 564-590.
- Raban, Jonathan. *Soft City*. London: Harvill Press, 1974.
- Romann, M. and A. Weingrod. *Living Together Separately*, Princeton: Princeton University Press, 1991.
- Sandercock, Leonie. "When Strangers Become Neighbours: Managing Cities of Difference." In *Planning Theory and Practice* 1, no. 1 (2000): 13-30.
- Secor, Anna. "There Is an Istanbul That Belongs to Me': Citizenship, Space and Identity in the City," in *Annals of the Association of American Geographers* 94, no. 2 (2004): 352-368.
- Sibley, David. *Geographies of Exclusion*. London: Routledge, 1995.
- Thornley, Andy (ed.). *The Crisis of London*. London: Routledge, 1992.
- Valentine, Gill. "Food and the Production of the Civilised Street." In *Images of the Street: Planning Identity and Control in Public Space*, edited by N. R. Fyfe, 192-204. London: Routledge, 1998.
- Wilson, Elizabeth. *The Sphinx in the City*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Yacobi, Haim. "On Everyday Life in the Mixed City of Lod." *Jama'a* 10 (2003): 69-109 (Hebrew).
- Young, Iris Marion. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Young, Iris Marion. "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship." In *The Citizenship Debates: A Reader*, edited by G. Shafir, 263-290. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- Yuval-Davis, Nira. *Gender & Nation*. London: Sage Publications, 1997.
- Yuval-Davis, Nira. "Citizenship, Territoriality and the Gendered Construction of Difference." In *Democracy, Citizenship and the Global City*, edited by E. Isin, 171-188. London: Routledge, 2000.

אלימות מרחבית למען "הסדר" הומוגני

הערכות

- אנחנו חיבים להקים טבעת מקבילה כדי שבאר שבע לא תיכון. היישובים לאורך כביש 31 חיוניים כדי למנוע את ניתוק ערד.⁴
- "במסגרת תפקידי השוניים אני פעulti תמיד לשמרות קרקעות הלאום, לתפיסת חזקה ממשית בהן על מנת למנוע השתלטות של גורמים זרים[...]."⁵
 - מוחר הלוך רוח זה הפיתחו ממשלה ישראלי מדיניות אשר תבטיח את "שמירת קרקעות הלאום", מניעת "השתלטות של גורמים זרים" והתישבות יהודית בלעדיה בחלוקת ניכרים של המדינה, כדי "בלוט התפשטות של התישבות ערבית". מדיניות זו הובילה להפרדה מגוריים ובאפשרויות השימוש בקרקע בין אזרחי המדינהعربים לבין אזרחה יהודים ויצרה פערים גדולים בין שטחי השיפוט של היישובים הערביים לאלה של היישובים היהודיים. היא גם אחראית, בין השאר, לנזנדים שלහן:
 - אף שהאוכלוסייה הערבית בישראל מהווה כ-19% מכלל אזרחי המדינה, שטח השיפוט של המועצות המקומיות הערביות מכסה רק כ-2.5% משטחה של המדינה (יפתחאל, 2000, עמ' 7). רובו המכריע של השטח הנותר נמצא בשליטה מוניציפלית יהודית (יפתחאל וקידר, 2000, עמ' 84).
 - כ-89% מכלל היישובים במדינה מוגדרים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה יישובים יהודים.⁶ בכ-78% מהיישובים הנ"ל לא
- התכנון העירוני עוסק בעיקר בהוכנות הפיתוח ובעיצוב המרחבกายי, החברתי והכלכלי ברמות השונות: הארצית, האזורית, העירונית והשכונית, עד לרמת מבנה הבית עצמו. לאור זאת, התכנון מהוות כלי ציבורי מכריע בהחלטות על הקצאת קרקע לצורכי פיתוח ובעיצוב חיי האזרחים במדינה. משקל מיוחד יש לתכנון העירוני, כאשר המדינה ומוסדותיה הם הבעלים של 93% מהקרקעות במדינה.
- משטר המקרקעין בישראל, כמו גם המשטר הפוליטי, החברתי והכלכלי, התפתח כמשטר אלים, החסר יכולת ורצוין לקבל כל شيء על בסיס אantisemitic, מעמדיו ועדרתי. בכך יוצר משטר זה, ועודנו מייצר, "קונפליקטים" בנושאי המרחב והדירות, מרחבים הומוגניים המבטאים את חזון "גאותה הקרקע" ואלימות מרחבית בלתי פוסקת.
- עיהון בטרמינולוגיה המשמשת את אנשי הממסד בהקשר של יחסיו הרוב והמיוטם במדינה בסוגיות הקשורות למרחב, מעלה שיש מיליטריסטי המבטא רצון לככוש ולשלוט באחר (הפלסטיני אזרח המדינה) וראיתו אותו אחר כמאים מעצם וכחותו במרחב. כך, לדוגמה, מצוטטים בעלי תפקידים בתיחסם לנושאי התישבות:
- "אם אנחנו לא נתיישב על הקרקע מישחו אחר יעשה זאת."⁷
 - "היישובים נועדו לבLOTS התפשטות של התישבות ערבית לא חוקית."⁸
 - "יש לנו טבעת חנק של יישובים סביבה באר שבע...."

בסוף חלק זה מובאים קטעים נוספים מעתייה שהגיע עדalla נגד מינהל מקרקעי ישראל (להלן: "המינהל"), שר האוצר והקרן הקיימת לישראל (להלן: "kek"ל"), בניסיון לאתגר את מדיניות המינהל, המצאה את קרקע קק"ל שבניהולו ליהודים בלבד. בין מובאים קטעים נוספים מהתגובה לעתירה זו ולעתירה נוספת שהוגשה באותו הקשר על ידי האגודה לזכויות האזרח והמרכז הערבי לתוכנן אלטרנטיבי.

מעיוון בתגובה קק"ל לעתירות עולה ברורות, כי היא כשלה בהתמודדות עם מספר טיעונים הקשורים למקור הבעלות על קרקעoti, לשם סמכיותה ולאפקט של מדיניות השיווק של קרקעoti. למשל, אין בתגובה התיחסות למשמעות העובדה כי חלק מהקרקעות שבבעלות קק"ל ביום הועברו אליה על ידי ממשלות ישראל בשנים קודמות. קק"ל טוענת בהקשר זה כי היה והיא רכשה קרקעות אלה מכטפי תורמים יהודים, היא רשאית להקלן כראות עיניה ואף בניגוד לעקרונות השוויון. כל זאת בנגד רווח הקביעות של בית המשפט העליון בפסק דין קעדאן,⁸ האוסר העברת משאבי קרקע ציבוריים לגופים אשר במהותם פועלים לטובת האוכלוסייה היהודית בלבד ואינם מחויבים לעקרונות המינהל התקין ולעקרון השוויון. תגובת קק"ל אף כשלה בתחום מחלוקתם בין הסמכויות הציבוריות המונקוות לה על פי חוקי המדינה; עם הכוח המכריע אשר ניתן לה בקייעת המדינה הקרקע שניתנו לה לבין הסתירה הקיימת בין הסמכויות שניתנו לה לבין טענהה כי בכל הקשור לבעלותה על קרקעoti, דינה כדין חברה פרטית הרשאית לעשות ברכושה כרצונה. לבסוף מבחרה תגובת קק"ל לעתירה, כי בעינה הגדרת המדינה כיהודית משמעה אפשרות שיווק קרקעות קק"ל ליudeim בלבד, ולמעשה ייצור מרחבים נפרדים על רקע של אום. לדוגמה, קק"ל הבירה בתגובה כי על קרקעoti נבנו כ-500 יישובים חקלאיים, כਮון ליudeim בלבד.

מתאפשרים כלל מגורי אזרחים ערבים, מחתמת הפעלת ועדות קבלה המתפקידות בפועל, בין היתר, לסיכון אוכלוסייה ערבית.⁹

• אזרחי המדינה העربים אינם יכולים לחכור או לרכוש קרקע בכ- 80% ויותר משטח המדינה (יפתחאל וקידר, 2000, עמ' 85).

מדיניות זו מיושמת, הלכה למעשה, על ידי שימוש בחוק התכנון והבנייה ובдинמי המקרקיעין, וניצול הסמכויות על פי חוקים אלה. ארבעת הסיפורים המוצגים בחלק זה של הגילון מדגימים מדיניות זו ברמות השונות ומתראים את האמצעים השונים שהמשלה סייפה לעצמה להשגת מטרות המדיניות. כך מגדים סיפורה של משפחת סואעד איך המכונה המשומנת היבט של הביוווקרטיה התכנונית מונעת זה כשםונה שנים הוצאה היתר בנייה למשפחה על אדמותה הפרטית. האדמה מיועדת לבנייה אך ממוקמת במקום "הלא נכון" – בטור מצפה כמוון שתוכנן כישוב ליudeim בלבד. הסיפור השני מגדים עד נוסך במדיניות ההפרדה בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית, המשמשת את הרשות כאשר שתי האוכלוסיות גרות בסמיכות. והוא המקורה של הגדר שתוכננה להפריד בין הפליטים אזרחי המדינה תושבי שכונת פרדס שניר בלבד לבין תושביו היהודים של מושב ניר צבי.

סיפורorum של תושבי הכפרים הבלתי מוכרים אום אל-חירן ועתיר שבנגב מגולל את הניסיון השני לגרש את התושבים, שכבר ידעו גירוש אחד בשנותיה הראשונות של ישראל כמדינה עצמאית. הנימוק לניסיון הגירוש השני שמיוקם של הכפרים מהו? "בעיה מיוחדת", המפריעה להקמתו של יישוב היהודי מתוכנן בשם חירן.

הצד השני במטבע של אותה מדיניות מובהר בסיפור הריביעי והאחרון, המתאר הקצתה שטחים נרחבים למשפחות יהודיות בנגב, במסגרת תוכנית "דרך היין", כדי להבטיח שימוש היהודי בלאדי בשטחים אלה.

הערות

1 www.mmi.gov.il
2 ראש הממשלה אריאל שרון, כפי שצוטט בישיבת הממשלה ביום
21.7.2002

3 דיאנה בחור "התישבות עברית" לאתר
21.7.2002 www.ynet.co.il

4 השר יצחק לוי כפי שצוטט מישיבת הממשלה ביום
21.7.2002 בכתבה של דיאנה בחור "התישבות עברית" לאתר
www.ynet.co.il

5 פיני ברש, יזר' מועצת עומר, כפי שצוטט בכתבה של ניר חסן
"אייפה נגוה, ארכוביית או בעומריות?", הארץ
16.7.2004

6 שר התשתיות א. בתשובה למבחן המוניה מודצמבר 1999 בנושא
מרניות התשתיות הבודדים, דוח מבקר המדינה סב, 2000,
עמ' .605

לפי השתוון הסטטיסטי לישראל, יושב מוגדר כישוב יהורי או
ערבי, על פי "הרוב המכיע" של האוכלוסייה ביישוב.

7 עיבוד נתוני שנתרן סטטיסטי לישראל, 2004, מס' 55, לוח 2.9

8 בג"ץ 95/6698 קעдан נ' מינהל מקרקעי ישראל ואח/, נד (1) 258

מקורות

- יפתחאל, אורן. 2000. "קרקעות, תכנון ואי שוויון: חלוקת המרחב
בין יהודים וערבים בישראל", ניר עמדה, מרכז אדוה.

- יפתחאל, אורן, וקידר, אלבסנדר. 2000. "על עצמה ואדרמה: משטר
המרקען הישראלי", תיאוריה וביקורת, 16: עמ' 100-67.

אربעה מקרים של מרחבים מופרדים¹

שריף חמוצה

עמית במחילה לסגנון בינלאומי ופיתוח זכויות אדם בעדالة

הנא חמדן

מתכנת ערים ואזורים במרכזו עדالة

סוהאד בישארה

עו"ד במרכזו עדالة

של ביתו. אמנם, משפחת סואעד קנחה עוד ב-1919 את האדמה שעלייה ממוקם ביום ביתו של עadel והתיישבה במקום זמן קצר, אולם הקמת היישוב היהודי כמן בשנות השמונים והתשעים סייכלה את ניסיונות המשפחה לבנות על אדמותה.

שורשי המשפחה

היישוב הקהילתי המגורדר כמן, שאוכלוסייתו מונה 500 אנשים, מקיים את אדמות משפחת סואעד, ולמעשה מושרט טריטוריה שבין מעגל של וילות משפחתיות שנבנו בסגנון הפרבריים האמריקניים. משפחת סואעד – משפחה בדוית פלסטינית – היא בבחינת א-נומליה ערבית במרכזו של יישוב היהודי ציוני.

עadel מאמין שהוועדה המקומית סייבה להעניק לו אישור בניה כדי לגורם לו ולמשפחה לעזוב את המקום, במטרה ליצור התישבות יהודית בלעדית. לדבריו, שר הבינוי והשיכון עודד אותו באופן פעיל לעברו לכמאנה, כפר פלסטיני הממוקם במוריד הגבעה, על ידי כך שהציג לו תמריצים כספיים.

נראה כי שלוש תוכניות מתאר שהותו לבמן מאמשות את טענותיו של עadel. תוכנית המתאר הראשונה, שאושרה ב-1984, הedula מהנוכחותה של חלקלת האדמה של משפחת סואעד בתוך האזור שייעודה למגורים. אולם כפי שהוכח, הייתה זו גישה שאפשר להחזיק בה לאורך זמן.

מקרה 1 : בית לבני משפחת סואעד

עadel סואעד נאלץ להתמודד עם מכשול אחר מכשול במשמעותו החלים הפשט של בניית בית על אדמות משפחתו בכמן.

מביתו של עadel סואעד בכמן שבעיר ישראל נשקף נוף גבעות מריהיב, שיזמי נדל"ן רבים יכולים רק לחולום עליו. ביום בהיר, העמק שלפניו חשוב מזו רמת הגולן. זהו מוחר מעורר השתאות, ועadel אינו נכוון לוותר עליו בלי מאבק.

מאז שנת 2000 נלחם עadel, בדווי פלסטיני אורה ישראל, בצו בית משפט להריסט בית משפחתו. את הבקשה לצו הגישה הוועדה המקומית לתכנון ובניה משבב (להלן: הוועדה המקומית). הוועדה המקומית טוענת כי עadel בנה את ביתו באופן "בלתי חוקי", משומש שלא הצליח להציג היתר בניה על אדמות משפחתו. לאחר שנישא לעריתא ב-1997, הגיע עadel בקשה להיתר בניה. ב-1998, שלא הצליח לקבל תגובה מן הוועדה המקומית, החליט לפעול ולبنות בית זמני. ב-1999 הוגש נגדו כתב אישום בגין בניה בית לא אישור. היה עליו לחכות עד אוגוסט 2004 להחלטת הוועדה המקומית אם להעניק לו רישיון לבניית בית קבוע. בסופה של דבר החלטה הוועדה המקומית לדוחות את בקשתו.

הקושי לקבל היתר לבנייה על ראש הגבעה המסתימת זו נובע מהמקום המשונה לכארה

פעילה מאוד בקבוצות הנשים המקומיות, אומר עדרל, ומצביע בഗאווה על עבודות אומנות ממסוגרת של אשתו, התליה בסלון ביתם. שכן אחד אף הציע לחבר את ביתו של עדרל למערכת החשמל שלו, לאחר שהרשות סיירבו לאפשר לעדרל לחבר את ביתו למערכת החשמל המשרתת את הקהילה היהודית. אולם כשהביא עדרל גנרטור שישפק חשמל לבתו, החלו כמה מתושבי כמון להתלונן על הרעש שמשמעו הגנרטור. הדבר משך את תשומת לבה של המועצה האזורית משגב, שהציעה שעדרל יבנה חדר מיוחד ויאסן בו את הגנרטור, כדי להפחית את הרעש. עדרל השיב שאם יבנה חדר, מן הרואין שיאפשר לו לחיות בו, ולבסוף הוענקה לו הרשות לחבר את ביתו לרשת החשמל.

נשאר אופטימי

בקבוצות התערבותו המשפטי של ארגון עדאלת ביולי 2003, השיג עדרל הסכמה שביתו הזמני לא יהרס כל עוד לא החלטה הוועדה המקומית אם להעניק לו רישיון בניה. הסתכם קבע גם שאמ תחיליט הוועדה המקומית לדוחות את בקשתו של עדרל להיתר ותורה על הריסת ביתו, יהיה עליה להודיעו לו על כך שלושים יום מראש, כדי לאפשר לו להגיש ערעור.

באוגוסט 2004 דחתה הוועדה המקומית את בקשתו של עדרל, והמליצה שהוא יচזר חלkat אדמה בכפר הערבי הסמוך כמאנה, או שיחליף את חלkat האדמה שלו באדמה בכמאנה, בתיאום עם מנהל מקרקעי ישראל. הוועדה ביססה את החלטתה בין היתר על הטענה שהיא "לא יכולה להטעלם גם מביעות חברותיות אשר יוצרים מגוריים של אוכלוסיות שונות במסגרת יישוב קהילתי קטן כמו כמון וגם מהבחינה זו עדרפה האופציה של מגוריים [של משפחת סואעד] בכמאנה".

הן מנהל מקרקעי ישראל והוועד המקומיי, כמון אימצו את עמדתה של הוועדה המקומית,

משהבינו רשות הקרקע והתכנו שמשפחה סואעד לא תפנה מרכזן מקום לוילות יהודיות חדשות, הן החלו לישם אסטרטגיה שונה.

בידוד מתוכנן

תוכנית האב שאושרה ב-1995, ותוכנית האב שהופקדה בזעודה מהחויזת לתכנון ولכניתה מחוז צפון במרץ 2005, מדגימות כי הוועדה המקומית, המועצה האזורית משגב והוועד המקומי של כמון מגבירים את מאמציהם לבודד את הרcox של משפחת סואעד מהתשתית המקיפה אותו. אסטרטגייה זו יצרה קושי כפול לעדרל ולמשפחה. מצד אחד, נאמר לעדרל שלא הווענד לו רישיון לבנות על אדמותו מסווג שחשורה לה התשתית הנדרשת. מצד אחר, התוכניות הבהיירו היבט את כוונת הרשות להבטיח ולהגביר את בידוד החלקה של משפחת סואעד מן התשתיות שסביה. המסקנה ברורה: היתר לבנות על החלקה של משפחת סואעד יינתן רק כאשר הבעלות תועבר לידי המדינה, היינו כמשמעות סואעד תועב את המקום.

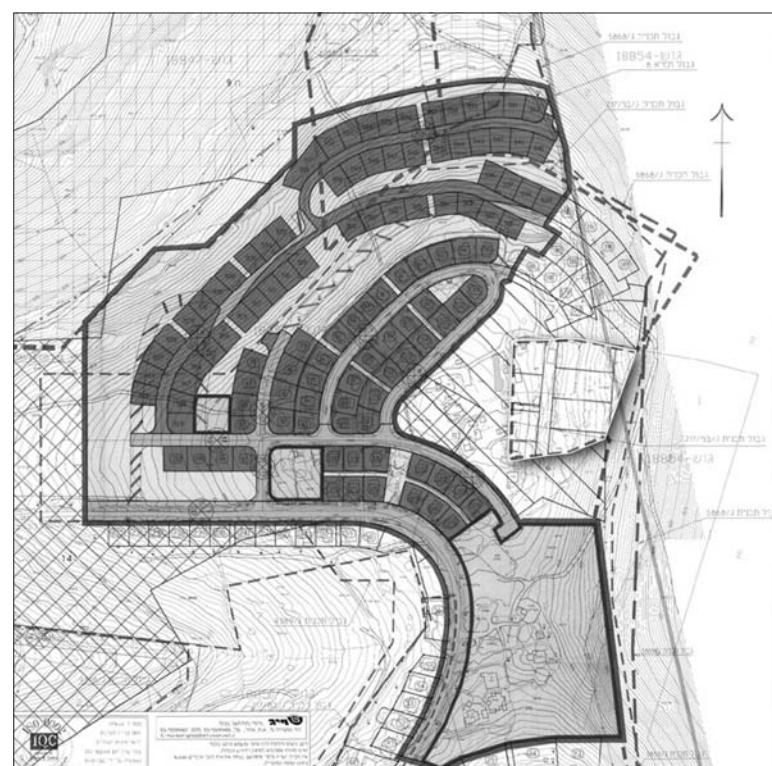
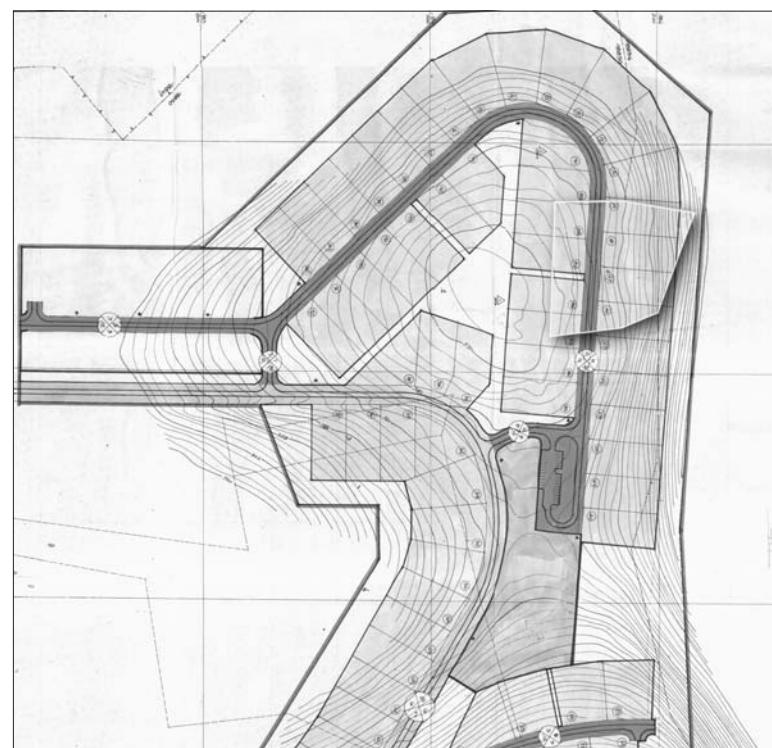
אולם עדרל חש קשר عمוק לאדמות משפחתו, והוא נחוש בדעתו שלא יזיזו אותו. אביו בן השמוניים נולד על אדמה זו, וסבו אף הוא חי באזור. מאז סוף התקופה העותמאנית וראשית המנדט הבריטי, כך הוא אומר, שمرة משפחתו על נוכחותה באזור.

עוינות וידידותיות

הקשר ההיסטורי של משפחת סואעד לאדמותה אינו מרשימים את רוב תושביה היהודים של כמון. לדברי עדרל, המשפחה מקיימת יחסים מעורבים עם שכניתה. חלקם מתלוניים ומטפירים שהחליטו לעبور לכמון רק לאחר שהסוכנות היהודית הביטה להם כי המשפחה הערבית המתגוררת בקרבתו תועבר למקום אחר. אולם לצד העינית, פגשה משפחת סואעד גם בידידותיות. עיטהף

תצלום אוויר של בתיה היישוב כמונה המקיפים את חלקת האדמה של משפחת סולואעד

בידוד מתוכנן: הגברת ניתוק חלקת האדמה של משפחת סווואעד
מהסבירה התכנונית

גוף, בעל כתפים רחבות וצוואר עבה – אכן נראה כלוחם, כפי שמצוין שם משפחתו בערבית, אך הקרב שלו נושא אופי משפטי ולא גפני. מאז יולי 2003 מנסה ערף לתקוף את החוקיות של הקמת חומת בטון גבוהה בין המושב היהודי צבי ובין שכונת המגורים הפלסטינית שניר בלבד, שבה הוא מתגורר.

כמו חומת ההפרדה הנבנית בימים אלה בשטחים שנכbsו ב-1967 – חומה שהתקבלה בגיןוי בינלאומי – גם חומת ההפרדה של אל-לד מוקמת לכארה בשל צרכיהם "בitechonim". ישראלים יהודים המתגוררים בניר צבי מחלונים כי מקורם למקומות מאל-לד ננסים אל המושב ופורצים אל בתיהם, כדי למן את הסמים. אבל לדברי ערף, טיעון זה אינו כן. "הם אומרים שיש להם זכות לבנות חומה סביב המושב, אבל היא מקיפה אותנו, לא אותנו", הוא מסביר. "הם טוענים שהגנים באים מהצד הזה. זה שקר גדול. אם תלכו למושב, אין שם גדרות מסביב לבתיהם. הם היו יכולים לבנות גדרות סביב הבתים שלהם, אם היו חששים מגנבים".

אי חוקיות בלתי נמנעת

הקהילה הפלסטינית האיתה נשל שכונת שניר, המונה כ-3,000-3,500 תושבים, רגילה לאפיקון הקולקטיבי שלה כקהילה של עבריינים. לאחר שאין לשכונה תוכנית מתאר סופית, כל הבתים בה נבנו בלבד הניתן, ולכן המדינה רואה בהם בתים בלתי חוקיים. אנשי מושב ניר צבי, שהוקם בשנות החמשים בידי יהודים מארגנטינה, מעוניינים בהכלהת החומה, שאורכה 1.6 קילומטרים, בתוכנית המתאר של האזור, המתוכננת בימים אלה. אולם תושבי שניר דוחים את הרעיון ומבקשים לנוקוט פועלה משפטית נגד בניית החומה. לשם כך הם פנו לסייע מהקליניקה המשפטית של אוניברסיטת תל אביב. בהדרcht הקליניקה עתרו ערף ותושבים אחרים לבתי המשפט והגישו התנגדויות לוועדות התכנון

המתנגדת לבקשתה של משפחת סואעד להיתר בנייה. בספטמבר 2004 פנה ארגון עדאלה לוועדת הערד בוועדה המחויזת לתכנון ובינוי, מוחז עפון, ועירע על החלטת הוועדה המקומית. בפברואר 2005 הגיעו הועודה המקומית שני כותבי אישום נגד ערף סואעד: על אי צוות לצו ההရיסה ועל בניית חדר אמבטיה בלבד היותר.

למרות זאת, ביוני 2005 התקבלו בשורתם טבות בית משפחת סואעד: אחרי שבע שנים של מאבקים משפטיים וביוורוקרטיים החליטה ועדת הערד המחויזת לקבל את הערד של משפחת סואעד, ולהעניק להם היתר לבנות בית על קרקע שבבעליהם ביישוב כמוני. קבלת הערד על ידי הועודה כפופה לכמה תנאים, שהעורים פועלםקיימים.

כאשר יתמלאו תנאים אלה, תהיה ההחלטה בבחינות תגמול למשפחה סואעד על הגישה הייציבה שנקטה בשנים האחרונות שעברו עליה. למרות המכשולים הרבים שניצבו בדרכו,عاد סואעד שומר על אופטימיות בוגר לסייע למשפחה. "נוcheinyi להישאר על האדמה השicket למשפחתו. נוכחותי כאן מובייחה את האופטימיות שלי ביחס למקרה שלי", הוא אומר. כאשרعاد נשאל לתחשטו בוגר להתקדמות המאבק, הוא מדגיש: "גם אם אצליח רק לשמור על הבית הזמני הזה ולחיות בו, זה יהיה הייג".

מקרה 2: עוד חומת הפרדה

חומת הפרדה בלבד: לכארה אמצעי בitechon, למעשה הדחود של החומה המתפתלת בשטח הגדה המערבית הכובשה, שעררה גינוי נרחב. החומה בלבד מדגישה את הבעייתיות של גענות מוסדרת.

"אנחנו בעיצומו של מאבק", אומר ערף מוחארב, חבר מועצת העיר בלבד (הידועה גם בשם העברי, לוד) שבמרכזו ישראל. ערף – איש בלבד

במקרה של אל-לד הממשלה מוכנה לשלם את החשבון. ביולי 2002 החליטה הממשלה בראשות אריאל שרון לבקש ממשרד התחבורה וממשרד הבינוי והשיכון לממן במשותף בניהה של "קירות אקוסטי", כלשונם, בין שניר לניר צבי. הממשלה ביקשה משני המשרדים יחד להקציב לפROYIKט שלושה מיליון ש"ח.

עארף מאמין שלבנייה החומה אין ולא כולל עם שיקולי אסתטיקה של השמיעה. "הסיבה היא גזענות", הוא אומר בפשטות. "הגזענות נפוצה מאוד במדינה הזאת. תושבי המושב לא רוצחים לראות ערבים".

מקרה 3: הדרכן לשום מקום
כאילו החיים לצד דרכיהם מדבריות ראשית, בתים מאולתרים חסרי כל שירותים בסיסיים, לא היו גרוועים מספיק, בעת ויצבים חושבי הרים הבדוים הפליטניים עתיר ואומ אל-חראן בפני הגירוש השני שנכפה עליהם בחמשים הבאים לאחרונות.

אם תסעו לאורך הדרכים המדבריות הראשיות באזור ביר אל-סבע (באך שבע) בדרום ישראל, לא יחלוף זמן רב עד שתבחינו באשכולות הבתים הארעיים, הממוקמים לצד הדרכן. הרים הבדוים האלה אינם מוכרים על ידי מדינת ישראל, ולכן אין להם כל מעמד רשמי. הם אינם חלק מהתכנון הרשמי של המדינה וэмפטות משלתיות; הם מקבלים מעט, אם בכלל, שירותים ציבוריים כגון חשמל, מים, קווי טלפון, חינוך ובריאות. במדבר אל-נקב (הנגב) ישנים בסך כל כארבעים כפרים לא מוכרים.

הכפרים התאומים עתיר ואומ אל-חראן, הממוקמים בשלושים קילומטרים מהעיר ביר אל-סבע, הם דוגמאות מצוינות לתנאי החיים בכפרים הבלתי מוכרים. כפרים בודווים אלה – המוקפים מרוחבי מדבר אל-נקב ורוב בתיהם בניינים מפח

הרלוונטיות. עדות התכנון דחו את התנוגדות התושבים לבנית החומה, אולם בינואר 2004 הוציא בית המשפט העליון צו זמני לעצירת הקמתה של החומה עד שתתקבל החלטה סופית בשאלת חוקיותה. בפברואר 2005 הוציא בית המשפט המחווי בתל אביב צו דומה.

אל-לד, הנחשבת ביום "עיר מעורבת", הייתה עיר פלסטינית עד מלחמת 1948 והקמתה של מדינת ישראל. אחרי 1948 חוותה העיר שני תהליכיים توأمם שעברו על ערים פלסטיניות נוספות: יהוד מהיר בעזרת יישוב מהגרים יהודים, ו"דה-פלסטיניזציה" על ידי גירוש רוב הפלסטינים. עם זאת, שכונת שניר – הנקראת על שם המשפחה שהקרע הייתה בעבר לבעלותה לפני הקמת מדינת ישראל – החלה לגדול בעקבות הגעתם של פלסטינים ממוקמות אחרות במדינה החדשה, כולל פליטים פוניים רבים ובדואים שהגיעו לעיר בחיפוש אחר תעסוקה. לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ביום חיים בלבד כ-14,000 פלסטינים, מהם כ-21 אחוזים מכלל האוכלוסייה בעיר.

הבחנות ממסדיות
בעיני פלסטינים אזרחי ישראל כמו עארף, בנית החומה היא סמל וסימפתום לגישת ישראל ליחסיו היהודיים-ערבים בקרוב אזרחה. במדינה המגדירה את עצמה "מדינה יהודית", ממשלה ישראל לדורותיהן לא רק העידיפו את האזרחים היהודיים של המדינה על פני האוכלוסייה הפלסטינית הילידית, אלא אף פעלו לשימור הבחנה מסידית בין יהודים לערבים. הטענה היא מדיניות של הפרדה. "הבעיה אינה עם תושבי המושב, אלא עם הממשלה", אומר עארף. "במקום לעודד שיתופ פעולה, הם מפרידים אותנו. המסים שאנו ננו משלמים לא ערבים למען פרויקטים כאלה".
בדרך כלל, פרויקטים מסווג זה ממוננים מתקציבתה של הרשות המקומית הרלוונטית, אך

השכונה הפלסטינית שניר באל-לד

חומת ההפרדה בין השכונה הפלסטינית שניר באל-לד ובין המושב היהודי ניר צבי

הודעות התרבות

לפני כשנתים החלו תושבי הכפרים לקבל התראות ממשרד הפנים, שהודיעו כי המשרד עיר לבנייה ללא היתרים המתרחשת שם זהירותו מפני הריסת הבתים. באפריל 2004 הגיעה מדינת ישראל הביעה לפינוי תושבי הכפרים מבתיהם, בטענה שהמשפחות המתגוררות בעתר וואום אל-חיראן הן משגויות גבול על "אדמות ישראל". נגד בכך בתים תלויים ועומדים ביום צויה הריסה. תושבים מספרים כי בכל שבוע מאימים עליהם בהריסת בתים. לדבריהם, הם חיים על האדמה זו למעלה 48 שנים, לפי הוראות הצבא מ-1956. אדרמותיהם בוואדי זובאללה מעובדות ביום ידי ישראלים יהודים החיים בקיבוץ שובל, בהסתמכת המשלה. תוכנית שרון לאוזר הנגב, כפי שהיא נקראת בלשון נקייה, שהושקה באפריל 2003, יכולה להשיב על המיקום שאליו ממחנות המשלה להעביר פלסטינים אזרחי ישראל, תושבי היישובים הבלתי מוכרים. התוכנית, שתוכננה ביוזמת ראש הממשלה, נועדה לדכו את הבדויים בא-נקב בשבוע עיריות חדשות, ישילמו את שבע עיירות הפיתוח שהוקמו בעבר הבדויים משנות השבעים עד שנות התשעים. לצורך הקמת ערי הפיתוח החדשות יוקטו 38 אחוזים מתוך 1,175 מיליאר ש"ח המוקצים לתוכנית כולה. שאר התקציב יופנה להריסת בתים, לנישול התושבים מקרקעות ולהעברת הקהילה.

עיר יהודית חדשה

לפי הה��טבות בין ארנון עד אלה לבין שר התעשייה, המשר והעתסוקה, אהוד אולמרט, השר הממונה על מינהל מקרקעין ישראל ב-2003 בלבד הרסו הרשות 120 מבנים בכפרים בلتיא מוכרים ברחבי ישראל. רוב המבנים שנחרסו היו בתים מגורים.

התביעות המשפטיות לפינוי תושבי הכפרים עתר וואום אל-חיראן נועדו לפנות מקום ליישוב

גלי ומלבני טיח חלולות – נראים כשיכים לעולם אחר לחוטין מזה של היישובים היהודיים הסמכים, עומר ונבטים. בשעה שבומר ובנטים נהנים התושבים מתנאים מעולים של חיים בפרברים ומ בתים המציגים לראווה גנים מפוארים ומושקים היטב, תנאי החיים בכפרים עתר ואום אל-חיראן דומים לאלה של שכונות הפתוחות בעולם השלישי.

העברית ראשונה

תושבי עתר וואום אל-חיראן, כולם בדווים פלסטינים אזרחי ישראל, חיים על האדמות האלה מאז 1956, לאחר שהעצבה הישראלית עקר אותם מבתיהם בוואדי זובאללה. כתה, כמעט חמישים שנה לאחר הטרנספר המקורי שלהם, מנשה ממשלה שרון לגרש את הקהילה שנית. הממשלה הגישה הbijoux לפינוי תושבי הכפרים מבתיהם.

זקני הקהילה זוכרים היטב את הטרנספר המקורי. לדברי שייח' חאג' אבו אל-קיעאן בן ה-85, צו כתוב שטסר המושל העצאי ציווה על חבוי הקהילה לפנות את בתיהם בוואדי זובאללה. כשהעהלה הקהילה התנגדויות לעז, החל העצבה הישראלית להרחק בכוח את זקני השבט, שנאשו לאחר מכן או פוזרו בין קהילות בדוויות שונות.

חאג' אבו אל-קיעאן זוכר בביבורו שאביו, עיסא, נאסר ב-20 באוקטובר 1956. הוא זוכר שהעצבה הרס לחוטין את בית המשפחה, יחד עם כל שאר הבתים הערביים הבדויים בוואדי זובאללה. הם הובאו לאום אל-חיראן יחד עם משפחות אחרות של פליטים חדשים מהאזור. ניתנו להם כ-3,000 דונם קרקע לחיות עליה ולעבד אותה.

כשהתיישבו שם לראשונה מניה האוכלוסייה של עתר ושל אום אל-חיראן פחתה ממאה בני אדם. ביום חיים שני הכפרים כ-1,500 אנשים, המתגוררים ביוטר ממאתיים בתים.

הכפר הבדואי הפלסטיני הבלתי מוכר אום אל-חיראן

הממשלה. בתים יהודים בודדים, מוקפים במאות ואף באלפי דונמים של אדמה ומוגדרים לציבור, מוקמים בקצב הולך וגובר.

פרויקטים אלה של מגורים צמודי טריטוריה, המכונים "התישבות בודדים", מוקמים במטרה ליהד מרחבים לא מושבים, בעיקר במדבר אל-נקב בדרום ישראל. האסטרטגיה נועדה למונע מבדווים פלסטינים אזרחי ישראל, שהם ילידי הארץ, להתרחב מעבר לטריטוריה המוגבלת שבה הם מוקמים כעת.

"גנבים את האדמה"

אף על פי שהן מוקמות באופן בלתי חוקי על אדמות שאינן מיועדות למגורים, התישבות הבודדים מוקמות בידי ידיעת מוסדות המדינה ובשיתוף פעולה עצם. המחשבה והtanופה שמאחוריה הקמתן מוגמות היבט בהערות שהושמעו בישיבה של המועצה הארץית לתוכנון ובינוי שתתקיימה בדצמבר 1999. המועצה הארץית, גוף סטטוטורי שנוסף מכוח חוק התכנון והבנייה, 1965, היא חלק ממשרד הפנים. זה רשות התכנון הגבוהה ביותר במדינה ובכוחה לבחון תוכניות ולהחליט אם לאשן אם לאו, הן ברמה המחוותית והן ברמה הארץית.

על פי הפרווטוקולים של היישבה, שמואל ריפמן, ראש המועצה האווזית רמת נגב, הביע את הצורך בהתיישבות בודדים במילימ"ם הבאות: "אני אומר בהתיישבות בודדים במילימ"ם הנומן לך פעם, גוזלים את הקרקע. קרוב למיליאן דונם נגוזלים על ידי הבדווים". ד"ר חנן סויד, חבר ערב במועצת הארץית, אמר לעתיתו באותה ישיבה: "הכוונה היא אולי שרצו כאן להגן על קרקע הלאום מפני פלישת ערבים, בכח אני מבין את הדברים ולא צריך לכטוט זה בשום צורה אחרת".

מדבר לא הוגן

התופעה של התישבות בודדים היא חמורה במיוחד באל-נקב, שבו חיים כ-150,000 בודדים

יהודוי חדש. ביולי 2002 הכריזה הממשלה כי יישוב היהודי חדש בשם חירן יוקם באזורי המושב כיום בידי ערבים בدواוים אזרחי ישראל. החלטת הממשלה בעניין זה נשענת על דו"ח של מינהל מקרקעי ישראל מ-2001, המציין תוכניות להקמת 2,000 יחידות דיור למשפחות יהודיות ביישוב העתידי חירן, ומוזהה במפורש את הנוכחות הבדוית במקום כ"בעיה מיווחדת".

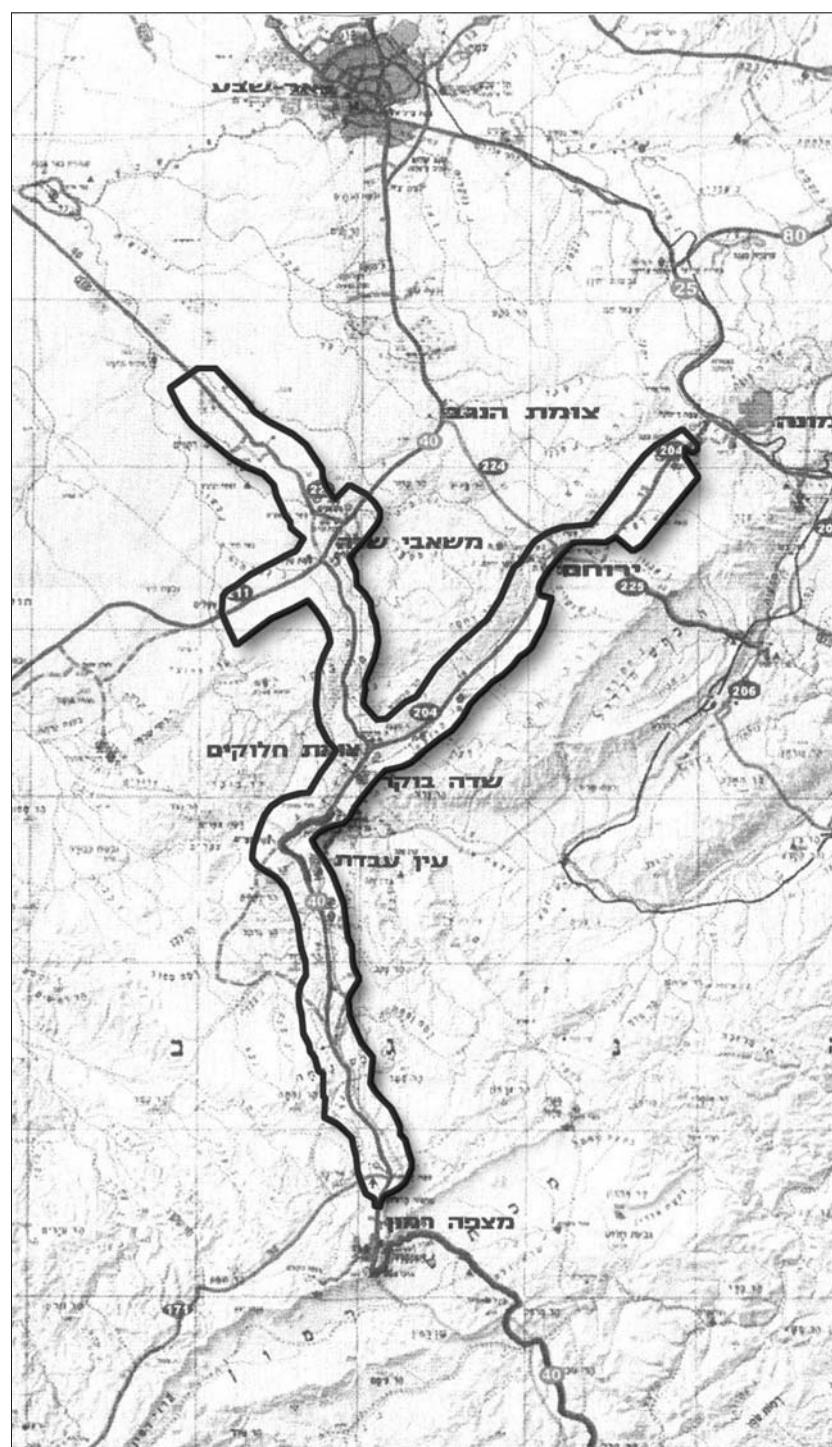
בעודם מול האפשרות של פינוי נסף, תושבי הכפרים מגלים התנגדות. אחרי שהו טרנספר לפני 48 שנים, הם אינם מוכנים שייזו אותם שוב. "עתיר היא בדמנו", אומר שיח' חיליל ابو אל-קייעאן. "אנחנו בונים את הכפר הזה מאז 1956 ואנחנו לא מכיריהם שום מקום אחר. אנחנו רוצחים שיכירו בזכויות שלנופה. אנחנו לא נעזוב".

ב-20 בפברואר 2005 פנה ארגון עדالة במכותב לפרקlient המדינה, לשר הפנים ולשר החשיה, המסתור והתעטוקה, וקרא להם לבטל את תביעות הפינוי נגד הכפרים עתיר ואום אל-חראן ולהעניק לשני הכפרים הכרה בתכנון הארץ. בתשובה מינהל מקרקעי ישראל דחתה המדינה את הטענות על שהפלתה את התושבים הבדואים של שני הכפרים, או השרה את זכויות הדיור שלהם, בטענה שישנם פתרונות דיור בעיירות בודדיות מוכרות.

מקרה 4: יין מר במדבר

כשל בתיה אבותיהם כבר מופעל לחץ, הערבים הבדואים של מדבר אל-נקב עומדים בעת בפניו "תוכנית דרך הין" המפוקפקת של "התישבות בודדים" רחבות ידיים, דמיות חווה.

75 שנים אחרי הקמתה של מדינת ישראל, יישובה הציוני של הקרקע נمشך בקצב מהיר. נסף על שיטות ההתיישבות המסורתיות, שבחן ערים יהודיות שלמות מוקמות בבית אחת, בשנים לאחרונה זוכה אסטרטגיה חדשה לפופולריות מצד

תוכנית מס' 4-14-4: גבולות תוכנית דרך הים

תירועות חקלאית כתוקפנות

במרס 2004, שנה וחצי לאחר שרון השיק את מדיניות התישבות הבודדים, הופיע ארגון עדالة בפני המועצה הארץית לתוכנון ובינוי והביע את התנגדותו ל"תוכנית דרך הין" – יוזמה להקמת התישבות חדשות של בודדים באזור אל-נקב. אם תIOSם התוכנית, שגובשה בידי מינהל מקרקעי ישראל והוועדה האזורית רמת נגב, היא תשפייע על שירותים אלי דונמים של קרקע. מטרותיה המוצחרות של התוכנית הן: "ייעוד שטחים לפיתוח אזור מרחב דרך הין ברמת הנגב לשימושים תיירותיים, חקלאיים וኖפתיים, וקביעת הוראות לשימורם ולפיתוחם של שטחים אלה"; "קביעת התכליות והשימושים המותרים באזור מרחב דרך הין ברמת הנגב להקמת עד שלושים חוות חקלאיות-תיירותיות".

כדי להשיג מטרות אלה, מבקשת התוכנית להכשיר בדיעד התישבות בודדים קיימות, וליעד אותן מחדש למטרות מגוריים ולמטרות אחרות, כגון מסעדות, בתים קפה ואכסניות. כמו כן, יוקמו התישבות בודדים חדשות. סך הכל יהיו בשטח התוכנית שלושים התישבות בודדים, כולל התישבות אחת שתנהל בידי עברי בדווי ותשמש עליה תאננה.

בישיבת המועצה הארץית טען ארגון עדالة כי המדיניות של הקמת התישבות בודדים ושל תמיכה בהן היא מדיניות מפללה, שכן היא מבטיחה ש"קרקעות ישראל" תמשנה אך ורק לרווחת אזרחיה היהודים של המדינה. המדיניות, כך טען עדала, אינה מתיחסת לצרכים העכשוויים של האוכלוסייה הבדואית המקומית, והכשרה בדיעד של חיפוי"ן קרקע בישראל" מפרה את חוק התכנון והבנייה מ-1965. ארגון עדالة למעצמה הארץית לתוכנית חלופית, המבוססת על חלוקה שוויונית וצדקה של הקרקע, חולקה שתביא בחשבון את צורכיهم העתידיים של העربים הבודדים באל-נקב ותכוון לביצוע

פלסטינים אזרחי ישראל. ממשלות ישראל השונות ראו בבודדים, במקורה הטוב, קהילה מפגרת של חסרי לאום, ובמקורה הרע, פוטנציאלי לגיט חמישיה, המسانן את המדינה ה"יהודית". דו"ח מבקר המדינה משנת 2000 מצטט את שר התשתיות אז, אל-סוויסה, שהצהיר ב-1999: "במסגרת תפקידי השונים אני פועלתי תמיד לשミニת קרקעות הלאום, לתפיסת חזקה ממשית בהן על מנת למנוע השתלטות של גורמים זרים".
בחלק מן המאמץ לשמרה על קרקעות הלאום מפני "גורמים זרים", יזם ראש הממשלה שרון ב-2002 את המדיניות של התישבות בודדים. בנובמבר 2002 התקבלה החלטה ממשלתית התומכת במדיניות והראה בה "אמצעי לימוש מדיניות הממשלה לפיתוח הנגב והגליל ולשמירה על קרקעות המדינה בנגב ובגליל".

הלחץ מתגבר

בחלקים של אל-נקב הערבים הבודדים כבר מוגישים את הלחץ שכופות התישבות הבודדים על ערייהם ועל כפריהם. סאלם אבו אל-קייעאן, תושב הכפר הבדואי הבלתי מוכר אום אל-חיראן, אומר כי שלוש התישבות בודדים שהוקמו ליד כפרו בשנות השמונים נסדו במיזוג כדי לפן את תושבי עתיר ואום אל-חיראן מבתיהם. לפי טויטה של דו"ח ממשלתי שהציג ארגון עדالة, שלוש התישבות הבודדים הללו מחזיקות יחד 7,758 דונמים.

אותו דו"ח קובע גם כי בפברואר 2003 היו 59 התישבות בודדים באל-נקב, שהשתרעו על פני יותר מ-81,000 דונם. שטחה של התישבות בודדים אחת נע בין שירותים אלי דונמים. התישבות הבודדים הפרטית של שרון עצמה, המכונה לעיתים קרובות "החווה" של שרון, משתרעת על פני 1,261 דונמים.

שער הכניסה של חוות עופר החול. צילום: אלברטו דנקברג

חוות ישי אלדר – דרך גישה סלולה לחווה. צילום: אלברטו דנקברג

הפערים החברתיים-כלכליים בין יהודים וערבים
לבין המיעוט הפלסטיני באזור.
למרות טיעונו של ארגון עדאלת, ב-30 במרס
2004 החליטה המועצה הארץית לתוכנו ובניה
לאשר ולהפקיד את תוכנית דרך היין, בתנאים
מוסויים. ב-24 בפברואר 2005 הגיע ארגון עדאלת
למועצה הארץית לתוכנו ובניה התנגדות לתוכנית
דרך היין בשם ובסמך המועצה האזורית של
הכפרים הבלתי מוכרים. הארגון טען כי אף על
פי שהתוכנית הוצגה כמועילה לתיירות, מטרתה
האמתית והעיקרית היא "לשמור על קרקע מדינה"
מן "גורם זרים", קרי מפני ערבים אזרחי
המדינה.

הערה

1. חקרי מקרה אלה פורסמו לרשותה על ידי F.A.S.T – הקרן להשגת
טריטוריות ללא קוי תפר – בתعروכה שהתקיימה בפברואר
2005 תחת הכותרת "אדמה אחת שתי מערכות שלטון".

אתגר המדיניות של מניעת מגורים מזרחי המדינה הערבים על קרקע השייכות לקרן קיימת לישראל

МОВАОות מהעתירה לבית המשפט העליון, בג"ץ 9205/04, עדالة נגד מינהל מקרקעי
ישראל, שר האוצר וקרן קיימת לישראל

בג"ץ 9205/04

**בבית המשפט העליון
בשבתו כבית משפט גבוה לצדק**

עדالة – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל

ע"י עוז"ד סוהאד בשארה ו/או חסן ג'בארין ו/או מרואן דלאל ו/או ארנה
כהן ו/או גדייר ניקולא ו/או מוראדי אלטאנע ו/או עביר בכיר ו/אוعادל בדר
معدאללה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל
ת"ד 510 שפרעם 2020, טלפון 95031610-04, פקס: 04-9503140

- נגזר -

1. מינהל מקרקעי ישראל

2. שר האוצר

המשיבים מס' 1-2 ע"י פרקליטות המדינה
משרד המשפטים, רח' סלאח אל-דין 29
ירושלים

3. קרן קיימת לישראל

רחוב קק"ל 1
ירושלים 91002

בקשה למתן צו על תנאי וצו בגיןים

МОГОСТАТ בזאת עתירה למתן צו על תנאי, המופנה אל המשיבים והמוראה להם
לכוא וליתן טעם:

1. מודיע לא לבטל תקנה 27 לתקנות חובת המכירות, תשנ"ג-1993, הקובעת
כי, "הייתה עיסקה במקרקעין של הקרן קיימת לישראל טעונה מכורו לפי
תקנות אלה, רשיי המינהל לעורוך את המכורו באופן התואם את כתוב
האמנה שנכורת בין המדינה לבין קרן קיימת לישראל ביום כ' בכסלו
התשכ"ב (28 בנובמבר 1961)". [...] ;

2. מודיע לא לבטל את מדיניותו של המשיב מס' 1 הקובעת כי, רק יהודים יהיו זכאים להשתתף במכרזים שהוא עורך ומנהל במרקען של קרן קיימת לישראל.

[...]

ואלה הם נימוקי העתירה:

מבוא

1. "כללי המשפט הציבורי הינם, בעיקר, כללים קוגנטיבים – והרי אין הם אלא ענף על עץ תקנת הציבור – והם עם רשות הציבור באשר תלו. הלכות המשפט הציבורי הן בדמה של רשות הציבור – והדם הוא הנפש. ההלכות כולן ידועות לנו וחייבות علينا:

הגינוי, יושר, תום-לב, איסור שרירות, חיוב שיקול-דעת שלענין, איסור הפליה, איסור מניעים נוכריים, חיוב בכלל הצדק הטבעי וכולי. ומתוך שמשפט המכרזים צמח על קרקע המשפט הציבורי, ממילא דבקו בו כל הלוות אלו כולן: הן במשפט המכרזים ומשפט המכרזים בהן. בשם שעריקי יסוד אלה של המשפט הציבורי מתאימים עצם לכל ענף וענף של המשפט הציבורי [...] כך יתאמו עצם לענף המכרזים. כל עיקרים אלה של המשפט הציבורי יכוננו לבם אל משפט המכרזים: [...] אל עיקריה של הגינוי התחרות, אל עקרון השוויון בין משתתפי המכרז, ואל כל שאר מאפיינים של המכרז באשר הוא".

כבוד השופט חשיין בע"א 6926/93 מספנות ישראל בע"מ נ' חברת החשמל בע"מ ואה/, פ"ד מה (3) 749, עמ' 770-769.

2. מינהל מקרקעין ישראל (להלן: "המיןיל"), מנהל על פי החוק את "מרקען ישראל", לרבות קרקעות קרן קיימת לישראל (להלן: "קק"ל"). עניינה של עתירה זו הוא במדיניותו של המינהל, אשר לפניה הוא מונע מהازוחים העربים במדינה, מלהשתתף במכרזים שהוא עורך לצורך שיוק קרקעות קק"ל. המינהל טוען, כי הסיבה לכך חוזרת לכתב האמנה שנחתם בשנת 1961, בין מדינת ישראל לבין קק"ל, ולשלפיו, לטענת המינהל, מהויב הוא לכבד את מטרותיה הרשומות של קק"ל.

3. העותרת טוען, כי חובה היא על המינהל לקיים את כלל המשפט הציבורי, ובראשם את עקרון השוויון. המדיניות נשוא עתירה זו אינה נשענת על חקיקה ראשית בלבד, והעיגון היחיד שנמצא לה הוא בחקיקת משנה, תקנה 27 לתקנות חובת המכרזים, תשנ"ג-1993. תקנה זו מנוגדת היא לחוק

אותגור המדיניות של מניעת מגורים מזרחי המדינה הערבים

המסמיר, היינו חוק חובת המכרזים, תשנ"ב-1992, ולידי המכרזים הכלליים. כמו כן, העותרת טוען כי מדיניותו של המשיב ותקנה 27 הנ"ל, אינן מקיימות את פסקת ההגבלה שבחוק היסוד.

4. המינהל רשאי להתקשר עם כל צד שלישי, אולם בתור רשות ציבורית, איינו רשאי לאמץ עדמות ו/או מטרות אשר מנוגדות להן לעקרונות היסוד. התקשרות עם צד ג' לא פוטרת את הרשות הציבורית מתחולת המשפט החוקתי. מדיניותו מפעילה מפליה המשיב מס' 1, בגין זו העולה בעתרה זו, מעבירה מסר שלילי מצד המדינה כלפי אזרחיה הערבים, והופכת את המדינה לשותפה למעשה מפליה, פוגע ומשפיל באוכלוסייה שלמה, המהווה מיעוט לאומי בישראל.

5. ביום, נמצאים כשנים וחצי מיליון דונמים רשומים על שם קק"ל. המשר מדיניותו של המינהל, עלול להוביל לייצור מרחבים ציבוריים המתבססים על הפרדה על בסיס לאום: יישובים או שכנות שבהם יגורו אך ורק יהודים, ולאזרחים האחרים תיאסר רכישת זכויות בקרקע או בניה בית בהם. תמונה מרחבית זו, שלעצמה, אשר לא יכולה להתקבל ביום באך משטר דמוקרטי, מחייבת, מalias, את הפסקת מדיניותו של המינהל, באופן מיידי.

[...]

החלק העובדתי

מדיניות מינהל מקרקעי ישראל בניהול קרקעות קק"ל:

1. באנמנותו ובניהולו של המינהל הופקדו קרקעות בבעלות המדינה, רשות הפיתוח וקק"ל. סעיף 2 (א) לחוק מינהל מקרקעי ישראל, התש"ר-1960 קבע, כי הממשלה תקים מינהל מקרקעי ישראל שניהל את "מרקעי ישראל". חוק יסוד: מקרקעי ישראל סעיף 1, כי "מרקעי ישראל" הם גם המקרקעין שבבעלות קק"ל. אין חקיקה ראשית כלשהי אשר קובעת כי ניהול המקרקעין על ידי המינהל יהיה כפוף למטרות הרשות של קק"ל.

על אף העדר הסמכה כלשהי בחקיקה ראשית, ובנגוד לחוק חובת המכרזים, תשנ"ב-ב-1992 (להלן: "חוק חובת המכרזים"). תקנה 27 לתקנות חובת המכרזים, תשנ"ג-1993, מהוות האזכור היחיד הקובל, כי המינהל רשאי לעורך מכרז, בעסקה במקרקעין של קק"ל, באופן התואם את כתוב האמנה אשר נחתמה בין מדינת ישראל לkek"ל בשנת 1961, שבסעיף 4 לאמנה זו

נקבע כי:

מקרקעי ישראל יתנהלו לפי החוק, לאמור על פי העקרון כי אדמה אינה נמכרת אלא נמסרת בחכירה בלבד, ולפי המידיניות החקלאית שתיקבע על ידי המועצה שהוקמה לפי סעיף 9. המועצה תקבע את המידיניות החקלאית במטרה להגביר את כוח הקליטה של האדמה ולמנוע ריכוזים קרקעיים בידי יחידים. אדרמתה הקרן הקיימת לישראל,ינהלו, נוטף לבך, בכפיפות להזוכר וلتקנות ההתאגדות של הקרן הקיימת לישראל.

[...]

.3. סעיף 3 (א) לتوزיר ההתאגדות של קק"ל קובע את מטרות קק"ל בלהלן: לונות, לרכוש בחכירה או בחיליפין, לקבל חכירה או באופן אחר קרקע, יערות, זכויות חזקה... וכל זכויות היוצאים מאלו וכן נכסים דלא נידי מכל סוג אחר, בתחום שנקבע (זהו כולל, לפי מובנו בתזוכיר זה, את מדינת ישראל בכל שטח הנ�ן לשיפוטה של ממשלה ישראל) או בכל חלק منهו, לשם יישוב יהודים על הקרקע והנכסים האמורים.¹ [הדרישה במקור]

.4. מדיניות זו של המשיב מס' 1, המדרירה את האזרחים הערבים מהשתתף במקרקעין שהוא מנהל ועובד, עליה ממסמכים רבים אשר הוא מפרש לצורך שיוקן קרקעות שבניהולו. כך למשל הוא מבהיר ב"יובל חכירה בקרקע עירונית", על פי נוהל 37.01 בלהלן:

רשאי המינהל לא להאריך את החכירה [במגרע העירוני] או לקבוע תנאים מיוחדים לתקופה חדשה בקרקעים מסוימים, ובמיוחד אם [...] החוכר הוא "נתין זר" או מי שהאמנה עם קק"ל מגבילה את המינהל בהתקשרות עמו. [...]

[...]

.5. יתרה מזו, בדף ההסבר אודות מכוונים להערכת קרקע לפי נוהל 31.02 של המינהל, נקבע בסעיף 2.1 לדף, בלהלן:
כל אזרח תינן הזכות להשתתף במקרו פומבי. השתתפות במקרו בקרקע של קק"ל, תותנה במוגבלות הקיימות בתזוכיר ובקנות של הקרן.

[...]

.6. בחוזה שכירות לקיבוץ, על-פי הוראת האגף החקלאי מס' 53 משנת 1996, מבהיר המשיב מס' 1, במבוא לחוזה בלהלן:
והואיל ולפי הראות האמנה שבין מדינת ישראל לבין הקרן הקיימת לישראל (להלן: "kek"ל"). [...] ניהול המקרקעין שבעל קק"ל, לרבות החכרות ומתן הסכמה להעברת הזכיות בהם או סירוב לתחה, יישנה על ידי המינהל בכפיפות לתזוכיר

אותגור המדיניות של מניעת מגורים מזרחי המדינה הערבים

- ולתקנות ההתאגדות של קק"ל, והמושב השיתופי מצהיר בזה כי ידוע לו שرك על בסיס תנאי מוקדם ויסודי זה מוכן המינהל להתחבר עמו על פי חוזה זה.
- [...]
14. הנה כי כן, המשיב מס' 1, בתור רשות ציבורית, פועל בניגוד לדין, כאשר הוא מדיר את האזוריים הערבים מלאהשתחף במכוזים אזוריים בטענה כי "هم לא יהודים". פעילות זו נוגדת את ההלכה הפסוכה בדבר תחולת כלליה המשפט הציבורי, והוא נעשית בניגוד להוראות חוק המכוזים, המחייב שמירה על עקרון השוויון בהזדמנויות בעריכת מכוזים מסווג אלה.
- על היהר הכספיות של קק"ל והקשר המוסדי עם המינהל:**
15. בבעלותה של קק"ל נמצאים, ביום, כ- 2,555 מיליאון דונם, כ- 13% משטח המדינה. קרקעות אלו מתפרשות בכל אזורי המדינה ומחזוותיה בחלוקת שונים ככללו:
- טבלה 1: התפלגות קרקעות קק"ל לפי מחוזות, נכון לשנת 2003² (בק"מ מרובע)**
מחוז	kek"l
ירושלים	508
צפון	1031
חיפה	207
תל-אביב	24
מרכז	403
דרום	382
סה"כ	2,555
- [...]
16. כ- 2 מיליון דונם מבין קרקעותיה הנ"ל של קק"ל, הועברו אליה על ידי המדינה, מקרקעות שהיו בשליטתה. מיליון ראשון הועבר בשנת 1949³, ומיליאון שני הועבר לקק"ל בשנת 1953⁴. עובדה זו, הובילה להענקת מעמד מיוחד לקק"ל בחקיקה הישראלית ולראיות קק"ל בגוף המכרים בשיח הציבורי, בכל הקשור למדיניות הקרקעית בישראל.
17. ובכן, עיון בספר החוקים, מבהיר את מעמדה המוחדר של קק"ל, הן בקביעת המדיניות הקרקעית, הן באפשרות העברת קרקעות מדינה אליה והן בסמכיות ההפקעה לצורכי ציבור. כך למשל קובלע סעיף 2(6) לחוק מקרקעי

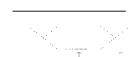

- ישראל, תש"ך-1960, היתר להעברת בעלות ב"מרקעי ישראל" בין המדינה, רשות הפיתוח וקק", סעיף 6 לחוק קק"ל וסעיף 22 לפקודת הקרקעות (רכישה לצורכי ציבור), 1943, מושווה את מעמדה של קק"ל למעמד רשות מקומית, לצורכי הפקעה על פי הפקודה.¹⁹
- סעיף 4 לחוק מינהל מקרקעי ישראל, תש"ך-1960 קובע, כי מחצית מחברי מועצת המינהל יהיה מטעם קק"ל ועל פי הצעתה. מעמד זה מעניק לkek"ל משקל מכריע בקביעת המדיניות הקרקעית בישראל בכל הקשור למרקעים שבניהול מינהל מקרקעי ישראל.
- [...]
- ההיקף הגדל של המקרקעין הרשומים על שם קק"ל, והקשר המוסדי עם המינהל, הובילו את היוזץ המשפטי למשלה לשערר, מר אליקים רובינשטיין, לציין בנאומו ב"פורום הישראלי למدينةות קרקעית" בשנת 2000, את הדברים להלן:²²
- עלות גם שאלות של רוח הזמן ושאלות של "איך זה יראה" כמו גם האם זה בגין "הבה נתחכמה לו" – האם קרקעות אלה בהן מדובר אכן באמת ורק קרקעות של קק"ל, כל אלה סוגיות שעריר בחבונה רבה להתיחס אליהן כי איןנו חיכים במצבות של "מתחת לשולחן" אלא עובדים "על השולחן" ובשיפוט.
- [...]
- האפקט המctrבר של מדיניות הפליה במרקעים:
- מדיניותו המפללה של המשיב מס' 1 בניהול המקרקעין הרשומים על שם קק"ל הינה חמורה, קיצונית, בלתי סבירה באופן מוחלט, בין היתר, גם מחתמת הצרפתה למדיניות המפללה, של המינהל, נגד האזרחים העربים בהקצת מקרקעין, בהפקעת אדמות, בהקמת יישובים וכו'.²³
- מאז קום המדינה הופקוו ו/או הועברו קרקעות רבות לחזקת המדינה ו/או לבעלותה ו/או לחזקת גופים ציוניים אשר מיועדים, על פי הגדרתם, לשרת את האוכלוסייה היהודית בלבד, כגון הסוכנות היהודית וקרן קיימת לישראל²⁴. תוצאה של מדיניות זו הייתה השליטה של המדינה על הרוב המכריע (93%) של הקרקעות במדינה, משאב הנחshaw החשוב ביותר לפיתוח חברתי וכלכלי. "זעדה החקיריה הממלכתית לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000" (להלן: "זעדה החקיריה") התייחסה לנושא זה והבהירה:
- עלות ההפקעה היו ותומות בבירור ובmouthר לאינטנסים של הרוב היהודי. האדמות הועברו לידי גופים, כמו קרן קיימת, המיועדת על פי הגדרתה לשרת

אותגור המדיניות של מניעת מגורים אזרחי המדינה הערבים

- את ההתיישבות היהודית, או מינהל מקרקעי ישראל, אשר על פי דפוסי ניהול שירת אותו יעד.²⁵
- שליטה זו הופכת את הרשותות ומדיניות הממשלה בעניין, למכוון העיקרי ואף היחיד בנושא חלוקת משאבי קרקע אלה. דבר זה מעניק כוח רב למדינה, אשר עליה לנוהג בו בזיהוות, בהגינות, בשווון, ותוך שיקול שיקולים של חלוקה צודקת של משאביים והבטחת פיתוח בר קיימה (Sustainable Development) של כלל האוכלוסייה במדינה. השליטה כמעט המוחלטת במשאבי הקרקע בשטח המדינה, בידי המדינה וזרועותיה, הופכת כל מדיניות מטעמה לבעלת השפעה מכרעת בדבר חלוקת משאב חשוב זה בין קבוצות האוכלוסייה השונות.
- על אף זאת, מדיניות המקרקעין בישראל מתאפיינת בשני אלמנטים מרכזיים: א. הלאמת הבעלות ורכישת השליטה בה; ב. הקצתה בלתי שוונית וסלקטיבית של זכויות החזקה במקרקעין.²⁶ המשיב מס' 1 מנהיג מדיניות מפללה ובלתי שוונית, בכל הקשור להקצאות קרקע ופיתוח לטובה האוכלוסייה. הקrückות הוקטו על בסיס לאומי, לטובה האוכלוסייה היהודית. [...]
- התוצאה של מנגנונים אלו הינה, מניעתם של אוחחי המדינה הערבים מלרכוש זכויות במקרקעין במאורח היישובים הכהילתיים הפוזוריים ברחבי המדינה, והגבלהם למרחבים מצומצמים של יישוביהם הקיימים כבר מ לפני קום המדינה. [...] [...]
- התוצאה של מדיניות מתמשכת זו היא, שהלכה למעשה אזרח המדינה הערבים אינם יכולים לחכור או לרכוש קרקע ב- 80% ויתר של המדינה.²⁸ נתון מחריד זה בשילוב העובדה בדבר העדר יוזמות ממשלתיות לבניה ציבורית ביישובים הערביים, הובילו למצוקת דירות, צפיפות ומחסור בקרקעות לפיתוח ודירות חרייפים ביותר. [...]
- המשך המדיניות: יוצר מרחבים הנפרדים על בסיס גזעי/לאומי
- המשך מדיניותו של המשיב מס' 1, נשוא עתירה זו, עלול להוביל לתוצאות חמורות ביותר המוגדרות לערכיים דמוקרטיים. כך למשל, יכול ויוציאו שכונות בערים ו/או יישובים ו/או אזורים שבהם מגוריו אזרחים ערבים

הינט אסורים אך יהיה מותרים ליהודים בלבד. כך היה בגבעת מכוש בכרמיאל, כאשר הוגבלה הגשת המועמדויות [...] [למכרזים בשכונה] ליהודים בלבד [...], וכך גם היה במקרה נשוא עתירת משפחתי ابو ריא [...] עת סיור המשיב מס' 1 לאשר עסקה המעבירה זכויות בדירות מגוריים בכרמיאל, משפחה יהודית למשפחה ערבית, כאשר העברת הזכויות תונטר אך ורק למשפחות יהודיות.

.40 תוצאה זו חמורה היא בפני עצמה, והוא קיוניה גם לאור היקף הקרקענות שבבשלות קק"ל, המשתרעות, כאמור, על כ-5.2 מיליון דונם בכל רחבי המדינה. היקף הבעלות הרחוב בידי קק"ל והיקף הקרקענות בניהול המשיב מס' 1, מעניקים למינהל חלק מכריע בעיצוב המרחב המדינה. מדיניות המינהל בעניין זה, עד כה, מיצרת תתי-מרחבים "הומוגניים", כאשר מייחדת היא אזורי אלה למגוריו יהודים בלבד.

.42 כמו כן, הלקחים מההיסטוריה של עמים אחרים, במקרים מסוימים, לחזק את הערכיהם והמוסרים המבוססים את עקרונות היסוד החוקתיים. למשל, בין החוקים שבוטו בדרום אפריקה עד ביטול תקופת האפרטהייד היו 'The Native Land Act' (1913 ו-1936) שמנע מאוכלוסיות השחורים לרכוש קרקע מחוץ לאזורי המיעדים להם, ו-'The Urban Areas Act' (1923), שבא במטרה ליצור אזורי מגורים מופרדים של שחורים והעברתם מאזורי מגורים מעורבים לאזורי המרחב האורבני. ובשנת 1950 חוק 'Group Areas Act', שלפיו הועברו שחורים לשטחים המיועדים להם, והעיבו מחדש מחרישות השחורים הנמצאות קרוב לאזורי הלבנים המתרחבים.⁹

[...]

.45 כדוגמא נוספת ניתן לציין את דיני התכנון העירוני האיזור (Zoning), שנחקקו בתחילת המאה ה-20 בארץות הברית, למטרת הגברת הפרדה הגזעית. התקנה הראשונה בתכנון אורבני שהתקבשה על איזור גזעי יושמה בלבטימור (1910), ולאחר מכן, יושמה בחבל מערבי קליפורניה. לפי התקנה זאת, נקבעו אזורי מגורים בעיר מופרדים לפי גזע, שכונות או בניינים לבנים בלבד ושכונות או בניינים לשחורים בלבד.¹⁰ בפסק דין Buchanan v. Warley, 245 U.S 60 (1917), תקף בית המשפט העליון בארצות הברית בח:rights חוקים ותקנות אלה של האיזור הגזעי, והעיר שהמדינה אין יכולות להגביל את האוכלוסייה האפרו-אמריקאית לתוך אזורי מגורים מסוימים.

אותגור המדיניות של מניעת מגורים מזרחי המדינה הערבית

על יסוד האמור לעיל מתחקש בית משפט נכבד זה להוציא צוים כمبוקש בראשית העטירה, ולהייב את המשיבים בהוצאות משפט.

[חתימה]

סוהאר בשארה, ע"ד
ב"כ העותרת

הערות

- 1 י"פ 354 מיום 10/6/54, עמ' 1196.
- 2 דין וחשבון על פעולות מינהל מקרקעי ישראל, 2003.
- 3 ארנון גולן, 1992, "היפות קרקע ערבית על ידי יישובים יהודים במהלך המלחמות העצמאיות", *קדדרה*, 63: עמ' 152-151; רות קרכ, 1993, "ኒዝኑ ስራው የኢትዮጵያ እና ሙሉንጂዽ በመሆኑ አገልግሎት", *የኢትዮጵያ የመሆኑ አገልግሎት*, 33: 36, עמ' 33; יפעת הולמן-גוזית, 2002, "שיםוש במשפט בסמל-סטטוס: חוק קן קיימת לישראל, תש"ד-1953, ומאבק הקק"ל לביסוס מעמדה במדינתה", *עוגני משפט*, כו (2), עמ' 636.
- 4 ראו הערה 3 לעיל, ארנון גולן, עמ' 152; רות קרכ, עמ' 33; יפעת הולמן-גוזית, עמ' 637.
- 5 ראו לעניין זה: פרופ' אורן יפתחאל "קרקעות, תכנון ואי שוויון: חלוקת המרחב בין יהודים וערבים בישראל", *נייר עמדת מרכז אורה*, נובמבר 2000.
- 6 "זעירת החוקרים הממלכתיות לבירור ההתנגשות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000", דין וחשבון, ברק א, ירושלים, ספטמבר 2003, עמ' 42.
- 7 אלכסנדר (סנדי) קדר, מחוזות החולשה: המשפט הישראלי והמרחב האתנו-לאומי בישראל (טרם פורסם). ראו לעניין זה אורן יפתחאל ואלכסנדר (סנדי) קדר (2000), "על עצמה וארמה: מושט המקרקעין הישראלי", *תיאוריה וביקורת*, 16: עמ' 67-100.
- 8 ראו הערה 7 לעיל עמ' 85.
- 9 Scott Bollens (1999), *Urban Peace-Building in Divided Societies: Belfast and Johannesburg*, Boulder, CO: Westview Press; Grant Saff (1995), "Residential Segregation in 'Post-Apartheid' South Africa: What Can Be Learned From the United States Experience," in *Urban Affairs Review*, 30(6) pp. 782-808.
- 10 Marsha Ritzdorf (1997), "Locked Out of Paradise: Contemporary Exclusionary Zoning, the Supreme Court, and African Americans, 1970 to Present" and Christopher Silver (1997), "The Racial Origins of Zoning in American cities," both in June Thomas and Martha Ritzdorf (eds.), *Urban Planning and the African American Community: In the Shadows*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 43-57 and pp. 23-42 respectively.

**mobavot matgavot kron kiymat lisrael leutirat edala, bg'c 9205/04
ولعتירה נוספת, bg'c 9010/04**

bg'c 9010/04

bg'c 9205/04

בבית משפט העליון

בשבתו כבית משפט גבוה לצדק

בעניין:

- 1. המרכז הערבי לתוכנו אלטרנטיבי**
- 2. האגודה לזכויות האזרח בישראל**

ע"י ב"כ עזה"ד עאוני בנה ו/או דן יקיר ו/או דנה אלכסנדר ו/או רberman פינצ'יק ו/או לילה מרגלית ו/או פאטמה אלעגי ו/או באנה שגראיבדרנה ו/או שרון אברהם-ויס ו/או לימור יהודה ו/או סוניה בולוס ו/או עודד פלד מהאגודה לזכויות האזרח בישראל, שדר' הנדי 9, חיפה 34611.

העותרים בbg'c 9010/04

עדالة - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל

ע"י עזה"ד סוהאד בשארה ו/או חסן ג'בארין ו/או מראן דלאל ו/או ארונה כהן ו/או גדייר ניקולא ו/או מורה אלטאנע ו/או עביר בכיר ו/אוعادל בדייר מעdealah - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, ת"ד 510 ספרעם 2020.

העותרת בbg'c 9205/04

- נגד -

1. מינהל מקרכען ישראל

משיב מס' 1 בbg'c 9010/04 ובbg'c 9205/04

2. שר האוצר

משיב מס' 2 בbg'c 9205/04

משיבים מס' 1 ו-2 ע"י פרקליטות המדינה
משרד המשפטים רח' סלאח א-ידין 29 ירושלים

3. קרן קיימת לישראל

ע"י ב"כ ש. הורוביץ ושות', עו"ד ומאר אלפיה, עו"ד
אשר מענמ לצורך מסירת כתבי דין הוא: רחוב אחד העם 31,
תל-אביב 65202

משיב מס' 2 בbg'c 9010/04

משיב מס' 3 בbg'c 9205/04

**תגובה מטעם קרוּן קיימת לישראל לעתירות למתן צו על-תנאי ולבקשות
למתן צו בניינים**

א. מבוא

[...]

7. מקרקעי קק"ל אינם מקרקעי המדינה. קק"ל לבדה הינה הבעלים של אדרמותיה. הבעלות של קק"ל באדמות קק"ל הינה בעלות מלאה, פרטית, ונפרדת מן המדינה. קק"ל רכשה את כל האדמות המצויות בבעלותה מיידי בעלייהן הקודמים באמצעות כספים שנתרמו עם רבבות היהודים ברחבי העולם, שאספו פרוטה לפרוטה, על מנת שכיספים אלו ישמשו לרכישת קרקע בארץ ישראל, החזקה והבראה עבור העם היהודי. נאמנותה של קק"ל אינה נתונה, ולא יכול שתהא נתונה, לציבור הישראלי כולם. נאמנותה של קק"ל שומרה לעם היהודי לבדו – למען היא נוסדה ולמענו היא פועלת.

[...]

11. חוק יסוד: מקרקעי ישראל, חוק מקרקעי ישראל, תש"ך-1960 (להלן: "חוק מקרקעי ישראל"), חוק מינהל מקרקעי ישראל, תש"ך-1960 (להלן: "חוק המינהל") והאמנה שנכורתה בשנת 1961 בין המדינה לבין קק"ל (להלן: "האמנה") מכירים במעמד הנפרד והמיוחד של קק"ל ובמעמדם העצמאי והפרטי של מקרקעה, שאינם חלק ממקרקעי המדינה, ובמצריהם אותם. שלושת החוקים האמורים והאמנה מטללים על המינהל חובה לנוהל את אדרמות קק"ל בהתאם להוראותיה ולתזכירה, הקובע כי אלה יעדמו לשימושם של היהודים. שלושת החוקים האמורים ביקשו להמשיך ולקיים את מעמדן הנפרד של אדרמות קק"ל, על הייעוד המיוחד הצמוד אליו – היותן אדרמותיו של העם היהודי.

12. מי שմבקש למנוע הקציה של אדרמות קק"ל ליהודים בלבד, חייב להתמודד עם דברי חקיקה אלה, וליתן טעם, מדוע יבוטלו אלה, כולם או חלקם. מה בוצע לה למטרת ישראל – בחוק המעמד, בחוק קק"ל, באמנה, בהפרדה הקיימת, בגדרו של חוק יסוד: מקרקעי ישראל, בין מקרקעי המדינה לבין מקרקעי קק"ל, באיסור הקבוע בחוק מקרקעי ישראל על מכירת קרקעות קק"ל ללא אישורה, ובחובה שהוטלה על המינהל לנוהל אדרמות קק"ל בהתאם להוראותיה ולתזכירה – אם קרקע קק"ל תחשנה ככל אדרמות המדינה, ותשוקנה לכל דורש, בניגוד מוחלט לתוכנית קיומה של קק"ל?

[...]

- .27. קק"ל תטען, כי אין מוטלת עליה חובה להקצות מקרקעותיה למי שאינם יהודים. ככל שהדברים נוגעים לאדמות קק"ל, הטלת חובה להקצתן ליהודים ולשאינם יהודים לא טוביל אף לשיבוש של סדרי פעילותה ומשימותיה של קק"ל או לפגיעה בהם, אלא תאין, בليل, את תפקידה הייחודי של קק"ל כבעליים של קניין עד לעם היהודי. הטלת חובה כאמור שולחה להכרזה על אי-חוקיותה של קק"ל, כמו גם אי חוקיותן של התזרומות שרבות יהודים הרימו לגאותה הקרה, משך למעלה ממאה שנה.
- .28. קק"ל תוסיף ותראה, כי פעלותה לרכישת קרקעות מכספי העם היהודי, לטובתו של העם היהודי, והקצתן ליהודים, מבטאת את עקרונות היסוד של מדינת ישראל כמדינה יהודית, וכי ערך השוויון, גם לו חל על אדמות קק"ל, נסוג מפני עירוקון זה. כמו כן, מצביע קק"ל על כך שהעותרים לא טרחו להתמודד עם זכות הקניין של קק"ל, של תורמיה ושל העם היהודי כולם, אף שזכויות אלה הן זכויות יסוד, שעוגנו במפורש בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.
[...]
- ב. הסרת המסווה מעל העתרות – לא "מדיניות" המינהל עומדת לבחינה ולא תוקפה של حقיקת משנה, אלא תביעה לביטול מארג חוקתי וחיקיקתי מפורש שימושה הפסקת אדמות קק"ל
[...]
- .38. מהות האמיתית של העתרות שונה בעיליל. העותרים מבקשים לבטל את מעמדה, ייועדה ותפקידה של קק"ל, וMbpsim לכפות על קק"ל להעמיד לשימוש הכל את קרקעות קק"ל, שנרכשו על-ידי קק"ל במטרה מוצהרת לשמש פיקדון עולם בידי העם היהודי, לדורותיו.
[...]
- .40. [...], הקצת אדמות קק"ל ליהודים על-ידי המינהל נעשית למנ היוסדו של המינהל, לפני למעלה מרבעים שנה.
- .41. לא מדיניות המינהל והנחיותיו הפנימיות, ולא תקנה מתכנות חובת המכירות, הן שמנועות הקצת קרקעות קק"ל לידי כלל הציבור הישראלי.
[...]

מבואות מתוגברת קרון קיימת לישראל לעתירות עדالة

- .47. ברווח עם זאת, והדברים עולים מהעתירות, שהעותרים מבקשים, למעשה, בסופן של עתירות, שבית המשפט הגבוה לצדק יורה לKKL ולמיןהל, לשוקק את קרקען קק"ל גם למי שאינם יהודים. בהקשר זה, העותרים טוענים, בהרבה, כי המגזר הערבי שרווי במצבה קרקע ודירות, ובין היתר, כי מכוח העיקרונות של צדק חלוקתי חובה על המינהל לשוקק את קרקען קק"ל גם למי שאינם יהודים (כמפורט בפרק ז' להלן, קרקען קק"ל הינהן קרקעות פרטיות, שננקנו בכיספי העם היהודי, על מנת שישמשו כניין ערך בידי העם היהודי ולא קרקעות המדינה וגם משום בכך העתירות, המניות אחרות, נטולות בסיס).
- [...]
- .48. טענותיהם של העותרים עומדות בניגוד גמור לתכליית קיומה של KK'L, להתחייביות שנטלה על עצמה כלפי תורמיה, לאמונה שבין המדינה לבין KK'L, המסדרה את מערכת היחסים בין השתיים, לחקיקה המפורשת שיצאה מ לפניהם בית המשפטים ולאקסיומה הקונסטיוטציונית של מדינת ישראל במדינת העם היהודי. כל אלה מעגנים את סמכיותה של KK'L ואת חובותיו של המינהל בפניה.
- [...]
- .53. התזוכיר של KK'L קובע, כי מטרתה העיקרית של KK'L הינה רכישת קרקעות "לשם יישוב היהודי" על אדמות KK'L. התזוכיר של KK'L אוشر ביום 9.5.1954 על ידי שר המשפטים, שהוסכם לעשות כן במפורש בחוק KK'L [...]. חוק KK'L הסדיר את הקמת KK'L בתור "גוף מוגדר בישראל להמשכת פעולות החברה הקיימת שנסודה והואגדה בגולה" (סעיף 2). בכך ניתנה גושפנקא של החוק ושל הממשלה לפועלותיה של KK'L לרכישת קרקע לצורכי התישבות היהודית.
- .54. ביום 28.11.1961 נחתמה כאמור האמנה בין מדינת ישראל לבין KK'L. האמנה קובעת שminentל מקרקעי ישראל ינהל את אדמות KK'L "בכפיפות לתזוכיר ולתקנות ההתאגדות של הקוןקיימת לישראל" (סעיף 4).
- [...]
- ג. **טענות מקדימות המצדיקות דחינת העתירות, על הסך**
- .61. העתירות ממוקמות לבב לבם של עצמים אידיאולוגיים, מכונניים. הן מחייבות דיוון והכרעה בשאלת אופייה וזהותה של מדינת ישראל במדינה יהודית, באחריות ההדרית ובשותפות הגורל שבין העם היהודי בתפוצות

ומוסדתו לBIN העם היושב בציון, במרכזו של משטר הקרקעות בישראל ובמרקם היחסים שבין מגורי האוכלוסייה הישראלית.

שאלות אלה ראוי שתלובנה ותתרורנה תוך כדי דיון ציבורי-אידיאולוגי, חברתי ופוליטי – וראוי שההכרעות בהן תתקבלנה על-ידי בית המשפטים.
[...]

.96. קק"ל נוסדה בשנת 1901. משך ארבעה דורות מוקצים מקרקעי קק"ל ליוחדים. חמישים שנה חלפו自从 1901년부터 50년이 지났다. מאז חיקת חוק המעדן וחוק קק"ל ולמן מתן תוקף להזכיר של קק"ל ופרסומו בפרסום רשמי. חוק יסוד: מקרקעי ישראל, חוק מקרקעי ישראל וחוק המינהל נתבלו בבית המשפטים לפני מעלה מארבעים שנה. האמנה המסדריה את פעילותה של קק"ל בהתאם להזכיר שלה נחתמה אף היא לפני מעלה מארבעים שנה. מדיניות המינהל בהצעאת קרקע קק"ל ימיה כימי של המינהל. תקנת הפטור הותקנה לפני יותר מ-11 שנים.

.97. בשנת 2004 נוצרו העותרים לעורר על תוקפו של מארג חקיקתי זה. העתרות נוגעות בשינויו קיצוני, שמידתו נדירה. לשינוי זה משקל מבירע הצדיק, אף הוא, דחיתת העתרות, על הסף.
[...]

.104. קק"ל אינה גופ ציבורי הממלא תפקיד ציבורי על-פי דין, ככל שהדברים נוגעים להיותה בעליים של מקרקעי קק"ל. בנסיבות אלה, קיים ספק של ממש האם העתרות בכלל שנן מכוננות, לחיבב את קק"ל להצעות קרקעותיה לציבור הרחב, מצויות בסמכותו של בית המשפט הנכבד.
[...]

ד. קרן קיימת לישראל – מה שנונות פעילות בחזיות העשייה הציונית

[...]

.130. בראשית ימיה של המדינה, בקשה המדינה מkk"ל לכנסות הימנה קרקעות. המדינה הייתה זוקה לתרומות הקרקע, על מנת שזו תשמש את המדינה הצעירה לצורכי הביטחון הדוחקים. בשנים 1949 ו-1955 החליטה המדינה למכוור לkk"ל קרקעות המכונות "המיליוון הראשון" ו"המיליוון השני" [...]. מחירו של המיליוון הראשון (במיליון ומאה אלף دونם) נקבע לסר' כ-28 מיליאון לירות ישראליות, ומחירו של המיליוון השני נקבע לסר' של כ-66 מיליאון לירות ישראליות. מחיר הקרקע נקבע בהתאם לשווייה הריאלי,

על-ידי ועדת מומחים בהשתתפות שני הצדדים, ובראשות יועץ ראש הממשלה לענייני קרקעות.

[...]

131. לצורך רכישת הקרקע, גייסה קק"ל כספים מיהדות התפוצות ונטלה הלואות מבנקים אמריקאים.

132. ברכם, בסופו של דבר לא בוצעה עסקת הרכישה, במלואה. עסקת הרכישה בוצעה רק בחלוקת – קק"ל קיבל מהמדינה רק כמיליון ורבע دونם. תמורה שולמה במלואה.

133. הנה כי כן, למיליאון הדונם שרכשה קק"ל עד ליום המדינה צורפו כמיליון ורבע دونם שרכשה קק"ל, בכף מלא, עם המדינה, בראשית ימיה. [...]

134. אין שחר לטענות העותרים, כי בין כ-2.5 מיליון הדונם של קק"ל, "כ-2 מיליון דונם מבין קרקעותה הנ"ל של קק"ל, והעבورو אליה על ידי המדינה, מקרקעות שהיו בשליטה [...]. כאמור לעיל, כמיליון דונם נרכשו על ידי קק"ל טרם הקמת המדינה, ולא מנכסי המדינה, כמיליון דונם נוספים נרכשו על ידי קק"ל בשחר ימיה של המדינה. מדינת ישראל לא העבירה לקק"ל כמיליון ורבע دونם, אלא מכורה אותם בכף מלא. כל קרקעות קק"ל הינה קניין מלא, בלעדיו ושלם של קק"ל.

[...]

143. ביום, מאה שנה לאחר הקמתה, קק"ל ממשיכה למש את ייעודה ואת החזון הציוני. בבעלותה של קק"ל כ-15% מכלל הקרקע המדינה בלבד (כ-2.5 מיליון דונם מתוך 22 מיליון דונם). מאה שנים פועלותה של קק"ל, לנאמן העם היהודי על אדמות הארץ ישראל, אותן לידי ביטוי במאות רבות של יישובים שקרו על אדמות קק"ל ובעורטה.

144. חלק מרכיע של קרקעות קק"ל, נמסר עוד לפני עשרות שנים לצורכי התישבות חקלאית, קיבוצית או מושבית (כ-500 יישובים חקלאיים לאורך הארץ ולרוחבה).

145. קק"ל פועלת בגוף עצמאי, בעל הנהלה ותקציב נפרדים מהמדינה. במשך השנים נתרמו לkek"l סכומי עתק, מכל קופות תבל, על מנת שתקדישם להגשמה ייעודה וליצירה ושמירה על קניינו של העם היהודי. קק"ל אינה מתוקצת על-ידי המדינה. [...]

ה. קק"ל – המטריה הנורמטטיבית

[...]

163. התזכיר של קק"ל, כפי שאושר על ידי שר המשפטים, קובע, בין היתר, את מטרותיה של קק"ל, כאמור:

3. המטרות של שולמן הוקמה האגודה, הז'לפי ההוראות המפורשות להלן:
א.לקנות, לרכוש בחכירה או בחליפין, לקבל בחכירה או באופן אחר – קרקעות,
יערות, זכויות חזקה ושבודרי הנאה וככל זכויות כיווץ באלו, וכן נכסים דלא נידי
מכל סוג אחר, בתחום שנקבע (והוא כולל לפחות מוכן בתזכיר זה, את מדינת ישראל
בכל שטח הנtanן לשיפוטה של ממשלה ישראלי) או בכל חלק منهו, **לשם יישוב**

יהודים על הקרקע והנכסים כאמור. [ההדגשה במקור]

[...]

164. גם בסעיפים נוספים של תזכיר קק"ל [3] מודגם, כי כספיה מיועדים "לה比亚
תועלת, במישרין או בעקיפין, לבני דת, גזע, או מוצא יהודי..." (סעיף 3
(ג)).
[...]

165. חיקיקת חוק מיוחד, הקובע את התאגדותה של קק"ל כחברה ישראלית
עצמאית, למען המשך פעילותה, ובביעת הסדר מיוחד להגשה של מסמכי
התאגדות של קק"ל לשר המשפטים, לאישורם ולפרנסומם ברשותם, מהוות
הכרה חוזרת וספציפית של המחוקק ביעודה של קק"ל "כגוף רב ערך
בתחייתנו הלאומית" [...], זאת נוסף להכרה בקק"ל, כזרוע של ההסתדרות
הציונית העולמית, בಗדרו של חוק המעד.

[...]

166. ביום 28.11.1961 נחתם כתוב אמנה בין מדינת ישראל לבין קק"ל [...].

167. שלושה הם העקרונות שבסיסו האמנה.

168. האחד, שמירת מעמדה הנפרד של קק"ל, ומעמדן הנפרד של קרקעותיה,
בקרקעות עצמאיות מהאדמות המצוינות בבעלות המדינה (סעיפים ג'(1),
ג'(6) כאמור).

169. השני, כי קרקעות קק"ל לא יימכרו ויישארו לעולם בבעלותו של העם
 היהודי (סעיף א' כאמור) [...].

172. השלישי, כי המינהל מחויב לנוהל את המקרקעין של קק"ל בכפיפות לתזבירה של קק"ל, קרי – לשם יישוב יהודים (סעיף ג' לאמנה). סטייה מעיקרון זה מחייבת הסכמה של קק"ל (סעיף ג' לאמנה). כל פעולה של המינהל במקרקעי קק"ל נעשית בשם של קק"ל, והminaל משמש סוכן בלבד (סעיף ג' לאמנה). [ההדגשה במקור]
173. בריתת האמנה נעשתה לאחר שהמדינה הבטיחה, בחקיקה, את שלושת העקרונות האמורים ועיגנה אותם בחוק יסוד: מקרקעי ישראל, בחוק מקרקעי ישראל ובחוק המינהל. האמנה קובעת, כי תחילתה היא מיום תחילתו של חוק יסוד: מקרקעי ישראל (סעיף ג' לאמנה).
[...]
185. חוק המינהל נועד לשמש מכשיר ביצועי למימוש של האמנה שבין המדינה לבין קק"ל. הוא מחייב את המינהל לנוהל את אדרמות קק"ל בהתאם למטרותיה ולהוראותיה של קק"ל, כפי שהן מפורטות באמנה ובמסמכי ההתאגדות של קק"ל. המחוקק ראה לנכון להורות על המשך ניהול אדרמות קק"ל לפי אותן עקרונות שלאoram ניהלה קק"ל בעבר את קרקעתה.
[ההדגשה במקור]
[...]
2. **מקרקעי קק"ל אינם מקרקעי המדינה: נאמנותה של קק"ל אינה נתונה לציבור בכללותנו, אלא שמורה עם היהודי לבדו**
[...]
208. [...] הבעלות של קק"ל באדרמות קק"ל הינה בעלות מלאה, ונפרדת מן המדינה. נאמנותה של קק"ל אינה נתונה, ולא יכול שתהא נתונה, לציבור הישראלי כולם. קק"ל הוקמה ופעלת לטובת העם היהודי בלבד. כל ניסיון – להטיל על קק"ל חובה להקצות נכסיה גם למי שאינםיהודים – חיסולה של קק"ל, כמו גם הפנית עורף מעד המדינה היהודית כלפי תורמים בתפוצות וברצן.
[...]
220. לא זו בלבד שאין מוטלת על קק"ל חובה לפעול לטובת כל אזרח המדינה, אלא שMOTELET על קק"ל חובה לפעול לרביית קרקעות לשימושם של יהודים. מסירת קרקעות לשימושם של כל אזרח המדינה, סותרת, באופן חזותי, את מטרותיה של קק"ל ואת תכלית קיומה. לkek"ל אסור לפעול להקצתה

קריעות לחשבי המדינה כולם. אם תידרש קק"ל לפעול, בהצעאת אדרומתיה, לטובת אזרחי המדינה כולם – משול הדבר לחיסולה ולהלאמת קניינה.

[...]

.233. קק"ל היא חברה פרטית, מוגבלת בערבות, שנוצרה בבריטניה, ושלמים נרשם גם בחברה הישראלית. קק"ל הוקמה בדרך של התארכנות וולונטרית. קק"ל, בעליים של קרקע, אינה רשות שלטונית, תאגיד ממשלי או גוף ציבורי. קק"ל לא קיבלה ואינה מקבלת כספי תמיוכות מיידי המדינה.

.234. לקק"ל משימות רבות וfonקציות שונות. יש שימושים אלה הינם ציבוריות יותר באופיין (כגון ייעור כל מקרקעי ישראל), ויש שמדובר במסימות הנוגעות להיותה של קק"ל בעליים פרטי של קרקע, כשמטרתה גאות אדרומתיה של ארץ ישראל, בנציגת העם היהודי בישראל ובתפוצות.

.235. עניין של העתרות באותן משימות פרטיות של קק"ל, בנציגת העם היהודי, במסגרתן עוסקת קק"ל באיסוף בספים מיהודי התפוצות, במטרה להביא ל geilות הארץ. קק"ל משתמש בנאמן של אותן קריעות הנרכשות על ידי העם היהודי לדורותיו. [ההדגשה במקור] [...]

.237. קק"ל כזרוע הקרקע של ההסתדרות הציונית העולמית, היא תאגיד יהודי ציוני, המחייב לפעול לטובת העם היהודי, ובין היתר – להעמיד קרקע לרשותם של יהודים (מעמד זה אף הוכר בחקיקה הישראלית). בשם שוואקף מוסלמי הוא גוף מוסלמי, הפועל לטובת המוסלמים. [...]

.241. העותרים מצבאים על כך שלקק"ל נציגים במוועצת המינהל. אכן כך הדבר, וזאת מכוח הוראותיו של סעיף 4א לחוק המינהל. אך טبعי הוא, כי לkek"ל תהיה נציגות בגוף שמונה על-ידייה לשמש שליח של קק"ל לניהול קריעותיה. עובדה זו אינה הופכת את אדרומתיה של קק"ל לקניין ציבורי. [...]

.246. אין חולק שהמינהל, כאשר הוא מנהל את קריעות המדינה, פועל בנאמן הציבור. הוא חייב לפעול, בין היתר, בשוויון. ברם בפועלו בקריעות קק"ל מחויב המינהל לניהל, הן מכוח האמנה והן מכוח חוק המינהל, בהתאם להוראותיה של קק"ל, ובכל זה – בהתאם לתזוכירה. בקריעות קק"ל אין

המיןthal פועל כנאמן הציבור, כי אם כנאמנה של קק"ל, הפועלת למען העם היהודי (בשם שהאפוטרופוס על נכסיו נפקדים, בנהלו שטחי הקרקש מוסלמים, אינו פועל לטובת הציבור כולם, אלא לטובת עניינים של המוסלמים). [...]

ח. הקצאת אדמות קק"ל ליהודים אינה בגדר אפליה אסורה
[...]

.249. קק"ל בבעלים פרטי של קרקע ובנamental של העם היהודי, אינה חייבת לנוהג בשוויון כלפי כל אזרח המדינה, שעה שהיא מקצת קרקעות. חובתה של קק"ל נתונה לעם היהודי, לדורותיו – להמשיך לשימוש בקרקעותיה שנרכשו בכספי יהודים, למען יהודים.

.250. קק"ל בכל הנוגע להיותה בעליים של קרקע, אינה גוף ציבורי הפועל למען כלל אזרחיה המדינה. נאמנותה של קק"ל נתונה לעם היהודי, וככלפיו בלבד היא חברה. קק"ל, בהיותה בעליים של אדמות קק"ל, אינה חברה חובבת שוויון כלפי אזרחיה המדינה כולם. שונים הם הדברים בפעילותה של קק"ל למען הציבור הישראלי כולם, למשל, שעה שהיא עוסקת בייעור, או בפיתוח, של מקרקעי המדינה. [...]

.251. אף אם ייקבע, בניגוד לעדתה של קק"ל, כי היא גוף דו-מחותי, גם ביחס להקצאת אדמות קק"ל, הרי שבכל מקרה אין להחיל על קרקע קק"ל, באופן אוטומטי, את כל החובות מן המשפט הציבורי. [...]

.256. עקרון השוויון הוא לעולם ייחסי. "אין לראות בו חזות פני הכל, ויש שאינטרס אחר יגבר עליו". אין הוא ערך מוחלט, אלא ערך ייחסי, כמוهو בכלל ערך אחר. כאשר השוויון מתהפך בערך אחר, או אף בכלל אחר או באינטראס ציבורי, יש לאזן ביניהם."
ראו: בג"ץ 1703/92 ק.א.ל. קווי אוויר למטען נ' ראש הממשלה, פ"ד נב(4)
בג"ץ 1438/98 התנוועה המוריתית נ' השר לענייני דתות, פ"ד נג(5)
213,3193; בג"ץ 246/81 אגדת דרך ארץ נ' רשות השידור, פ"ד לה(4), 1,
336, 337; בג"ץ 953/87 פורז נ' ראש עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד מב(2) 309,
.336.

.257. קק"ל תראה כי פעילותה לרכישת קרקעות מכיספי העם היהודי, לטובת של העם היהודי, והקצתתן ליהודים, מבטא את עקרונות היסוד של

מדינת ישראל ושל שיטחנו המשפטית, וכי ערך השוויון, גם לו חל על אדרמות קק"ל, נסוג מפני עקרונות היסוד האמורים.

[...]

.269 טענות העותרים בדבר החלט השוויון על אדרמות קק"ל, נסוגות מפני עובדת היסוד ה חוקית בדבר היותה של המדינה מדינה יהודית, על המשמעויות שניתנו לה עליידי כניסה לישראל ועל-ידי בית משפט נכבד זה, ודי בטעם זה כדי להביא לדוחיתן של העתרות.

[...]

.273 תורמיה של קק"ל ממשך מאה שנים, ידעו, כי כספם ישמש להתיישבות יהודים בארץ ישראל. זו התכליית שעבורה נתרמו הכספיים. כסף שנתרם לקק"ל נועד לשמש את העם היהודי. הוא לא נתרם עבור מדינת ישראל, כולה, ולא נתרם עבור אזרח ישראל, כלל. לא ניתן לחיב את קק"ל ותורמיה להקדיש משאבים לשם יישובם על הקרקע של מי שאינם נמנימים על העם היהודי.

[...]

.276 הקצת אדרמות קק"ל למי שאינם יהודים פוגעת, במובהק, באוטונומיה של רבעות החותמים לקק"ל, שהוא חלק מכבוד האדם שלהם. היא פוגעת, אנושות, גם בחופש ההתאגדות של קק"ל (הכולל את החופש לקבוע את מטרותיה ולפעול להגשהתן), שהיא גוף יהודי ציוני, שהוקם למען יהודים. היא מאיימת לפגוע, קשות, בשותפות הגורל ובאחריות ההדרית שבין יהדות התפוצות לבין העם היושב בארץ, על ההשלכות ההיסטוריות, המדיניות והכלכליות שעולות לנבוע מכך. ועם התורמות מיהדות העולם המתקבל בקק"ל וב גופים ציוניים אחרים, עלול להפרק לקלוח דק.

[...]

.279 מכל מקום, בין אם מעמדו של השוויון הוא בכלל ערך יסוד אחר, ובין אם הוא זכה לעיגון חוקתי מפורש, הרי כאשר על כף המאונים מונחים, מחד – דרישתם של העותרים להקצת קרקעם קק"ל גם לשימושם של מי שאינם יהודים, ומайдך – ערכיה הציוניים והיהודים של מדינת ישראל, זכות הקניין של קק"ל ושל העם היהודי, לדורותיו, כיבוד האוטונומיה של רבעות החותמים, הערך של שמירת הקשר האמיץ בין יהדות התפוצות לישראל, חופש ההתאגדות של קק"ל ושיקולים מדיניים-ביטחוניים ידם של האחרונים על העילונה.

[...]

- .281. יושם אל לב, כי הקצתה קרקען קק"ל למי שאינם יהודים משמעה פגיעה רטראקטיבית, קייזונית, בזכויותיהם של קק"ל ושל העם היהודי, כמו גם בזכויותיהם לעתיד לבוא, שהרי אדמות קק"ל קיימות הן לדורי דורות. [...]
- .285. כניסה ישראל והחברה הישראלית גילו דעתן, שההבחנה המונחת בבסיס החזון הציוני, בין יהודים לשאים יהודים, לפחות בכל הנוגע למשאים המוחזקים על-ידי התנועה הציונית, היא הבחנה מותרת, ואין בה אפליה. [ההדגשה במקור]
- .286. בבחירה זו של המדינה אין משום ויתור על ערך השוויון. המדינה לא התפרקה מסמכיותה השלטונית, ומהובותיה כלפי אזרחיה המדינה. הגופים הציוניים, בהם קק"ל, פועלים לצד המדינה, גופים ולונגטריים. הם מייצגים את האינטרסים של העם היהודי, והם ניזונים מתרומותיו. הם מישימים את יעודם במשאביהם שלהם. הם אינם באים במקומה של המדינה, ואינם נוטלים מתפקידיה, בשם שאינם חברים בחובותיה. [...]
- .290. [...] קק"ל סבורה שתקנת הפטור אינה מעלה ואנייה מוריידה. קק"ל אינה ממין הגופים שחוק חובת המכירות, תשנ"ב-1992 (להלן: "חוק חובת המכירות") חל עליהם (סעיפים 1ו-2 לחוק). התקורת של המינהל בעסקאות באדמות קק"ל היא התקורת בשם קק"ל ומכווה ולכן חובת מכירות אינה חלה על הקצתה של אדמות קק"ל. [...]
- .292. [...] סעיף 2(ג) לחוק חובת המכירות קבוע, כי – "אין רואים בהבחנה המתחייבת מאופיו או ממהותו של המרכז, הפליה". [...] לעניינו, מכירות הנוגעים להקצתה של אדמות קק"ל הינם מכירות המחייבים, מעצם מהותם וטבעם, הבחנה בין יהודים למי שאינם יהודים. [...]
- .294. מחוקק המשנה רשאי להעדיף ערבים על פי ערך השוויון, ולפטור מהובת מכירות גופים ממשלתיים, שעה שהם מקצים משאים למגורים שונים. בית משפט נכבד זה דחה טענה אפליה ביחס לתקנות חובת המכירות, תשנ"ג-1993, בקובעו כי הבחנה בין קבוצות, המבוססת על חוב מסוומי שחבה המדינה "בלפי אוכלוסיות שנטלו חלק בתוקמתה" היא הבחנה מושדקת, שאין בה משום פגיעה בעקרון השוויון. [...]

299. [...] תקנת הפטור אינה פוגעת בשוויון, [...] שוויון אינו מחייב להקצותו למי שאינם יהודים את אדרמות קק"ל דוקא.
[...]

ט. **אין בסעדים נושא העתירות כדי להוועיל לעותרים.**

[...]

305. ביטול תקנת הפטור אינו משחרר את המדינה מחובתה, בלבד קק"ל, לנחל את אדרמות קק"ל, בהתאם לתזכира של קק"ל. חובת המדינה בלבד קק"ל, בהקשר זה, קבועה בין היתר, בחוק המינהל ובאמנה. [ההדגשה במקור]

306. יתרה מכך, אדרמות קק"ל תיותרנה אדרמותיה, בין אם תקנת הפטור תיווטר על כנה, ובין אם לאו. זכותה של קק"ל, כבעליים של קרקע, לקבוע השימוש שיעשה באדרמותיה, תעמוד לה לKKL, יהא אשר יהא מעמדה של תקנת הפטור. [ההדגשה במקור]

307. אם ייקבע, בניגוד לעמדתה של קק"ל, כי המינהל אינו רשאי לשוק קרקעות קק"ל ליוחדים בלבד, תיאlez קק"ל לשוק קרקעותיה עצמה, במתחיהיב מתפקידה כזרוע החקלא של הסתדרות הציונית העולמית וממחייבותיה לפעול לשמירת הקניין של העם היהודי, תוך נאמנות לתורמיה. [ההדגשה במקור]

308. האמנה המסדרה את מערכת היחסים בין המדינה לבין קק"ל, מאפשרת לכל אחד מהצדדים לה לבטלה (סעיפים ג(17)-ג(19)). ביטול של האמנה הוא תוצאה שKKL אינה מייחלת לה, לשון המעטה. ברם, אם המדינה לא תוכל למלא חובהה בלבד קק"ל והעם היהודי (חובה המשמשת, בין השאר, בסיס לאמנה) – תיאlez קק"ל לנוקט צעד של ביטול האמנה, על מנת לנחל בעצמה את אדרמות קק"ל, בהתאם ליעידה של קק"ל ולתפקידה ההיסטורי.

309. מהלך שיווייל להפקת ניהול מקרקעי קק"ל על-ידי המינהל, ישבש, לחלוtiny, את החוקה הקימית. הוא עומד בניגוד מוחלט, בין היתר, לחוק המינהל, לחוק מקרקעי ישראל ולהקיקה נוספת הנזכרת לעיל.
[...]

מובאות מהתגבות קרון קיימת לישראל לעתירת עדالة

יא. סוף דבר

.333. מכל אחד ואחד מן הטעמים המפורטים לעיל, וממשקלם המצטבר גם יחד, מתקש ביה המשפט הנכבד לדוחות את העתרות, על הסף, ולהלופין – לגופן, וכן לדוחות את הבקשות למצו בגיןיהם ולחיבב את העותרים בתשלום ההוצאות שנגרמו לקק"ל בגיןן, לרבות שכר טרשת עוז'ד בצירוף מע"מ בחוק.

מאיר אלףיה, עו"ד

מ.ר. 6471

היועץ המשפטי

קרן קיימת לישראל

רונן ברומר, עו"ד

מ.ר. 27446

אליה צונז, עו"ד

מ.ר. 19843

אלקס הרטמן, עו"ד

מ.ר. 10403

תל אביב, היום 9 בחודש דצמבר שנת 2004

